

ЋИРИЛСКЕ
РУКОПИСНЕ КЊИГЕ
БИБЛИОТЕКЕ
МАТИЦЕ СРПСКЕ

ДУШАНОВ ЗАКОНИК

Борџошког, Николајевићев,
Текелијин, Стратимировићев,
и Ковиљски рукопис

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

РУКОПИСНЕ КЊИГЕ
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига XIII

БИРИЛСКЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига XIII

ДУШАНОВ ЗАКОНИК

Борџошког, Николајевићев,
Текелијин, Стратимировићев,
и Ковиљски рукопис

Аутори каталога
Душица Грбић
Катица Шкорић
Љупка Васиљев
(опис водених знакова)

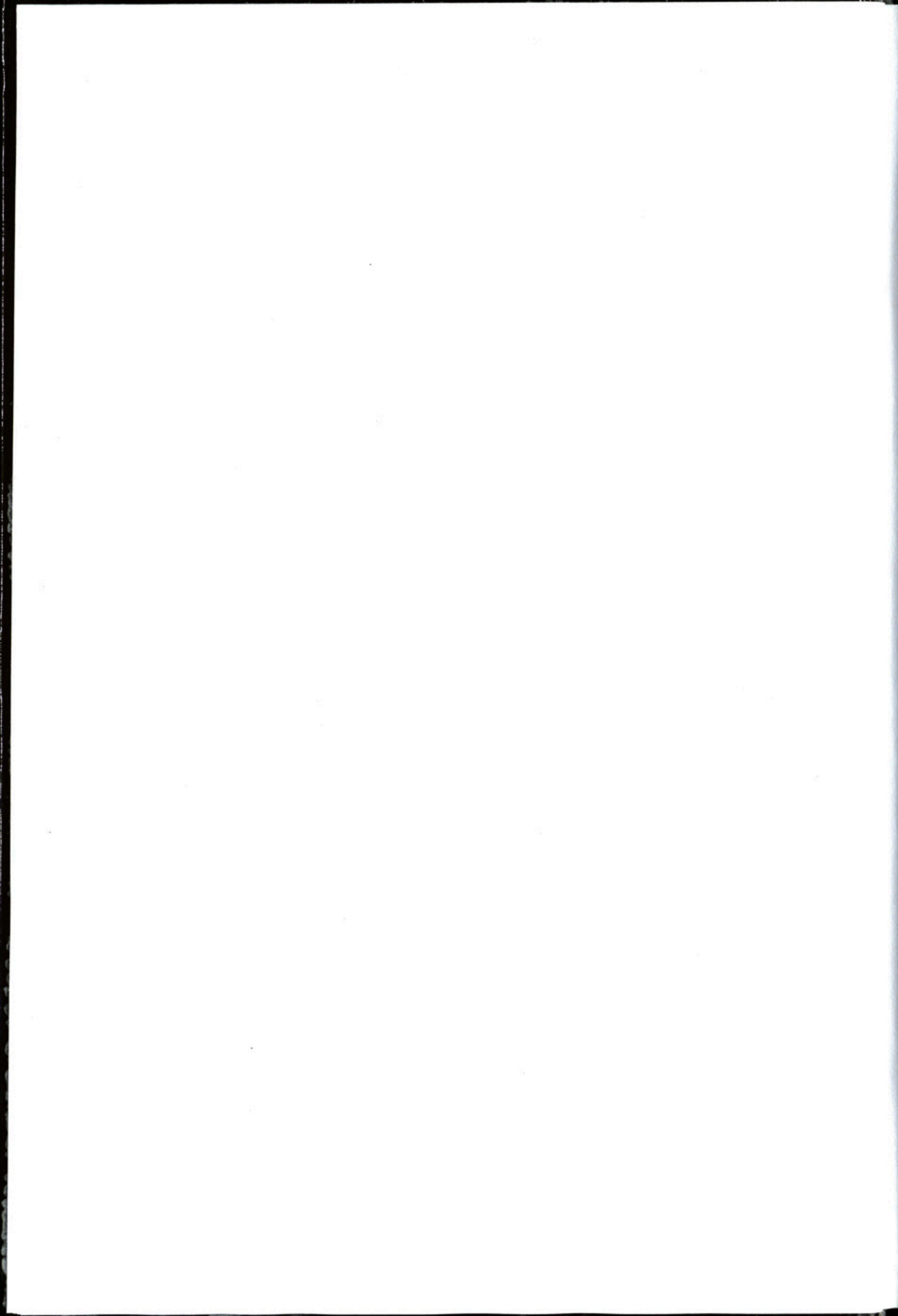
Аутори прилога
Душица Грбић
Катица Шкорић
Љупка Васиљев

Редактор
Проф. др Вера Јерковић

Нови Сад
2008

Уредник
Миро Вуксановић

КАТАЛОГ

103. PP III 2 (PP 176 – 352 A 19) – 52364

БОРЂОШКОГ РУКОПИС¹

XVIII век, око 1703/1710. године

Хартија, мастило црно и киновар, 50 л. и један волантан лист са белешкама на крају књиге. Величина листа је 242x163 мм, а текста 155x100 мм. Број редова на пуној страни текста је 21. Два писара. Главни писар је исписао *Летопис, Законе цара Константина и Јустинијана и Душанов законик* (л. 4а–50б), а други садржај књиге (л. 1а–3б).²

Према воденим знацима рукопис је настао око 1703/1710. године: 1) грб – стилизована храстова грана са жировима и иницијалима произвођача хартије RR, идентично Сремска Митровица, МС 194, Карл М. Клир 83 око 1703/1710. године и Београд, МСПЦ (С) 151 из 1721; 2) грб – два стилизована лава у орнаментираном медаљону са дуплим крстом изнад знака. Овакав знак није нађен у расположивој филигранолошкој грађи.

Лист 1 је са унутрашњом страном предњих корица спојен накнадно на лепљеном траком хартије, л. 2–12 су одвојени, неки су повезани међусобно, па је тешко установити првобитно стање свешчица. За овим следи 5 свешчица. Свешчице 1–4 имају по 8 л., а у св. 5 их је 6. Ћирилички број црним мастилом стављен је и на првом и на последњем листу у св. 1 и 2, а у св. 3 и 4 налази се само на последњем. Сигнатуре у св. 5 нема. Листови, од првог до последњег, имају новију нумерацију, оловком (број се налази по средини горње маргине на предњој страни листа).³ Све странице су у рукопису пагиниране, такође у новије време, оловком (бројеви се налазе у горњим спољашњим угловима). Листови су пожутели, али су здрави и чврсти, сем неколико почетних са искрзаним ивицама. Мрље од влаге налазе се по маргинама, од руку у доњим угловима, а буђи и плесни има на више места уз лог. Површине

¹ Препис назван по власницима, припадао је војвођанској породици Борђошки (в. *Записи*).

² Према Љупки Васиљев главни писар је даскал Максим, в. у овој књизи: Љупка Васиљев, *Илуминација, повез и датирање рукописа Законика цара Душана Библиотеке Матице српске*.

³ У опису уз примере даваће се број листа на којем се налазе.

са текстом су чисте, само су последња три реда наслова на л. 13а и на 18б замрљана, чини се намерно, али се читају. На л. 32а део наслова због замрљаности не може да се рашчита. На спољашњим маргинама замрљано је и неколико бројева. Од књиге су одвојени већ поменути л. 2–12, а и л. 32–33, 38–43, 46 (неки од њих су спојени међусобно). Делимично су од књиге одвојени л. 47–50. На више места у тексту поједине речи су подвучене оловком, графитном или у плавој боји. Садржају на почетку књиге недостаје почетак, вероватно је у питању један лист.

Повез је полуплатно. Корице су картонске. Пресвучене су дебљом зеленом различито украшеном кожом. На предњој страни украс је са позлатом. Кожа је излизана и зацепљена, у угловима је искрзана. Предње корице су од књиге одвојене. На хрпту је тамнозелено платно, трошно и при врху и дну одвојено од корица. На унутрашњим странама корица су по два остатка кожних трака којима се књига везивала.

Заставице су на л. 13а и 32а. Иницијали су у блоку, изведени су киноваром и украшени су биљним шарама. Има их четири (л. 4а, 13а, 32а, 32б). Наслови трију већих целина су киноварни, у ширини блока први ред наслова је у везу, а у следећем реду слова су мала као у тексту. Наслови мањих целина су такође црвени, слова су мала или нека реч има на почетку велико слово. У блоку су, а четири пута на спољашњој маргини (л. 9а, 6б, 27б, 28а). На простору спољашњих вертикалних маргина страна са текстом закона број члана означавају ћириличка слова у бројној вредности. Полууоставна су и црвена, осим једног црног, и потичу од писара текста. Писар је пропустио да напише у *Законима цара Константина и Јустинијана* број ѓз (дописао га је неко други, слова су полууоставна, светломрка), а у *Душановом закону* број кѵ (број је дописала друга рука), а и бројеве зѣ, пѵ и пѣ (в. *Садржај*). У *Законима цара Константина и Јустинијана* у члану зѣ су мање целине означене и црвеним ћириличким бројевима а–дї (л. 24а/12–25б/18), а у члану зѣ уз мање целине су бројеви а–г (25б/18–26а/9). У садржају, на л. 1а–3а и на већем делу л. 3б називи чланова исписани су на левој страни, а на десној стављен је број члана из закона ћириличким бројевима. У доњој половини л. 3б, од члана п даљи бројеви су исписани у низу, да би се означавање садржаја на том листу завршило. Листови су повезани кустодама у десном углу.

У књизи постоје два писма, полуустав и брзопис. Полууставом су исписани *Летопис* и закони, а брзописом садржај на почетку књиге. На основу анализе дуктуса полууставом исписане целине припадају једном, *главном писару*, а брзопис потиче од другог. Књига је у целини, без обзира на писма, написана брижљиво, с пажњом и врло педантно. Редови су прави и једнаке ширине.

Полуустав *главног писара* је исписан, врло уредан и леп. Слова су обликом и нагибом уједначена, али у *Летопису* (л. 4а–12б) слова су ситна, висина словног низа је мало испод 2 мм, перо танко. Разлика у пуноћи линија није изразита. У делу са текстом закона висина низа је 2 мм, мада се због

упадљиве разлике пуних и танких потеза чини да су слова знатно крупнија, перо дебело. Привесци у главне руке су изражени. Почетне, надвучене и подвучене црте изостају. Украсну црту у низу има понеко црвено или црно велико **з** и широко **с**, по једно широко **ѐ** и велико **ц**, а над редом свако **з** и једно **т**. У врсти типолошки варирају: **а** (полууставно, брзописно), **ѐ** (полууставно, једанпут грчког типа), **ж** (полууставно, брзописно), **з** (полууставно, брзописно), **к** (полууставно, брзописно), **л** (полууставно, брзописно), **м** (полууставно, једном као латиничко писано), **ѡ** (са средњим стубом или без њега), **т** (једноног и трног) и **ѣ** (полууставно, брзописно). Брзописни типови наведених слова су ретки и присутнији су у делу с текстом *Летописа*. Леви стуб у лигатури **ѡа** је у висини низа, осим једном на л. 43б/13 где је сасвим кратак. Од већих слова потврђују се: широко **ѐ**, **о**, **с**, **ѡ**, високо **ѣ**, **т**, **ѣ**. Веће **в** је са улево испупченим стубом и лучним петљама (спојеним или мало раздвојеним), издужено **к**, а на неколико места крупније је и **л** (леви стуб залази у доњи међупростор или десни у горњи), **м**, једноног **т** и **ч**. Више од тридесет пута слично данашњем **ћ** написана је графема **ѣ**. У *Законима цара Константина и Јустинијана* десет речи има графему **ѡ**. Велика слова су црвена, а нека од њих разликују се од малих не само величином, већ донекле и обликом. У блоку црна велика слова су врло честа, по типу су као мала. Лигатуре су уобичајене (**т + в**, **т + и**, **т + р**, **р + ѣ**, **а + ѡ**). На неколико места у речи или слова *ли* су повезана. Надредна слова су полууставна или брзописна.

Правопис је ресавски, ненормализован. Употребљавају се **ѣ**, **ѣ**, високо *јер* и *пајерак*. Дебело и високо *јер* долазе у предлозима и у префиксима, а танко *јер* је у средини и на крају речи. За *ја-* на почетку речи редовно је **ѡа-**. Иза вокала за *-ја* чешће је **-а** од **-ѡа**, а у *Летопису* лигатуру има једна реч. У означавању ове групе десет пута у *Законима цара Константина и Јустинијана* долази и слово **ѡ** (нпр. **ѡаѡ** А мн. ср. род 24а/15, **сѡаѡ** 28б/11, **вѡсточ'наѡ** 28б/12, **православ'наѡ** 28б/16, **вѡсточнаѡ** 29а/6). У писању *је-* претеже **ѐ** над **ѐ-**, а само примери 3. л. јд. презента помоћног глагола *бити* имају **ѡ-**. Групу *-је* у *Летопису* више пута него **-ѐ** означава **-ѐ**. У осталом делу књиге однос је обрнут, заступљеније је **-ѐ** од **-ѐ**. Неколико пута за *е* је стављено широко **ѐ**. Секвенце **ѡа**, **ѡа**, **ѡе**, **ѡе** су писане лигатурама. Изузетак су две речи са **на** за **ѡа** и у по једној речи присутно **лѣ** за **ѡе** (у наслову на л. 13а/1) и **нѣ** за **ѡе** (л. 17а/18). У неколико множинских наставака исте именице уместо **ѐ** < **ѣ** долази лигатура **ѡ** (нпр. Д **властѡѡ**|**м**| 37а/4; Л **ѡ** **вла**|**с**|**ѡѡ**|**ѡ**| 35б/11, **о** **властѡѡ**|**ѡ**| 45а/16, **оѡ** **властѡѡ**|**ѡ**| 46б/17). Постоји слово **и** (вредност *и*, *ји*), затим **ѡ** (вредности *ј*, *ји*, на крају речи ретко и у вредности *и*) и **ѡ**, **ѡ**, **ѡ**, вредност *и*, *ј*, *ји* (нису увек употребљена у складу с ресавским начелима). *Јери* изостаје, само каткад је на месту етимолошког *и*. Слова **ѣ** и **ѐ** се узајамно и замењују. Слово **ѡ** се среће само као број. Предлог *ва* најчешће је писан тврдим *јером*,

је *к*.⁵ И у примеру Н мн. ж. рода *тїе* 356/6 замена *јата* је јекавска.⁶ Вокално *р* се чува, у мање од пет примера је рускословенска група *ер* (нпр. *оу мерьши|х|* 226/6, *до ... смєрѣти* 396/13–14). У складу са књижевном нормом постоји вокално *л*, али и рефлекс српског језика место њега који је нарочито фреквентан у делу *Летописа* о Србима (нпр. *вѣкъ* 76/12, *вѣкашинь* 9а/10, *за ... дѣгь* 196/14–15, *дѣжни|к|* 196/15, *закѣне|т|* 466/12). Према српском језику двадесетак пута промењено је и *л* на крају речи и слога (нпр. *дѣш* 136/8, *писаш* 136/11, *вѣраш* 146/2, *нашаш* 266/8, *посѣтавіш* 386/17), а примери који су по књижевној норми су фреквентнији. Група *чр-* се потврђује у једном примеру (*чрьтога* 276/6). Чува се и група *чѣт-*, али промена у *шт* је присутнија (нпр. *нища* 136/6, *що* 146/2, *нищо* 36а/20, *защо* 41а/21, *што|д|* 426/12). Српскословенска група *щ* се чува, али недоследно, среће се и глас *ћ* (*вѣће* прилог 15а/9,⁷ *говорећи* 44а/17). Чува се и традиционална група *жд*, али ни примери у којима је она србизирана нису баш ретки (нпр. *меѣ* предлог 21а/13, *близѣ ... меѣ* 216/10, *ис тѣ* 43а/6, 9–10, *оу тѣкой* 43а/20). У неколико речи, упрошћена је према руском народном језику у *ж* (нпр. *не шѣжае|т|* 20а/18, има и: *шѣж|д|ае се* 20а/14, *ра|з|сѣженїа* 32а/1). Предлог *ва* је чешће непромењен. Српско у је ипак врло често (нпр. *оу ма|х|рамѣ* 14а/17, *оу гра|д|у* 41а/5, *оу жѣпи* 41а/5, *оу рѣке* 416/21–кустода, *оу книзи* 42а/15). Иницијално *ва-* је по српскословенској норми (нпр. *прѣванѣкъ* 7а/1–2, *вадана* 96/10, *вѣниде|т|* 14а/14, *сѣваносецїи|м|* 23а/6, *вастави|т|* 336/15), а са *у-* у српском облику пример није уочен. Замена *вѣз-/вѣс-* са *оуз-/оус-* долазе (нпр. *оузмати* 136/14, *оузети* 156/17, *оузме* 40а/17, *оуз'мѣ* 42а/6, *оуспише* 42а/8), а отприлике у истом броју су и примери по српскословенској норми (нпр. *вѣзне|с|(е)нїа* 56/2, *вѣз'вратитѣ* 136/5, *вѣзложити* 20а/3–4). Заменичко *вѣс-* се чува, а са метатезом потврде су: *свакы* 416/15, *сви* 42а/5, *свакый* 436/15, *свега* 446/3–4, *сваки* 47а/кустода, 476/1. У десет речи слово *ѣ* иза вокала има руску гласовну вредност *ја* (в. опис правописа). Сугласник *х* се чува, а књижевну норму нарушавају ретки примери у којима изостаје (иницијално *ри|с|тофорь* 66/5, *алине* 426/6; медијално *оувати* 456/20, *приватили* 47а/6, *оувати|т|* 476/20; финално (*прѣко*) и (= *их*) А мн. 37а/5, 476/4, *ш меѣ* 386/8, *ѣ ... црков'ни* 46а/17–18). Присвојна заменица *њихов* је без фонеме *-х-* (*нишѣ* А мн. м. род

⁵ У појединим говорима источнохерцеговачког дијалекта у групи *нѣ* долази до јотовања /П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, 132/.

⁶ „На крају речи и у наставцима придевско-заменичке промене сви јекавски говори по правилу имају двосложно *ѣ* (*дѣје, тије, добријем*)” /П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, 132/.

⁷ *вѣће* прил. покр. *више*, в. *вѣћ* /Речник српскохрватског књижевног језика, Нови Сад–Загреб 1967, књ. 4, 363/.

40a/18). Испуштање сугласника *x* се јавља у већини штокавских народних говора, па ова дијалекатска црта нема локални карактер.⁸ У једној лексеми фонема *φ*- се чува, а у медијалној позицији у истој речи дошло је до познате дијалекатске супституције гласом *в*: **филоswвы** 29a/11. Прелаз *с > ш* пред *њ* настао једначењем сугласника по месту творбе унет је из народног језика (**шнимь** 41б/6). Примери са јотовањем као у српском језику нису баш ретки (нпр. **сѣ незнанга** 16a/21, **wранга** 16б/19, **писанѣ** (= *писање*) 17a/18, **без ... испитанга** 19б/4–5, **за ... дѣгованк** 42a/2, **оу бе|с|ценк** 43б/14–15, **поманк** 46б/15; **изнаѣи** (= *изнаћи*) 17a/7, **властеличиѣ** 36б/11, **властеличиѣа** 36б/14, **кѣѣа** 37a/11, **доѣи** (= *доћи*) 39б/21; **се наѣе** 15a/2, **се из'наѣе** 18a/13, **пронаѣет се** 20б/19). Са фонетизмом српског језика су презимена **книжиѣга** 10a/17 и **пакши|ѣ|** 11б/17. Има их и са завршетком по руском језику, односно место српског *ћ* (**ѣ**) стављена је графема *ч*: **мрњгавчевича** 9a/9, **бранковичѣ** 9б/10, **лазаревичѣ** 9б/19, **кралкви|ч|** 10a/1. Према старом српском језику су и потврде преласка заменичког *кт-* у *тк-*: **тко** 41a/15, 41б/9, 16 итд. Српски фонетски лик имају прилози **гдегодѣ** 33б/17, **прѣѣе** 40б/3,⁹ **гдѣ** 43б/10 итд. Као у народном језику, понегде прилози имају покретни вокал *e*, **ѡкѣде** 37a/2, **каде** 37a/14, **кѣде ... тѣде** 38a/19 итд.

Све особине српскословенског заступљене су и у морфологији. Облици Г и А јд. м. рода за биће су изједначени. Примери И јд., Д и Л мн. промене на **ї* и на консонант имају *-e-* (**-емь**, **-еѣь**). Наставак Д јд. у сложеној придевској промени је **-омѣ/-емѣ**. Запажени атематски глагол је у 1. л. мн. презента на **-ми** (**имами** 25б/15).

У области деklinације српскословенски облици су најбројнији, мада ни форме из старог српског језика и нарочито из језика писара, које нарушавају редакцијску норму нису ретке.

Као у старом српском језику је пример Г мн. м. рода, **ѡ гробовѣ** 27a/9–10, и Д мн. ж. рода **рѣ|ч|ма** 47б/8–9, 9.¹⁰ Пример И мн. м. рода с наставком **-ами**, **цапами** 47б/20–21, у старом српском језику налази се сасвим ретко.¹¹ Из старог српског језика је и стари И мн. ж. рода на **-ам** (**ногамь** или **рѣкамь** 27б/14)

⁸ Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, I, *Фонетика*, Београд 1976, 105.

⁹ **пређе** (ек. и ијек.) прилог *пре тога времена, некад, у прошлости* /*Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. 4, 917/.

¹⁰ Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, у Биограду 1874, 69, 101.

¹¹ „На крају XV вијека два пута у слику ... то ће бити јамачно само слика ради; изван слика долази само један пут” /Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, 122/.

и Л мн. с проширењем -ов- у м. роду *о основе (по градовѣ|х| 29а/9).¹² Остаци старијег Л мн. именица м. и ср. рода *о промене су и примери с наставцима -и|х|/-ы|х|/-и(х), место -ѣхъ, а облика на -и има и у више локалних говора (нпр. по градови|х| и по сели|х| 34а/13–14, по тргови|х| 43б/15, на саборы|х| 45б/2–3, по градови|х| 45б/17–18; ѡ прѣдели 16б/4, ѡ сѣенници 32б/14, на сѣдови 47а/20–21).¹³ И Л мн. на -ex место на -ix је стари (нпр. ѡ сѣжнк|х| 42б/18, ѡ пришалцѣ|х| 43б/19).¹⁴ Међу облицима заменица стари су Д јд., ѡномѡ 37б/7, и Л јд. ѡ томѡ 16б/6, оу томѡ 37б/6.¹⁵ Неколико пута облици демонстративних заменица проширени су партикулом -зи (нпр. тизи|м| 19б/20, ѡнизи 37а/10), која се још од најстаријих времена у споменицима употребљавала много, а сачувала и до данас у дијалектима.¹⁶ У категорији придева стари је Л јд. са наставком -омѡ, м. род оу ... црковномѡ 43а/3, ср. род ѡ ... црковномѡ 34б/7, а одлика је и зетско-сјеничког говора.¹⁷

Српскословенски морфолошки систем, осим наведених облика, нарушавају и примери карактеристични уопште за штокавско наречје. У декилинацији именица присутне су следеће општештокавске особине: -8/-ю у Л јд. именица м. и ср. рода *о/јо промене (нпр. на саборѡ 14а/5–6, ѡ виноградѡ 16а/20, на ... сѣдѡ 19а/13, оу законѡ 33б/3, оу мона|с|тирѡ 39а/10; на ... пољу 9а/2, оу селѡ 15а/15, на г8м'нѡ 20б/4, ѡ хрїстіан|с|твѡ 32б/12–13, ѡ ... дѣлѡ 34б/7, ѡ неве|р|ствїю 37а/5), у Н мн. једносложних именица м. рода проширење -ов- (нпр. градови 30а/10, носови 31б/14, попови 35а/9, 11), -е у А мн. именица м. рода (нпр. оу винограде 21а/10, капетане 31а/9, сѣеннике 34а/13, на винограде 34б/21, са проширењем -ов- волове 39а/6, градове 45а/18), -е/-ѣ (ѣ написано место е) у Г јд. именица *а основе ж. рода (нпр. Ѡ половинѣ 15а/9, Ѡ странѣ 22б/9, нивѣ 35а/13, Ѡ башине 39а/14, Ѡ ж8пе 42б/6), -и/-ы (ы стављено уместо и) у Д и Л јд. (нпр. Д по сили 17а/15–16, кѣ ... вѣри 33б/14, по правди 41а/19–

¹² Исто, 123–124, 132–133; Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са декилинацијом*, Београд 1965, 67, 71.

¹³ Појава се у неким споменицима среће у 13. веку и касније, присутна је у војвођанском поддијалекту, у екавским славонским говорима, а забележена и у говорима источнохерцеговачког дијалекта ГѢ. Даничић, *Историја облика српског или хрватског језика до свршетка XVII вијека*, 130–131, 135–136; А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са декилинацијом*, 71–72; П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, 75, 94, 134/.

¹⁴ Ђ. Даничић, *Историја облика српског или хрватског језика до свршетка XVII вијека*, 133–134; А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са декилинацијом*, 73.

¹⁵ А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са декилинацијом*, 121.

¹⁶ Исто, 130.

¹⁷ Исто, 149; Александар Младеновић, *Језик владике Данила*, Нови Сад 1973, 146–147; Мато Пижурница, *Језик Андрије Змајевића*, Титоград 1989, 299–300.

20, жени 49б/12; Л оу рѣцы 14а/17, ѡ ниви 16а/20, оу жѣпи 37б/4–5, оу години 38а/2, оу книзи 42а/15, въ ... жени 48б/21–49а/1), -омь у И јд. (нпр. сав'ломь 10а/21, с цѣномь 13б/14, съ свѣдочбо|м| 13б/15, съ книгомь 37а/19, съ ... кѣпло|м| 43б/16), -е/-ѣ (ѣ место е) у Н и А мн. именица ж. рода (нпр. Н црквиѣ 33б/11, планинѣ 40б/9, планине 40б/10; А по|д| школе 29а/20, рѣке 36б/20, книге 40б/13).

Српских облика има и у заменичкој парадигми: енклитички облици личних заменица у А јд. (нпр. га 14а/19, 14б/3, 34а/10), у Д јд. (нпр. мѣ 39б/16х2, 40а/2), наставак -га у Г и А јд. заменица м. и ср. рода (нпр. Г ѡ тога 14б/10, ѡ кога 39б/20, оу кога 41б/3, ничиега 45а/12–13; А тога 15а/17, (на) кога 41б/9, 42а/4), -е у Г јд. заменица ж. рода (нпр. те 36а/8, ѡ те 39а/19), -и у Д и Л јд. заменица (нпр. Д себи 26б/10, к' себи 49б/7; Л при себи 31а/7, въ себи 34б/2), -омь у И јд. повратне заменице (нпр. междѣ собомь 16а/12, межд|д|сѣбомь 38б/9, съ собо|м| 43б/21). Из народног језика доследно је у облицима упитне придевске заменице м. и ж. рода, као и у њиховим изведеницама, основа ко- (м. род кои 15а/4, ж. род кою 15а/3, кога 37а/2; некоимь 24б/2).

Међу придевима такође има примера са наставцима српског језика: -омь/-о|м| у Л јд. м. и ср. рода (нпр. м. род ѡ дѣховно|м| 34б/3, ср. род оу ... дѣвклитѣанскомь 7б/18–19, на цр|с|комь 49а/15), -ој у Д и Л јд. сложене придевске промене ж. рода (нпр. Д оумирающей 23а/19, книжной 29а/13, сѣой 33а/7, дѣховной 34б/5, кѣ свѣтлой 44б/10–11; Л оу цревой 42а/2, по цревой 42б/9–10, на ... запечатанной 49а/11–12), -омь у И јд. ж. рода (съ ... сѣдѣинномь 37а/19); -е у А мн. м. и ж. рода (нпр. м. род дрѣге 10а/20; ж. род законите 35а/13, црковне 40а/15).

И у конјугацији, иако знатно претежу редакцијске форме, налазе се српски облици у приличном броју: 1. л. јд. презента (въз'вратим' се 9а/18 и имамь 14б/15), 3. л. јд. и мн. презента (нпр. јд. се не оуда 14а/1, по|д|несе 15а/4, не прода 15а/6–7, се пише 33б/2–3; мн. имаю 16а/13, се не жене 32б/15, идѣ 35а/19, се стежѣ 40а/17). Из српског језика су и енклитички облици помоћног глагола, на пример: самь 14б/15, е 13б/10, е 15а/2, сѣ 35а/9, ѣе 36а/18, 38б/21 итд.

Према српском језику је и прилог силомь 42б/11, сило|м| 43б/4 и др.

Дијалекатски облик има глаголски придев трпни који је образован наставком -т у глаголској основи која у књижевном језику има -н: оуписато 38б/10–11, 40а/10.¹⁸

¹⁸ Сличне примере са већом раширеношћу наставка -т у трпном придеву него у српском књижевном језику имају војвођански говори /П. Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, 78/.

Писмо *другог писара* је брзопис (садржај на л. 1а–3б). Рукопис је исписан, благо нагнут удесно, складан и читак. Разлика пуних и танких потеза није изразита. Слова су ситна, висина низа је мало испод 2 мм, али нека су са продуженим елементом у доњи међупростор. Продужеци у доњем међупростору, стуб, реп или ножица, доследно се завршавају савијањем улево. Украсну црту има наредно з. Заступљени су уобичајени облици српског брзописа, пре свега **в** положено, **в** квадратно, **г** са лучним завршетком стуба и пречком која на стуб належе, **ж** облика положене осмице (осмица је са леве стране чешће отворена, ретко затворена са обе стране), **к** са одвојеном бочном страном угнутом улево, **а** и **ч** облика бројке седам. Поједина слова се јављају у два или у више типова: **а** (у висини низа са изломљеном или облом петљом и облик са овалном петљом и стубом који се спушта под ред с крајем савијеним улево), **д** (троугласто и полуставни облик са дужим ножицама), **е** (мало и веће брзописно грчког типа, у наслову мало обло полууоставно, а у тексту издужено плитко и полууоставно широко), **з** (издужено, чешће као тројка, ређе у виду двојке и двапут полууоставно с хоризонталном пречком, косим стубом и луком у доњем делу), **с** (у висини низа и издужено плитко или дубље), **т** (троного и ретко високо једнострано). *Јер* не прелази горњу линију низа, стуб на почетку има савијутак, а завршава се облом петљом. *Јат* има висок стуб који прелази у заобљену петљу, на њему је водоравна пречка без привезака. Надредна слова су као у низу, само су ситнија.

Правопис је ресавски, ненормализован. Постоје **ь** и *пајерак*. За почетно *ја-* стоји **па-**, а за *-ја* долази **-а**. На почетку речи за *је-* пише **е-** или **е-** грчког типа. Иза вокала *-је* означава **-е** грчког типа. Присутне групе *ља*, *ље* и *ње* се пишу лигатурама. Слова **ѣ** и **е** се узајамно и замењују. Акценти нису стављени. Од знакова интерпункције присутне су две тачке, а неколико пута иза њих је кратка таласаста црта.

Језик је српскословенски, али у области фонетике и морфологије нису заступљена сва редакцијска правила. Књижевну норму писар није чувао, па се чак у приближно истом односу срећу и форме које потичу из српског језика. Има преко десет речи са словом **а** на месту *јера* (нпр. **ва ц|р|ко|в|** 1а/1, **ванџце|х|** 1а/10, **о саро|д|ствџ** 1а/11, **о васхитивши|м|** 1б/16). Рефлекс руске вокализације је у примеру **о ... себерове** 2б/8. Према народном језику је *л* на крају слога промењено у *о* (**о ... севској** 3а/2, **о пожегашцџ** 3а/16). Група **чѣт-** је замењена са **џ** (**џо** 2б/12). Потврђује се група **жд**. У заменичком **вѣс-** нема метатезе. У једној лексеми је српско *ћ*: **наѣеть** 1б/2.

У области морфологије књижевну норму крше облици који имају општештокавски карактер: **-8** у Л јд. именица м. и ср. рода **о* промене (нпр. **о посланикџ** 1б/7); **-е** у Г јд. именица ж. рода **а* основе (нпр. **вацине** 2а/13, **жене** 3б/22), а **-и** у Л јд. (нпр. **о кра|д|ви** 1б/1); **-омь** у Л јд. сложене придевске

промене (нпр. о ... вла|с|тел|с|комъ 2а/16, о ... сѣнни|ч|аскомъ 2а/17), а -ой у Л јд. сложене придевске промене ж. рода је доследно (нпр. о ... члча|с|кој 1а/5, о ... латин'ској 2а/5, о дѣховној 2а/10); у 3. л. мн. презента изостаје -тъ (речкаю 2б/12).

Локални карактер има Л мн. именица м. рода на -и, о властели 1б/15, о митро|п|(о)лити 2а/11, и наставак -омъ у Л јд. сложене придевске промене: о ... цр|с|комъ 3б/7, али ови облици су се јављали и у старијем српском језику.

Рукопис према текстолошким особинама припада подновљеној верзији северносрпске гране млађе редакције. У прилог тој тези сведоче и појединачни примери карактеристични за шумадијско-војвођански дијалекат. Црте старијег српског језика и примери са је, ије од јата (от гъева, тије) су остаци предлошка.

Садржај

Оглављење, Летопис до 1638. године, Закони цара Константина и Јустинијана и Душанов законик

1а–1б: *Оглављење Закона цара Константина и Јустинијана*. Недостаје почетак, вероватно је у питању један лист. *Оглављење* почиње чланом 47, а у даљем низању неки су испуштени омашком. Пописани су називи чланова мѣ–нѣ (= 47–53), нѣ–оѣ (= 56–72) и оѣ–пѣ (= 74–87). Неколико их је у *Оглављењу* са једним бројем, а у тексту са другим.

2а–3б: *Оглављење вѣще|м| ѡ сѣде цѣа Стефана*. Нижу се чланови ѣ–чѣ (= 1–97). Неколико пута број члана у тексту не подудара се са бројем истог члана у *Оглављењу*.

4а–12б: *Сказаніе вѣкратце соуѣимъ ѿ адама / до нѣгашиѣго вѣмене*. *Летопис* почиње од најстарије историје, следи у сажетом виду генеалогичка династије Немањића, од оснивача српске државе Стефана Немање до године дѣрмѣ (= 6146, тј. 1638). У сажетим казивањима помињу се краљеви (године рођења, владавине, а и смрти), њихови синови, кћери, женидбе и родбински односи, подаци из црквеног живота (подизање и обнављање храмова, постављање епископа, у којим местима и при којим црквама), подаци о ратовању, о династичким сукобима, о склапању мира, о вери и о писму.

13а–32а/4: *Закони цара Константина и Јустинијана*. *Сја кнѣга глѣма сѣдаць блгоч|с|тѣваго / и хри|с|толюбѣваго самодрѣжавѣнаго цѣа / кон|с|тантина и оустиніана грѣцкагѡ: / съ сѣйшійимъ патриархомъ васелкн|с|ки|м| / кѣ|р|григоріемъ: са кнѣзи и вѣ|л|можи / [] блго[] [], / цр|с|тѣва его вѣ к|с|та|н|тино-поліи. / Законъ и оуставъ поставкнѣй цр|с|тѣва / его. како пѣдобае|т| строити цр|с|тѣвѡ (13а/1–9)*. У *Законима* је 87 чланова означених ћириличким словима у бројној вредности. Из њих се цитира почетак и крај текста, тј. први и последњи члан.

а́ Аще люво како сѣдит се. црѣь непосѣ/ж|д|аеть: аще ли црѣьмь осѣдѣт се, то / без' грѣха сѣдѣа прѣбываеть: аще ли сѣдѣа / мито прѣемак|т|; или вѣдѣще съ непра|в|до|ю| / сѣдѣть, таѣ сѣдѣа да ли|ш|(и)т се прѣстола. и / да вѣсадѣтъ се въ тамницѣ три лѣта; и / потомъ чинъ свой да прѣимѣтъ: за жи|вота на единѣ глѣк; бѣ бѣ сѣ|д| правѣд'нь: / бжѣи сѣдѣ ес'тъ (13а/10–13б/1).

пз́ Иже из' домѣ из'да/вшѣи двѣицѣ или вдовицѣ. тако ка/зань да прѣимѣт| такоже и више речени / насилицѣи: Дозде при|е|ше конаць / раз'ли|ч|наа ра|з|сѣженѣа, и законъ и оуста/въ блгоч|с|тиви|х| црѣь греч|с|ки|х| въ кон'/стантинополѣи: сѣимъ всемъ доз'де / кон'ць (31б/18–32а/4).

32а/5–50б: *Законик цара Стефана Душана*. Наслов: Блгочтиваго(!) и х|с|олюбываго маке/дон|с|каго црѣа стефана, серьв|с|ка|го| блга|рс|ка|го| / оугарьска|го|; дал'мат'ска|го|, арьвана|с|ка|го| оугро/влахи[]: [инимъ] мног'и|м| прѣделомъ / [и] земл[]|м| (део наслова је замрљан и нечитак) / Законъ и оуста/въ постав'лкнѣи въ / лѣто „ѣ.ѣ.ѣ. (= 6807, тј. 1299) индик'тѣонъ к̄. (= 20) / въ праз|д|никъ вѣз'несенѣа г|с|а на/шего иѣ х|с|а: / м|с|ца маѣа / днѣ к̄ (= 20) (32а/5–17). Наслов: Сѣи же законъ и оуста/въ прѣстав'лкнѣи(!), / правѣднѣи|м|, и ч|с|тнѣимъ съборомъ, нашего / смѣренѣа: съ прѣвсѣенни|м| патрѣархомъ / го/сподиномъ щемъ нашѣимъ патрѣархомъ / кѣ|р| іваникиемъ, и всеми дх̄о-внѣими / строители црковнѣими, малѣими и велики|м|(и) / съ митрѣп|(ѣ)лѣити и съ еп|с|кпи. и мною смѣренѣи|м| црѣемъ стефаномъ. съ кнези, и съ / всеми вла|с|тели цр|с|тва нашего, малѣими / и великими, оуста/ви и закони пот'врѣ-/ж|д|ени више тог|д|а (32б/1–11). Следи нумерисаних 97 чланова *Законика цара Стефана Душана*. Они су у рукопису означени ћириличким словима у бројној вредности, а̄–ѣв̄ (= 1–62), ѣд̄–пд̄ (= 64–81), пд̄–чѣ (= 84–97), а омашком писара бројеви ѣг̄, пѣ, пг̄ су изостављени (биће дати у четвртастој загради). Поред словима означеног редног броја члана у облој загради се додаје број члана арапским цифрама према нумерацији Стојана Новаковића, која је у науци прихваћена као основна.¹⁹ Изложиће се почеци свих чланова. Код припојених чланова навешће се њихов број арапским цифрама према нумерацији Стојана Новаковића. Поједини нумерисани чланови рукописа у поменутом Новаковићевом издању не долазе.

а́ (1) Наи|пр|вое²⁰ за хри|с|тѣан/ст'во, како пвдобае|т| промишлати ѣ / хрѣстѣан|с|твѣ, и ѣ стѣи|х| црква|х| и ѣ мона|с|ти|рѣхъ, и ѣ сѣенници (32б/11–14).

¹⁹ В.: Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898.

²⁰ Реч је преправљена од првобитно написаног прѣвое.

В (2) Властели и ини / людїе да се не жене, не блг|с|вившѸ се оу с/воего ар'хїереа... (326/14–17). Припојен и чл. 3: И ни єдина сва/д'ба да се не оучини без вѣнчанїа... (326/17–33а/1).

Г (4) Вѣсакы члкъ повино/ванїе и послѸшанїе вѣще, къ все|м| сцѣн'никомъ... (33а/1–10). Припојен чл. 5: И сцѣн'ницы да не проклинаю|т| / хри|с|тїановъ, за съгрѣшенїа и|х|... (33а/10–14).

Д (6) За ересь / латин'скѸю, иже Ѡвращают се правос/лавнїи хри|с|тїане въ латин'ство... (33а/14–33б/14).

Е (7) И да вастави|т|(!) црѣкви велика протопопе / по все|х| граде|х|... (33б/15–34а/1).

З (8) И попъ латин'скїй, ако се наѣе Ѡврати/въ хр|с|тїанина въ вѣрѸ латин'скѸю. да се / казни|т|... (34а/2–4). Припојен чл. 9: И ако се / наѣе ако е крадомъ, да се има покр|с|сти|т|(!), / ако ли се не покръ|с|ти. да мѸ се оузме и же/на... (34а/4–8).

И (10) И ако се вѣрѣще|т| кто еретигъ / а живѣ|т| съ хри|с|тїани, да се по вѣразѸ по/жеже... (34а/8–12).

Й (11) Ар'хїерей да поставить / сцѣннике оучене, по все|х| нѣрїа, и по гра/дови|х|... (34а/12–34б/2).

К (12) Ѡ дѣховно|м| сѣде: Дѣховнїй сѣдъ (реч прецртана двема водоравним цртама) вѣщи / да не сѣде|т| бельцы... (34б/3–7).

Т (13) Ѡ митрополите|х| и Ѡ еп|с|кпе|х| Еп|с|кпи и / митрополити, и игѸмени, да се по ми/тѸ не поставляю|т|... (34б/8–13). Припојени су још чл. 33 и 34 – (33) и каж|д|о да се сѣди|т| прѣ|д| своими црѣква/ми... (34б/14–16); (34) и села що сѸ црковна и людїе кои сѸ / црковни, да не ходе|т| оу дрѸге црѣкве... (34б/17–35а/8).

А (31) Прѣ|з|витеро|м| оуставъ и зако|н| цр|с|ки / Попови кои сѸ бацници(!), да имаю свою / землю и бащинѸ, и да сѸ свободни... (35а/8–16). Припојен чл. 65: ПѠ|п| сваки / Ѡ(!) свое|го| го|с|подара да не Ѡходи... (35а/16–35б/4).

В (40) И вси хрисовѠли²¹ и / записанїа що е комѸ вставило цр|с|тво / мое. и що комѸ оучинили тїе бащини / и записанїа да сѸ тв'рьда... (35б/4–11).

Г (41) Се |ж|(е) Ѡ вла|с|телк|х| / Кои вла|с|телинь имать дѣвицѸ... (35б/11–16). Припојени су чл. 42, 43, 45, 47, 44, 46 – (42) а / вла|с|тел|с|ке бащине да сѸ свободне, Ѡ / все|х| дановъ цр|с|тва нашего... (35б/16–20); (43) и да несть свѣ|тли го|с|подинъ црѣ, ни кра|л| ни црїца. / ни про|ч| / ни прочїй го|с|подарь, никомѸ бащинѸ / слободанъ силомъ оузети... (35б/20–36а/3); (45) Влас'телины

²¹ У речи као да је првобитно Ѡ преправљено у Ѹ.

людіє кои имають / цркви оу свои|х| бащина|х|... (36а/4–11); (47) И влас'телинь ко/и се на'ѣ(!) подложиви свою цркв8... (36а/11–13); (44) и по|д|сад'нищи(!), що с8 по бащина|х|... (36а/13–16); (46) Люде кое имаю|т| / властели по бащина|х|. да им с8 оу бащи/н8. тачію що 'ѣ простити го|с|подарь... (36а/16–20).

дї (48) Ка|д| се прѣстави кои дв/барь властелинь: вр8жїа его да в8ть(!) / цр8 / цр8; а свите и висери. и злато и срѣ/бро... (36а/20–36б/6).

еї (50) Яще кто / вла|с|телинь, шбесча|с|ти|т| и ш|с|рамотить / вла|с|телина... (36б/6–10). Припојен чл. 55: и ако властелинь или властеличи'къ, / шпс8е|т| себ'ра. да плати|т| р̄ (= 100) пер'перь... (36б/11–15).

ѕї (95) Яще кто шбе|з|ч|с|ти|т| архїереа / или калоера(!) или попа, да п'лати|т| сто / пер'перь... (36б/15–18).

зї (53) Яще кой вла/стелинь оуз'ме жен8 послїемь. да / м8 се р8ке шбедве шсек8|т|, и нось шврѣ/же|т| (36б/18–21). Следи чл. 54: аще ли жена бл8|д| сътвори|т| съ своимь / чл'ко|м|... (36б/21–37а/1).

иї (49) Властели кога войска, шк8де мине и / и(!) плѣни|т| зем'лю. тере прѣиде шпе|т| прѣ|з| ны|х| / зем'лю. тизимь властелк|м| все то да п/лате. прѣко и во прѣ(!) дрѣжав8 (37а/2–5).

дї (52) се |ж|(є) ш невр|ствїю. / За невѣр8 за вѣсю прощенїе бра|т|(а) за брата / и шць за сн8... (37а/5–11).

к̄ (56) Властелинь / да к|с|(ть) непозвань на шбед8, или на ве|ч|(є)ры... (37а/11–14).

к̄а (61) Каде / приде съ войске дома. кои войникь... (37а/14–18). Следи чл. 62: Вла|с|тели велики да се не пози/ваю|т|... (37а/18–20).

к̄в (57) Вла|с|телинь кой / на прѣселници пиз'момь, кое зло оучи/нить... (37а/20–37б/3).

к̄г (58) Яще кто шумре|т|, а има едно село, оу ж8/пи... (37б/4–8).

к̄д (183) Яще с8 по|д|сад'нищи(!) / да се с8де прѣ|д| своимь с8домь... (37б/8–12).

к̄е (104) законь црєвь Да се не послаи|т| посланикь / с8дїинь на жен8. ни да се позива жена ка|д| / м8жа нїе дома... (37б/13–16).

к̄ѕ (67) ш по|д|са|д|нище|х|(!) и ш / бащницѣ|х|(!) по селѣ|х|: По|д|садници(!) и бащ'нищи(!) / кои седе оу едномь сел8... (37б/16–20).

к̄з (68) Ме[]ро[]хомь оуставь и законь пш вѣсей / зем|л|и... (37б/21–38а/6).

к̄и (70) Яще се шврѣщ8ть въ е/дино|м| доме, или братен'ци, или шць ш си/новь шд'влкн8... (38а/6–12).

к̄д (69) ш саборе себрове: Сабора себрова да ве/сть(!)... (38а/13–15).

л̄ (73) Сирота кога се така нїе прѣти... (38а/16–17).

л̄а (74) ѡ паша|х| сел|с|ки|х|: Кога сѡ села близѡ сѡ се/ли... (38а/18–21). Члан се завршава речима жѡпа жѡпе да не пасе 38а/21 којима почиње чл. 75 по С. Новаковићу.

л̄б (76) ѡ по|т|рица|х| / Яще / Яще кто попаса|т| жито... (38а/21–38б/5). Припојен и чл. 77: Потакъ меж|д|ѡ сели ,н̄ (= 50) пе|р|перь... (38б/6–8).

л̄г (79) законъ ѡ меѡа селски|х|: Шо се / ре|ч|каю села меж|д|ѡ сѡбомъ, да ицѡ сѡдо|м|... (38б/8–12).

л̄д (13) Митро|п|(ѡ)лити и еп|с|кпи по митѡ да се не по|став|лаю... (38б/13–17).²²

л̄е (14) Игѡмени да се низметаю|т| / Ѱ прѣстола без великїе кривицѣ... (38б/17–21). За овим следе чл. 15, 16, 35 и 36 – (15) да / да живѡтъ по свои|х| келга|х|... (38б/кустода–39а/2); (16) и на|д| ти|сѡцомъ домовъ да е строитель... (39а/2–4); (35) Прѣдаде цр|с|тво мое и/гѡменомъ... (39а/4–8); (36) и да поставе|т| по црква|х| оустав'... (39а/8–10).

л̄з (37) И архїереи бел'ци / да не послаю|т| пѡ|п|пови|х|(!). но да послають / калѡѡера... (39а/10–14).

л̄з (17) законъ цр|с|кїи ѡ / люде|х| црковни|х|, и ѡ иноцѣ|х|: Калоери(!) / кои се постризаю а живѡ по свои|х| кѡѡахъ... (39а/14–17). Припојени су чл. 18, 19 и 29 – (18) И / калѡѡери кои сѡ се постриг'ли... (39а/17–21); (19) Инокъ кой сѡврѡже расѡ. / да се / да се вѡме|т|нетъ вѡ тамницѡ... (39а/21–39б/2); (29) и иноци да не живѡ ѡколо мона|с|тира... (39б/3–5).

л̄и (20) ѡ еретизѣ|х| / жегѡщи|х| телеса мрѡт'ви|х|: Сѡтъ тако/ви еретизи, иже изимаю|т| из' гробовъ / мрѡтва тѣлеса... (39б/5–14).

л̄д (21) Яще кто / продасть хрї|с|тианина вѡ иновѣр'с|тво... (39б/14–16).

л̄м (22) ѡ люде|х| црковни|х| Людїе вла|с|тел|с|ци кои / седець по бащина|х|, и по црковни|х| селѣхъ... (39б/17–19).

л̄н (23) Црква|м| да не не (поновљено) чни|т|(!) се ни Ѱ кога ра|з|ве ка|д| / има доѡи тамо црѣ... (39б/20–21). Припојен чл. 24: и ако / И ако се найде кой влас'телинь црковнїи, / оуземшїи мито... (39б/кустода–40а/3).

л̄в (25) Црѡвами тачїю да ѡбла|д|(а)еть еди|нь свѣт'ли црѣ... (40а/3–5). Припојени су чл. 27 и 26 – (27) Црѡкви цр|с|кїе не по|д|лагаю|т| по|д| цркви великїе (40а/6); (26) Цркви все шо се ѡврѣтають по|д| нашїи|м| цр|ст|во|м|... (40а/7–9).

л̄г (28) И по все|х| црква|х| да се хр|а|не|т| оубогїи... (40а/9–13). Припојен чл. 32: Людїе црков'нїи кои дрѡже села црковна|а|. / и црковне землѡ... (40а/14–20).

²² Са текстолошким разликама овај члан долази и као члан ї (в. л. 34б/8–13).

м̄д (33) Црковній люди да (прецртано) ѡ всако|и| / прав'ди да се сѣде... (40а/20–40б/4).

м̄е (80) Землк / сельске що се поставлять(!) села... (40б/4–8).

м̄б (81) Зако|н| цр|с|кї / ѡ планина|х| Планинѣ що сѣ по зем'ли / нашего цр|с|тва... (40б/8–12).

м̄з (83) о землѣ|х| за каковѣ землю где |с|(е) / изнесѣ... (40б/12–15).

м̄и (85) За непощенѣ рѣч: Яще кто / рече|т| злѣ и без'ч|с|тнѣ рѣч|... (40б/15–18).

☉ м̄ѡ (87) ѡ оуби|с|т'ве: Яще кто / кого оубїеть нехотенїемь... (40б/18–41а/2). Припојен чл. 86: и где бѣде оубис'тво, / кой бѣде бой започеш, да плати|т| ѡсѣ|д|бинѣ и кривинѣ (41а/2–4).

н̄ (94) Яще бїеть власте/линь себра оу гра|д|(ѡ)... (41а/4–8).

н̄а (95) Яще кто оудари|т| или оубїеть архїереа: / или калѣѣра или попа... (41а/9–11).

н̄б (96) Яще кто / оубїеть своего ѡца или м'терь... (41а/11–14).

н̄г (88) ѡ ем'стве Ка|д| се оуп'рѣ / двое кои ѡ властелинь, тко се оуспри да / два ем'ца даде (41а/14–16).

н̄д (89) Яще кто позове|т| кри/вца прѣд сѣдїе... (41а/16–41б/1).

н̄е (90) о залога|х| Залогѣ кѣ|д|е се находе да се ѡ/кѣпвють (41б/2–3).

н̄б (92) Яще кто що свое оу кога / поз'на оукрадено... (41б/3–8).

н̄з (93) ѡ провож|д|енїи члѣка чюж|д|аго Тко кога про/води члѣка чюж|д|аго, а оу чюж|д|ѣ землю... (41б/9–11).

н̄и (97) ѡ скѣбежѣ, / Тко ѡскѣбе брадѣ члѣкѣ влас'телинь... (41б/11–14). Следи чл. 98: ако ли се ѡскѣбѣ два себра... (41б/14–15).

н̄ѡ (99) ѡ пожег'лцѣ / Тко се наиде пожеглць, да оупали или кѣ|ѣ| / глмно... (41б/15–19). Припојен чл. 100: аще ли извѣнь села тко пожеже|т|... (41б/20–42а/1).

ѡ (101) о насїлію| Насїліа да не|с|ть нико/мѣ, ни за едно дѣгованк... (42а/1–9).

ѡа (105) ѡ книга|х| цр|с|ки|х|: Книгы цр|с|кїе / кое се находе, и кое се износе... (42а/9–15). Припојен чл. 138: и оу книзи ако |с|е ѡбрѣщеть / кога речь приписана, или помрѣчена. да / та иста книга низащо не прїимит' се... (42а/15–19). Припојен и чл. 107: Яще кто самоволгань и силань и без|з|ѡ/б'разань, ѡбезча|с|ти|т| посланика го|с|пѡ|д|скаго / скаго, да плати|т| р̄ (= 100) пер'пер|... (42а/20–42б/3).

ѡб (108) ѡ дан'кѣ Посланикѣ сѣдїинѣ / по|д|(о)баеть емѣ ѡ зем'лк ,г̄ (= 3) перпера... (42б/3–9).

[з҃҃] (110) ѡ сѡдїа|х|: Сѡдїе кои одѡ по / цревой зем'ли, по своей власти... (42б/9–13). Припојен чл. 111: ако ли се / тко наѣе сѡдїю ѡбе|з|чсти|т|(и)... (42б/13–18).

з҃҃ (112) ѡ сѡжни|х|: Кой сѡ/жань, си ре|ч| ровь избегнетъ из робс'тва; / чимь... (42б/18–43а/2). Припојен чл. 113: Кой се сѡжань дръжи оу дворѡ црковномѡ... (43а/3–4).

з҃҃ (114) ѡ люд'ѣ|х| властель|с|ки|х|: Людїе вла|с|тел|с|ци / кои се владаю(!) ис тѡѣе землк оу црѣвѡ... (43а/5–9). Припојен чл. 115: и тако(!) е чїега чл҃ка прїель ис тѡѣе землк... (43а/9–12). Члан 115 има додатак који гласи: *Ище ли оубегне|т| ѡ кое нѡж|д|е. или / ѡ сѡжен|с|тва ѡнїе зем'ли къ нашемѡ, / цр|с|твѡ* тако да несть дати натрагь, / аще и много земля таа постраж|д|еть (43а/12–15).²³

з҃҃ (116) Ище кто найде близѡ землк цареве да / не възме|т|... (43а/16–43б/1).

з҃҃ (118) о торговц'ѣ|х| Трговци кои хODE / по црѣвой земли... (43б/1–7). Припојени су чл. 119, 120 и 122 – (119) Тргов'цемь дано и / мале и велике кѡплк... (43б/7–12); (120) Цр҃ыникь црѣвь да не|с|ть / волгань забави|т|(и)... (43б/12–16); (122) Ище / властелинь задръжи|т| тргов'ца да п'ла|тить... (43б/16–19).

з҃҃ (125) ѡ пришалц'ѣ|х|: Ище / прїиде|т| въ градь или въ село, пришалаць... (43б/19–44а/5).

з҃҃ (126) Гра|д|ска зем|ла цо е ѡколо града... (44а/5–7).

б (130) Црковь православ'нѡ тко ѡбори на войсци... (44а/8–9). Припојен чл. 131: на войсци, и сва|де да нес'ть... (44а/9–13).

б (132) цо тко кѡпи ѡ пл'на / ис тѡѣе землк... (44а/13–20).

б (133) ѡ поклисари кои и|дѡть къ цр҃ѡ: Поклисарь кой идетъ / ис тѡ / ис тѡѣе зем'лк... (44а/20–44б/5).

ог (134) ѡ бацина|х| / Св'ѣтли цр҃ь цо комѡ запише бацинѡ... (44б/5–8).

од (136) ѡ книга|х| црѣвы|х| / По зем'ли црѣва книга vsака, да се нигде / не прѣслѡшае|т|... (44б/8–16).

оѣ (139) ѡ поса|д|нице|х| по црѣвой зем'ли: / Поса|д|никомь оуставь по црѣвой зем'ли... (44б/16–45а/11). Припојен чл. 140: законь / цр|с|кї: Повеленїе црѣво: нитко ни/чїега чл҃ка да не прїими|т|... (45а/11–15).

оѡ (142) Зако|н| цр|с|кї, о властелк|х|: Цо е кѡ/мѡ цр҃ь св'ѣтлї даѡ, комѡ зем'лю / и градове... (45а/16–45б/5). Припојен чл. 143: Где се ѡвр'ѣще|т| гѡсарь прѣ|з| дръжавѡ / краи|ш|ника... (45б/6–9).

²³ Додатак с мањим разликама у тексту одговара додатку који има *Раванички рукопис* /С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, 88–89/.

о̄з̄ (144) Ако се найде|т| властелинь, или инь / чл̄къ побегальць... (456/10–15).

о̄й̄ (145) Законь и оуоста|въ| цр̄евь за г̄саре: Повелевае|т| бл̄гв/ч̄стивїй цр̄ь, по все|х| зем'ла|х|... (456/15–46a/6). Припојени су чл. 146, 147 и 150 – (146) Також|д|е и кнези и старейшине, и ко/и се швр̄ѣтаю|т| вла|д|(а)в'ци зем'ли... (46a/7–10); (147) Ако с̄ каза/ли влас'телци господаре|м|... (46a/10–13); (150) И ако тко поище с̄домь таата и г̄сара... (46a/14–19).

о̄д̄ (148) ѡ с̄дїа|х| С̄дїе ко/е к|с|(ть) постави|л| свѣт'ли цр̄ь... (46a/19–46b/5). Припојен чл. 151 и 152 – (151) Повелевае|т| свѣтли цр̄ь, своимь повѣ/ленїемь... (46b/6–13); (152) Таковь к|с|(ть) оуоставь цр|с|ки... (46b/14–17).

п̄ (162) ѡ посланицѣ|х| Посланици цр̄еви или с̄дїини, да не х̄оде никамо... (46b/18–20).

п̄а̄ (159) ѡ к̄пцѣ|х| К̄пци кои х̄оде|т| ноцїю... (46b/21–47a/6).

[п̄в̄] (160, први и други део члана) ѡ да|л|ни|х| п̄тнице|х|: / Ако се где с|л|счи|т| ком̄ или п̄тник̄ / или к̄п'ц̄... (47a/6–20). Припојен чл. (161) На с̄до/ви кои се с̄де|т| и парьцы кои се призива. / сваки / сваки за свою потреб̄... (47a/20–47b/3).²⁴

п̄д̄ (163) В̄сакъ с̄дїа кои се що с̄ди|т|... (47b/3–7).

п̄е̄ (167) и пар'ци кои исх̄оде|т| на с̄д|д| цр̄евь... (47b/7–10).

п̄с̄ (166) о пїаница|х| Пїац (поједина слова су прецртана) / ѡ пїаница|х| Пїанице кои се скитаю|т| и на|па|д|н̄ где на кого... (47b/10–48a/2).

п̄з̄ (169) Ако се / швр̄еще|т| златарь оу град̄... (48a/2–8).

п̄й̄ Законь цр|с|ки: Рече правед|нїй с̄д|д| и с̄тїй сабори: иже бл̄д|д| с̄твори|т| / с̄ь скотомь... (48a/8–13).

п̄д̄ С̄ь еретиги гад̄шїи и пїю/шїимь. покаганїе давати. такоже пи/шетъ с̄таа васточна кадоли|ч|скаа ап|с|л|каа цр̄ковь... (48a/13–18).

ч̄ Иже с̄ь швр̄жїемь прїиде|т| къ сел̄ или / на чїи домь. маче|м| с̄ьмрьть да прїими|т|... (48a/19–48b/9).

ч̄а̄ законь цр|с|ки Ище продае|т| что с̄дїа за / дл'гь ком̄н|с|ки или чїи го|д|... (48b/10–15).

ч̄в̄ В̄збрангаеть законь да не др̄знетъ / чл̄к поети жен̄ плачевн̄ скоро по / с̄ьмрьти м̄жа своего... (48b/16–49a/3).

п̄г̄(!), тј. ч̄г̄ Законь цр|с|кї Да не напа|д|/нетъ дл̄жникъ на жен̄, или на сиро/ти плачни, аще и цр|с|ки дл'гь к|с|(ть) или / саборнїй... (49a/3–10).

²⁴ Писар је испустио број п̄г̄, који се овде не додаје у угластој загради, јер се не зна где му је место.

пд̄(!) тј. чд̄ Иже четѣ събираеи на / цр̄а маче|м| да оумре|т|. иже шбрѣщеть на хартїи запечатлной блѣдословіе напи|сано на цр̄а, и то не хотей съжеци но / прочитаей, да по|д|лѣжи|т| винѣ писавша|го| (49a/10–14).

чѣ Яще воинь на цр|с|комь записанїи зака|снеть на войсци .р̄ (=100) лѣтъ жена да има|т| / чекати его... (49a/15–49b/15).

чѣ Законь цр|с|кїи ѿ двѣицахъ: / Яще кто рас'тлїть двѣицѣ. повелеваеть / законь стѣе восточнїе цр̄кви. аще / по сили сътвори|т| съ нкю. или коймь об|лащенїемь да оурежѣ|т| емѣ но|с|. (49b/15–50a/17).

чѣ Законь цр|с|ки Яще чл̄къ бл̄г|д| сътворить / съ женою кога имать мѣжа своего... (50a/18–50b/15).

50b/16–18: После текста, писар кнїге је дописао напомену како је перпер у српском и бугарском царству вредео 15 аспри: **Въ то врѣме дрѣжалъ к|с|(ть) пер'перъ въ ср'б|ској и бл'гарској зем'ли оу и|х| цр|с|твѣ / ѣї (= 15) аспри:**

Записи

На л. 1a, у доњем десном углу испод текста, савременом писаном ћирилицом исписан је запис Божидара Борђошког, ранијег власника рукописа, мрким мастилом: **Својина / ББорђошког.**

На л. 1b, на доњој маргини, нова рука, писаном грађанском ћирилицом, мрким мастилом пише: [] / **Онда даш []** **попа Кира кѹ[пи]** / **новаца у два пѹта 42 + 45 +.** И лист на крају кнїге, који је волантан, исписала је иста рука, а белешке садрже податке о трошковима за кућу (даске, ексери, стакло и др.), о куповини и продаји куће. На његовој а страни текст је превучен двома линијама које се секу, а гласи: **Дадо за кућѹ** (следи нејасна реч, прецртана је више пута) – **235 f [835] f / 2[1]. [Дае караина] чини свака 12: х. – 4 f 12 х / 26. маліе дасака по 6 х – 2 = 36 / дадо за ексере за кѹћѹ – 36 х / дадо маисторомъ што ми собѹ [потар:] 4: f 30 / дадо за 2. гредице на кѹћѹ – 24 / дадо двома момкомъ за прѹће – 2 f / и дадо за чамацъ што доведе прѹће – 24 / клозеру за стакло – 3 f 30 / Дш̄Дерѹ за пенчере дадо – 5 = / дадо за пенчере што окова ши[] – 7 f / маиоръ маисторѹ што метнѹ пенчере 1 / [..] = [..]ако Да D(?) кре[.] [] – 2= / епарація кѹћна чини самма 33: f 12 х / за новѹ кѹћѹ што кошта 267 f 12 |х|. Испод овога на више места пробе појединих слова и при дну неколико нечитких замрљаних речи, које, можда, садрже име, а са десне стране је још неколико арапских бројева у колони. На б страни: **789= лѣта кѹпи кѹћѹ мца марта 10= / мца јанѹарія 22. 793 лѣта / продадо моѹ кѹћѹ за готовіе / новаца – 400 f / четири стотине форинти дадо кѹћѹ / Сосани кѹварки почившега Томе / кѹвара / мѣа јанѹарія 30 дна / 793 = / продадо моѹ кѹпи моѹ кѹћѹ [од] / ѳодора Микаиловића за 300 f готові новаца.****

На л. 8б, на десној маргини, новом руком је дописан део текста који је у шестом реду испуштен, брзописом, мрким мастилом: **и на ресаџи / сѣаго геѡргїа / и ва нагори|ч|(и)не / сѣаго геѡргїа / и ва солѡни сѣю / тройци.**

На л. 10а, на горњој маргини, курзивом, бледомрким мастилом, уз нерашчитану реч од два-три слова је и број **22**.

На л. 12а, на горњој маргини, новом руком, курзивом, бледомрким мастилом, написана реч, личи на потпис, не може да се прочита.

На л. 14а, на десној маргини уз 18. ред, нова рука, савременом писаном ћирилицом, ставља оловком: **вѣ комѣ**. Примедба се вероватно односи на реч **вѣ ноцѣ** која је у 18. реду подвучена оловком.

На л. 18а, на доњој маргини окренуто наопако, новом руком, писаном ћирилицом, бледомрким мастилом је неколико замрљаних речи, нису ишчитане.

У новије време у делу књиге са *Душановим закоником* неко је графитном оловком уз текст исписао арапске цифре, од 1 до 51, а после само десетице, од 60 до 120. Бројеви су на унутрашњој или на спољашњој маргини, а на неколико страна уз исти текст су два међусобно различита броја, један је на унутрашњој маргини, други је на спољашњој. Није утврђено шта је овим нумерисањем означено.

На б страни последњег волантног листа, при врху, другом руком, писаном грађанском ћирилицом, бледомрким мастилом: **765 Иван Неделкович у тр лаитнатѣ(!)**.

Историјат књиге

Рукопис је припадао војвођанској породици Борђошки из Сомбора, а према породичном предању донесен је још из Старе Србије при досељењу породице. Крајем 19. века био је својина Божицара Борђошког, професора горњокарловачке Учитељске школе. Библиотека Матице српске га је према напомени у инвентарној књизи купила од Лазара Борђошког, школског надзорника у пензији из Загреба, а у инвентар је заведена 8. новембра 1949. године.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тихомир Остојић, *Законик цара Душана*, Браник, Нови Сад 7 (19) октобра 1889, год. V, бр. 118, стр. [2] (14).

2. Љуб. Стојановић, *Споменик III, Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др.*, Српска краљевска академија, Београд 1890, 156–157.

3. Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898, LXXXV–LXXXVI.

4. Александар В. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Скопље 1928, 35.

5. Димитрије Кириловић, *Матица српска је дошла у посед и четвртог примерка преписа Душанова Законика*, *Летопис Матице српске*, год. 125, књ. 364, св. 5, Нови Сад 1949, 321–322.

6. Димитрије Кириловић, *У Матици српској се чувају пет преписа Душановог законика*, *Летопис Матице српске*, год. 126, књ. 366, св. 2, Нови Сад 1950, 164.

7. Никола Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, САНУ, Београд 1960, 21, 23.

8. Иванка Веселинов, *Значајније рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, *Библиотекар*, год. XV, број 5, Београд 1963, 387 (исто у: Иванка Веселинов, *Трагом српске прошлости*, Нови Сад 1991, 4).

9. Милан Бартош, *Зборник рукописа Законика цара Стефана Душана (1349. и 1354. године)*, *Законик цара Стефана Душана*, књ. I, Струшки и Атонски рукопис, САНУ, Београд 1975, 13.

10. Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, *Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977*, II, Нови Сад 1979, 42, 45 (бр. 2 на списку), 46, 47 (бр. 10 на списку), 50.

11. Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, *Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977*, II, Нови Сад 1979, 55–56 (бр. 10).

12. Александар В. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, САНУ, Београд 1980, 91–92.

13. Димитрије Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, САНУ, *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа*, I одељење, књ. XXXI, Београд 1982, 32 (бр. 256).

14. Митар Пешикан, *О међусобним односима верзија Душановог законика*, *Законик цара Стефана Душана*, књ. III, Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис, САНУ, Београд 1997, 16–24.

104. PP I 33 (PP 133 – 352 A 22) – 169998

НИКОЛАЈЕВИЋЕВ РУКОПИС¹

XVIII век, око 1705. године

Хартија, мастило црно, мрко и киновар, 73 л. (два празна, први и последњи). Величина листова је 135–137x90–95 мм, а текста 123–125x70–85 мм. Број редова на пуној страни варира од 15 до 19 (најчешће 16). Један писар.²

Према воденим знацима рукопис је настао почетком XVIII века, око 1705. године: 1) грб врло малог формата са контрамарком Z–B (Z–B, n), врло сл. Београд, НБС 625 из 1705 (III део рукописа), врло сл. Савина 9 са контрамарком А–С, око 1695/1705. и СА 9 из прве четвртине XVIII века; 2) други тип грба, врло сл. Београд, НБС 640 из 1705 (II део рукописа); 3) цвет са контрамарком А–С, идентично Београд, МСПЦ, Грујић 3 II 4 (корични лист) из XVIII века (датирано према необјављеном албуму ове збирке), контрамарка, идентично Савина 9 из 1695/1705. године.

Садржи 11 свешчица, св. 2–3, 5–7 и 10 имају по 8 л., св. 1 и 4 су са по 7 (у св. 1 први лист је празан, текст се прекида на 6. л., недостаје 7. л.; у св. 4 текст тече без прекида, уском траком хартије спојени су л. 5–6), у св. 8 су 2 л., св. 9 је са 4, а св. 11 садржи 5 л. (недостаје крај књиге). Трагови нумерације свешчица, арапским бројевима, а мрким мастилом као што је и текст, видљиви су на 1. л. св. 3, на 7. л. св. 4 и на 1. и 8. л. св. 5 и св. 7. У прошлости неко је означио листове арапским бројевима, црним мастилом. Бројеви се

¹ Рукопис је припадао попу Василију Николајевићу из Попинаца, по којем је и назван. Познат је и под називом *Рукопис попа Василија Николајевића* и *Попиначки рукопис*.

² Писар је за сада непознат. У досадашњој литератури (в. радове Д. Кириловића и И. Веселинов у одељку *Литература*) као писари ове књиге наводе се поп Василије Николајевић из Попинаца или Јелисеј Радојевић из Угриноваца, а за годину њеног настанка узима се 1784. или 1785. Према запису на л. 55а књига је 1784. припадала попу Василију Николајевићу (запис није потписан, али је могуће да га је он сам и оставио). О томе да је књига Василија Николајевића казују и две белешке Јелисеја Радојевића, од којих је једна датирана 1785. годином (в. одељак *Записи*). Водени знаци хартије упућују на то да рукопис потиче из прве четвртине 18. века, а не из 1784. или 1785, како се до сада сматрало према записима о власништву.

налазе у горњем десном углу, или су услед недостатка простора исписани на левој маргини. У нумерацији листова изостаје број 6 (лист недостаје), број 37 јавља се два пута узастопно (...36, 37, 37, 38...), а бројеви 41, 44, 50, 61 и 71 су прескочени. За изостављене бројеве 41, 61 и 71 начињене су исправке (рука и мастило исто као и текст) додавањем јединице уз цифре 40, 60 и 70 (40 1, 60 1, 70 1). Постоји и новија нумерација рађена оловком. Због грешке у преповезивању књиге, л. 70 означен је као 71, а 71 као 70, а приликом овог описа ти листови су пренумерисани. Неки листови су волантни, већина их је на крајевима искрзана. На доста листова видљиве су мрље од влаге, прљавштине или разливеног мастила. Поједини листови су при дну крпљени, при чему је делимично оштећен и текст. На додатој хартији понегде је нова рука дописала оштећену реч (речи) или цео ред оштећеног текста (нпр. на л. 7б, 10б, 11а).

Корице су дашчице обложене тамномрком једнако орнаментираном кожом на њиховој предњој и задњој страни. На хрпту су четири ребра.

Писмо је брзописно. Слова су крупнија и исписана. Разликују се пуне и танке линије. Украсну црту ређе имају и, њ, џ, надредно м и нека велика слова. По типу варирају: д (брзописно и полууставно са дугим и на крају удесно савијеним ножицама, које карактерише и полуустав и брзопис) и е (обло и грчког типа). Од већих слова потврђују се в са лучном бочном линијом и два међусобно спојеним лучним петљама, веће е грчког типа, високо једнострано т и њ. Слово з је увек крупније, а писано је као број 3, при чему је горњи лук већи од доњег. Код неких слова поједини елементи различито се продужавају у међупросторе (нпр. стуб а који је на крају савијен улево, линија која обликује десну петљу ж и прелази са леве стране стуба, стуб р, десни крак х итд.) где се често спајају или укрштају са продужецима других слова. Од лигатурних спојева ретко се потврђују високо т + р и т + и. Надредна слова су брзописна и типолошки уједначена.

Правопис је ресавски, ненормализован, упрошћен, доста посрбљен,³ са неким одликама карактеристичним за ћириличке споменике са западног и приморског подручја. Од *јерова* користе се танко и дебело *јер* (други чешће), а *пајерак се* не употребљава.⁴ *Јерови* долазе на месту некадашњег слабог полугласника (најчешће на крају речи), док је на месту јаког доследно писано а. Слична ситуација налази се у рукописима и штампаним књигама са

³ Петар Ђорђевић, *Старословенски језик*, Нови Сад 1975, 223–224; *Примјери српско-славенскога језика*. Саставио их Вук Стефановић Караџић, Беч 1857, 52–62 (приредио издања рукописа са посрбљеним правописом).

⁴ *Пајерак се* не јавља или је редак и у неким другим рукописима југозападне провинције /в./, нпр., *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. 7, *Акатисти. Стихологије. Богородичници*, Нови Сад 1999, бр. 55 и 56; *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. 10, *Служабници. Часослови*, Нови Сад 2004, бр. 86.

југозапада.⁵ За групу *ja-* редовно је употребљена лигатура *ja-*, која се потврђује и у њеној поствокалској позицији, поред ређег слова *-a*. Иницијално *je-* означено је већином малим словом *e-*. Понегде се јавља и широко *e-* или веће *e-* грчког типа, а среће се и лигатура *je-*, обично у скраћеници *jest* (*je|c|(tъ)* 16/13, 17, 46/5 итд., поред *je|c|tъ* 5a/3 итд.). Иза вокала за *-je* углавном је присутно мало *-e* или понегде на крају речи и реда веће *-e* (широко или грчког типа, нпр. *трое* 6a/11 итд.). Веће *-e* на крају речи и реда среће се и у вредности *-e* (нпр. *свести се* 76/16). Групе *ља*, *ња* углавном су писане *ла*, *на*, са изузетком примера *кѣпла* 506/13, *матернаго* 15a/7, *не проклинаю* 28a/2. Секвенце *ље*, *ње* писане су *ле*, *не* (*e* је мало или веће на крају речи и реда – *волею* 16/8, *подимлетъ* 3a/3, *ро|д|(и)телемъ* 19a/3 итд.; *надворнемъ* 36/5, *ближнемъ* 36/15–16, *w немъ* 8a/3 итд.) или за *ње* понегде долази *не* (*пленкни|м|* 50a/11, *са нею* 52a/15). За *љо* постоје потврде са *ло* (*воло|м|* 276/14, *кѣпльо|м|* 45a/6, *земло|м|* 47a/12). Слово *ї* се ређе користи, а стављано је због уштеде простора или разједначавања *и* и *ї*. Јавља се на почетку или на крају речи, на крају реда и као везник (*ниви|* 106/14, *или|* 166/4, *баці|никъ* 346/10 итд.; *ї игъмени* 32a/11, *ї wставитъ* 5a/5; *игъмента* 296/11, *и їно* 35a/13). У позицији испред *ј* долази *и* (*наследие* 17a/6, *записанига* 336/14, *братию* 716/7). Слова *ы* и *ѣ* се не употребљавају.⁶ Фонема у редовно је означена словом *ѣ*.⁷ Вокално *p* означено је са *p*, *pъ* или понегде са *ap* (*ѣмарша* 146/12, *ѣмарши|х|* 15a/11, *ѣмаршимъ* 23a/9), што је карактеристично за писане и штампане споменике западног и приморског подручја,⁸ а за вокално *l* долази *л*. Графеме *ѣ*, *ѣ*, *ѣ* користе се само у функцији броја, такође и *ѣ*, са изузетком примера *анѣѣи* 606/1, док *ижице* нема. Фонеме *ћ*, *ђ* у домаћим и страним речима писане су помоћу *к*, *г* или са *ѣ* (*летѣргие* 96/7, *изнагет се* 96/15, *летѣргию* 24a/3, *калѣгера* 30a/14 итд.; *кѣѣри* 2a/8, *кѣѣѣ* 36/10, *еванѣелие* 116/11, *макеѣою* 186/11–12,

⁵ Примјери, 31; Милан Решетар, *Дубровачки зборник од год. 1520*, СКА, Посебна издања, књ. С, Филозофски и филолошки списи, књ. 24, Београд 1933, 176–178; Вера Јерковић, *Прича о Боју на Косову. Фонетске одлике рукописа Универзитетске библиотеке у Београду*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXVI/1, Нови Сад 1992, 73–74; *Ђирилске рукописне књиге БМС*, књ. 7, бр. 55 и 56 и књ. 10, бр. 86.

⁶ Изостајање или ретка употреба ових графема одликује и друге споменике са југозапада /Примјери, 31; *Ђирилске рукописне књиге БМС*, књ. 7, бр. 55 и 56 и књ. 10, бр. 86; В. Јерковић, *Прича о Боју на Косову*, 41, 44/.

⁷ Употреба само *ѣ*, а изостајање или ређе писање *оу* особина је споменика са југозапада /Примјери, 31; *Ђирилске рукописне књиге БМС*, књ. 7, бр. 55 и 56 и књ. 10, бр. 86; В. Јерковић, *Прича о Боју на Косову*, 48/.

⁸ Уп., нпр.: Примјери, 31; М. Решетар, *Дубровачки зборник*, 134–135; *Два дубровачка језична споменика из XVI вијека*. За штампу приредили М. Решетар и Ђ. Ђанели, Београд 1938, XIV–XV; *Ђирилске рукописне књиге БМС*, књ. 7, бр. 55 и 56 и књ. 10, бр. 86.

наџет се 22а/4 итд.). У употреби џ јављају се омашке. Тако у лексеми **ѡбречетѡ** 22а/11–12 џ је замењено са ч, а у **сѡпрѡжници** 15б/6 џ је употребљено уместо ц. У више случајева писар удваја вокалско слово, обично на крају реда (**подоо/блаетѡ** 2а/4–5, **ткоо** 6а/13, **ѡоо** 44а/10, **теѡдори** 57б/14, **летоѡ** 64б/19, **летоо** 66а/6 итд.), а ређе ван те позиције (**хранаа** 30б/8, именица, **татии** 47а/17). Интерпункцијски знаци су: тачка, две тачке три тачке са цртом и четири тачке (запета и тачка са запетом нису примећени). Од надредних знакова користе се спирити. *Титла* доста пута изостаје или долази неоправдано, кад реч није скраћена.

Језик је српскословенски и српски. На месту некадашњег јаког полугласника у свим позицијама у речи редовно се потврђује рефлекс *a* (**казанѡ** 3а/2, **зашалѡ** 5а/3, **васхититѡ** 6а/2 итд.). Уместо ђ већином је рефлекс *e* у складу са српскословенским језиком, више пута среће се и *и* (**диѡ** 1б/14, **посигалѡ** 5а/11, **прививаетѡ** 5б/2, **трпити** 19б/2, **дивицѡ** 26а/13, 52а/13 итд.), а понегде и **ие** (**послие** 2а/3, 3а/1, **прие** 53а/4). Поред српскословенског *e* од *јата* (**несамѡ** 4б/14, **нестѡ** 9а/14, **несѡтѡ** 20б/5) у облицима помоћног глагола потврђује се и икавизам који се рано раширио на екавској територији (**ниѡ** 37б/14, 1б, **нисѡ** 47б/16 итд.). Вокално *p* и *l* се чувају, али се јавља и рефлекс *y* од *l* (**вѡкѡ** 64а/17, **вѡкѡ** 66а/8, 10, **вѡковиѡ** 66б/10–11 итд.), а једанпут је написан и спој **ѡл** (**вѡлка** 67а/5). Прелазак *-l y -o* на крају речи и слога присутан је више пута (**ѡправдаѡ** 3а/4, **приближио** 14б/3, **платиѡ** 41б/11 итд.). За групу **чр-** нема потврда. Група **џ** се углавном чува, са изузетком неких примера, као што су **вѡке** (= *више*, прилог) 3а/10, **догараюѡки се** 29б/15–16, **хоѡѡ** 45б/2, где уместо **џ** долази **к** (= *ћ*) или **ѡ**. Уместо групе **ѡт-** доста пута стоји **ѡ-** (**ѡо** 2а/1, **ниѡо** 12а/10, **заѡѡ** 40б/16 итд.). Група **ѡд** већином постоји, али се понегде јавља и **ѡ** по српском фонетизму (**меѡѡ** **собомѡ** 39а/12, **ис тѡѡѡ** 44а/1). Има више потврда за замену предлога **вѡ** са **ѡ** (**ѡ сѡлѡ** 3б/3, **ѡ законѡ** 28а/12, **ѡ мона|с|тирѡ** 30а/1 итд.). У једном примеру иницијално **в-** је замењено са **ѡ-** (**ѡтори** 59а/3). Уместо префикса **вѡз-/вѡс-** доста пута долази **ѡз-/ѡс-** (**ѡспомене** 3а/7, **ѡзѡметѡ** 3а/10–11, **ѡзѡти** 4б/3–4, **ѡсѡѡте** 5б/5, **ѡзме** 28б/11 итд.). На месту заменичког **вѡс-** у неким случајевима присутно је **св-** (**сѡако** 45а/5, **са сѡакомѡ** 45а/6, **сѡѡѡга** 46а/9, **сѡѡ|ѡ** 47б/15 итд.). Слово **ѡ** више пута изостаје, и то претежно у Л мн. (**патриарѡ** 34б/6, **за рѡсови** 46б/1; Л мн. **ва тамница** 25а/14, **ѡ люде|ѡ** **црковни** 30б/1, **по ваѡѡна** 35а/5 итд.). Појава се може тумачити како губљењем тог гласа, што је карактеристика више говорних типова,⁹ тако и као последица

⁹ Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, I, *Фонетика*, Београд 1976, 105.

осипања падежног система.¹⁰ Неоправдана употреба *χ* је веома честа, већином на крају речи, али и у другим положајима (**васего трѣда|χ|** 46/9–10, **Ѡ цркве|χ|** 6а/8, **патрихаръховъ** 86/5, прво *χ*, **разве|χ|** 31а/15, **познахвати** 44а/13–14 итд.). Лексема *гусар* долази са и без *χ*- (**χ8саръ** 44а/15 итд.; **8саръ** 47а/3 итд.), али нигде са *г*-. Уместо *хв* среће се *φ* (**префатили** 476/16) или *в* (**8вати** 70а/18, 706/10), што је обележје војвођанских говора.¹¹ У случају **не |с|талгаютъ** 30а/12 изостаје *в* у групи *-вљ-*, црта присутна у језику неких војвођанских писаца 18. и 19. века, а данас одлика бачких и неких банатских говора.¹² Поред традиционалног *св-* (**свободити се** 196/3, **свобо|д|ни|χ|** 25а/11, **свободанъ** 266/6) потврђује се и новије дисимиловано *сл-* (**слободанъ** 76/10, **слободно** 35а/8, 17). Извршено јотовање у духу српског језика запажено је у примерима (**без венчанга** 276/5–6, **вероване** 486/2, 49а/4). Има више случајева и са новим јотовањем (**изнаѣе** 3а/1, **кѣѣ8** 36/4, **млаѣ8** 7а/2, **властеличиѣъ** 356/7 итд.), а у примеру **кои гоѣе** 33а/14 потврђује се најновије јотовање везано за рефлекс кратког *јата*, особина источнохерцеговачког и зетско-сјеничког дијалекта.¹³ Презимена у *Летопису* имају углавном српски наставак *-ѣ* (**бранковиѣъ** 66а/8, **вѣковиѣа** 67а/6, **радојевиѣъ** 706/3 итд.), али и *-ч*, што је карактеристика руско-словенског и руског језика (**радича бранковича** 646/11–12). Према српском фонетизму су и прилози **где** 446/14, 15, **кога годъ** 48а/4–5 итд. Заменичко *тк-* из старог српског језика доста је чешће од *кт-* (**тко** 16/14, 366/3, **нитко** 316/5 итд., поред **кто** 306/14, 31а/7, 396/11). Упрошћавање сугласничке групе *-ст* на крају речи присутно је у **вистъ** 50а/6, што може бити омашка, или дијалектизам карактеристичан за више говорних типова (нпр. зетско-сјенички, косовско-ресавски, источнохерцеговачки говорни тип).¹⁴

У области морфологије поред традиционалних српкословенских облика доста је народних општештокавских црта, као што су: наставак *-8* у Л јд. именица м. рода (**8 ... сел8** 36/3, **на двор8** 6а/10, **Ѡ данк8** 426/12 итд.), *-а* у Г мн. (**Ѡ динара** 43а/4), *-е* у А мн. (**посаднике** 32а/2, **за ... длгове** 376/6, **за цреве** 376/7 итд.); *-е* у Г јд. и Н, А. мн. именица ж. рода (Г јд. **воде** 12а/2, **цене** 22а/9, **Ѡ бащине** 30а/17 итд.; Н мн. **бащине** 34а/11, **планине** 396/5; А мн. **лозе** 226/13,

¹⁰ Слично стање је и у неким другим рукописима *Душановог законика*, в., нпр.: Ирена Грицкат-Радуловић, *Језик Софијског преписа*, Законик цара Стефана Душана, књ. III, Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис, САНУ, Београд 1997, 414.

¹¹ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 76; Питер Херити, *Књижевни језик Емануила Јанковића*, Нови Сад 1983, 124.

¹² П. Херити, *Књижевни језик Емануила Јанковића*, 132–133.

¹³ П. Ивић, *Дијалектологија*, 132, 158.

¹⁴ П. Ивић, *Дијалектологија*, 101, 134, 161; појава се јавља и у *Дубровачком зборнику* / М. Решетар, *Дубровачки зборник*, 212–213/.

книге 42а/14), -и у Д и Л јд. (Д кѣри 2а/8, 15б/16, по матери 16а/16, цркви 33а/9, савви 63а/18 итд.; Л на бацини 35а/1, 8 ж8пи 37а/13, 8 книзи 42а/17 итд.), -омъ у И јд. (са книго|м| 37а/5, земло|м| 47а/12, ного|м| 49б/3 итд.), -ама у И мн. (межд8 ж8пама 37а/14); енклитика га у А јд. (га 2б/16, 3а/4, 41а/16), наставак -га у Г, А јд. заменица (Ѡ тога 1б/11, Ѡ кога 17б/13, чиега 43б/17, Ѡ свога 44а/2 итд.), И јд. повратне заменице меѣ8 собомъ 39а/12, -е у А мн. заменица (ѡнехъ, х без оправдања, 42а/14), облици И јд. с киме се 5б/8, Н јд. ж. род, негова 5б/14, Г јд. м. род Ѡ негова 34а/8–9, И мн. межд8 нима 13б/10, И јд. ж. род томъ 34б/16, Л јд. 8 чиемъ 47а/2 итд.; заменица који, која и сложене заменице где је она саставни део јављају се с почетним ко- (ва некою 20б/8, кою 23б/2, кои|м| 24а/7 итд.); -е у А мн. придева неодређеног вида м. рода (д8шевне 9а/7, м8дре 9а/7, др8ге 65б/8 итд.); -е у Г јд., Н и А мн. придева неодређеног вида ж. рода (Г јд. цареве 39б/9, близ8 црѣве 44а/11, ис т8ѣе 46а/5–6 итд.; Н мн. вла|с|тел|с|ке 34а/11, свобо|д|не 34а/12, црѣве 39б/6 итд.; А мн. мале 44б/10, велике 44б/11), -омъ у И јд. придева ж. рода неодређеног вида (по|д|очиномъ 4а/11, са ... с8дино|м| 37а/6); -омъ у Л јд. сложене придевске промене м. и ср. рода (м. род ѡ ... д8хвномъ 29а/11, 8 ... дишклитианскомъ 59а/15–16, ср. род 8 единомъ 38а/3); -ои у Д, Л јд. сложене придевске промене ж. рода (Д 8мирающои 16б/11, м8жевнои 51а/3, срп|с|кои 64а/11 итд.; Л 8 п8стои 41а/5, по ... црѣвои 43а/7); -ога у Г јд. м. рода сложене придевске промене (седмога 41а/16, зеленога 58а/6), а -оме у Д јд. м. рода (единоме 15б/9); изостајање наставак -тъ у 3. л. јд. и мн. презента и простог будућег времена (јд. има 2б/1, хоше 4а/7, наиде 28б/8 итд.; мн. нес8 20б/7, с8 28а/17, шбретаю 41а/2 итд.), глаголски прилог садашњи договараюѣи се 29б/15–16), 1. л. јд. футура (вратити ѣ8 44а/12–13), енклитика ѣе (ѡо ѣе 35а/6); прилог силомъ 34б/1, 44б/6.

У Л јд. придева м. рода среће се наставак -ом8 (ѡ с8д8 цар|с|ком8 8б/1, 8 двор8 црѣвом8 43б/7–8), аналогно према Д јд.¹⁵, што је карактеристика и зетско-сјеничког дијалекта.¹⁶ У придеву мноземи 61а/11 долази заменички наставак -еми (е од ѣ), црта косовско-ресавског, зетско-сјеничког, источнохерцеговачког дијалекта.¹⁷ У случају заменитъ 33а/13 инфинитив има наставак -тъ, а не -ти, карактеристика косовско-ресавског, источнохерцеговачког и

¹⁵ Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са деκлинацијом*, Београд 1965, 149.

¹⁶ В., нпр.: Александар Младеновић, *Језик владике Данила*, Нови Сад 1973, 146–147; Мато Пижурница, *Језик Андрије Змајевића*, Титоград 1989, 299–300; *Ћирилске рукописне књиге БМС*, књ. 7, бр. 55 и 56.

¹⁷ П. Ивић, *Дијалектологија*, 101, 135, 162.

зетско-сјеничког дијалекта.¹⁸ Потврђују се заменице с партикулом *-зи* (тизи 29а/10, 36а/13–14, 38б/1, *ѡ*низи 32а/2–3, 43б/14, 46б/11–12, *теизи* бащине 33б/13–14). Она се јавља и у другим рукописима *Душановог законика*.¹⁹ Присутна је, иначе, у старим споменицима²⁰, нарочито југозападним, а постала је и одлика зетско-сјеничког говорног типа²¹, као и неких дубровачких говора.²² Понегде се среће и партикула *-и* (*таи* книга 42б/2, *земла* *таи* 44а/10), која долази нпр. и у *Атонском рукопису*.²³

Према старом српском језику су и неки прилози с покретним вокалима (нпр. *каде* 39а/14, 49б/4, 7 итд., поред новијег *када* 37б/14; *кде* 43а/6, *ѡкда* 49а/8, поред *кда* 38б/13; *ѡтда* 11а/13, *ѡкда* 22а/8, поред *тда* 38б/13), предлог *преде* 37б/7, 40б/8, 42а/16 и *пређе* 39б/1.

На прелазу од старих ка новим облицима су примери присвојних заменица *егов* 34а/10, *тогова* 36б/8.

У И јд. заменице *тај* потврђује се секундарно *о* (*соти*|*м*| 26а/1), под аналошким утицајем заменица *овај*, *онај*, што је обележје војвођанских говора.²⁴

Има и неправилних облика као што је партицип претерита *ѡмрлшом* 14б/9–10, *ѡмрлш* 17а/1 (поред исправног *ѡмршом* 17б/9–10), затим неконгруирања у роду, броју и падежу (нпр. јд. уместо мн. *ѡбрецет се* 21б/11) и неких других одступања од књижевне норме.

На основу наведених дијалекатских црта тешко је закључити где је рукопис настао. Већина црта указује на југозападну територију, одакле потиче и хипотетички приморски предложак млађе (западне) редакције *Душановог законика*. Полазећи од резултата текстолошке анализе да овај рукопис спада у северносрпске преписе млађе редакције, посрбљен и упрошћен правопис у њему, са одликама као у споменицима са југозапада, као и неке фонетске и морфолошке југозападне карактеристике могу се објаснити брижљивим преписивањем са неког предлошка који је близак зетским преписима.

¹⁸ П. Ивић, *Дијалектологија*, 102, 135, 163.

¹⁹ В., нпр.: Ирена Грицкат-Радуловић, *Језик Струшког преписа*, Законик цара Стефана Душана, књ. I, Струшки и Атонски рукопис, САНУ, Београд 1975, 149; И. Грицкат-Радуловић, *Језик Студеничког преписа*, Законик цара Стефана Душана, књ. II, Студенички, Хиландарски, Ходошки и Бистрички рукопис, Београд 1981, 71; И. Грицкат-Радуловић, *Језик Ходошког преписа*, Законик цара Стефана Душана, књ. II, 166 итд.

²⁰ А. Белић, *Историја*, књ. II, св. 1, 130.

²¹ П. Ивић, *Дијалектологија*, 163.

²² М. Решетар, *Дубровачки зборник*, 227.

²³ В.: И. Грицкат-Радуловић, *Језик Атонског преписа*, Законик цара Стефана Душана, књ. I, 218.

²⁴ П. Ивић, *Дијалектологија*, 76.

Садржај

Закони цара Константина и Јустинијана, Душанов законик и Летопис.

1a/1–8: Благоча|с|тиваго и х|с|ољубива[го] / цр̃а великаго ко|с|тантина / и
8стиана грча|с|каго са патри|харомь(!) григориємъ и велъ/м8жи цр|с|тва его
законъ / по|с|тавлени. Како подш/баєтъ строити цр|с|твѡ / его. Следи текст
Закона цара Константина и Јустинијана, без ознаке чланова. Према Софиј-
ском²⁵ и Ковиљском рукопису²⁶ (надаље Соф. и Ков.) текстом су обухваћена 74
члана, и то: чл. 1–6, 11–21 (део), 28 (део) – 50 (део), 56, 54 (део), 51–53, 54
(део) – 82 (1a–256/2) и чл. 86–87 (256/2–266/11). Овде се доносе први и
последњи члан, а у загради је дат број по Софијском и Ковиљском рукопису.

1 (1) Ище тако сѣдит се / то цр̃ъ не посѣждаєтъ. / Ище ли тимъ шсѣдит се /
то без грѣха сѣдига преби/ваєтъ. Ище ли сѣдига мито / приемлетъ или са
неп/равдию ведеце сѣдитъ т[] / сѣдига да лишитъ се пре|с|то[ла] / и васадит се ва
та[мниц8] / лета ·҃· (= 3) и потомъ вла|с|ти / да не имлетъ за живота / ни
единое. ре|ч|(е) бѣ праведанъ / бѣи сѣдъ естъ (1a/8–16/4).

Према Соф. и Ков. чл. 7–10 изостају, јер су дати на крају Душановог
законика (чл. 130, 131, 132, 133). Због тога што недостаје лист чл. 21 прекида
се на л. 56 код речи ...Ище и негова земља в8детъ да естъ ли|х|. аще ли, нема
ни чл. 22–27, као ни почетка чл. 28. На л. 6a/1–6 следи део чл. 28 од речи:
ванезап8 сажежетъ или / разбоиникъ васхититъ..., а потом теку чл. 29–50
(6a/7–116/13). Чл. 50 према Соф. и Ков. прекида се код речи: ...да|с|тъ кле/тв8
да верѣт се ем8 аще / ли пронаѣт се кривъ... (116/13), долази чл. 54, али не од
почетка већ од речи Ище к|с|(тъ) ком8 / сѣсед8 моцно ваздвигнѣти / храмъ на
висот8...(116/14–12a/3), у продужетку су чл. 55–56 (12a/3–126/13), потом
наставак и завршетак чл. 50 тако заклет се / да м8 се шрежетъ езикъ и
|с|ве/детелие да примѣтъ казнъ (126/13–15), па чл. 51–53 (126/16–136/10) и
почетак чл. 54 аще ли к|с|(тъ) межд8 храми и / лакти то градитъ. не / вазбрано
и зрение за|с|тѣпитъ / ако близ8 к|с|(тъ) и вѣдетъ заве|шалъ сѣседомъ. На л.
136/11–266/11 нижу се чл. 57–82 и 86–87, чл. 83–85 су изостављени.

74 (87) иже из дом8 издавши де/виц8 и|л|(и) вадовиц8 так8 / казанъ
приемлютъ тако/же више|х| речени|х| насилъ/ници (266/7–11).

266/12–27a/2: Бл̃гоча|с|тиваго и вернаго / маѣдонскаго цара / Стеф̃(а)на
законъ поста/влени ва лето ·҃·з·w·н̃·з· (= 7857)(!), тј. ·҃·з̃·w·н̃·з· (= 6857, тј. 1349) /

²⁵ Законе цара Константина и Јустинијана из Софијског рукописа, који се налази у
Народној библиотеци "Кирил и Методиј" у Софији (бр. 293), објавио је Тимотеј Флорински
/Тимоевѣ Флоринский, Памятники законодательной дѣятельности Душана царя Сербовъ
и Грековъ, одељак Приложенія, Кіевъ 1888, 52–75/.

²⁶ Опис Ковиљског рукописа в. у овој књизи, бр. 107.

индиктонъ ·к̄· (= 20) ва пра/зникъ вазне|с|(ε)нига г|с|нига / ме|с|(ε)ца маига к̄а (= 21) днъ.

27a/3-12: Си же законъ поставленъ / ѿ праведнаго сабора са / приѡсвещени|м| патриархо|м| / и ѡваникиемъ и васеми / цр̄ковни|м|и мали|м|и и вели|ки|м|и митро|п|олити и би|с|к̄пи / и многою бл̄говерни|м| цре|м| / Стефано|м| вла|с|тели цр̄|с|твами мали|м| и великим / закон же положише.

Чланови Душановог законика у рукопису немају бројчане ознаке. У овом опису они су нумерисани од броја 1 до 133, а у загради је дат број по нумерацији Стојана Новаковића у реконструисаном примерку, која је у науци прихваћена као основна.²⁷ Уз текст чланова који немају нумерацију С. Новаковића указује се на број одговарајућег члана у издањима *Раваничког рукописа* Тимотеја Флоринског (Кијев, 1888)²⁸ и САНУ (Београд, 1997),²⁹ јер је он по структури текста близак овом препису и такође нема нумерисане чланове. Доносе се почеци свих чланова, као и наслови поглавља уколико постоје.

1 (1) ѡ хри|стиганъстве и наипрвие / за христиган|с|тво сиимъ / ѡбразомъ да се ѡчи|с|тивъ / хри|с|тиган|с|тво (27a/12-27б/1).

2 (2) властели и пр̄очи / люди да се не жене не бл̄г|с|лвиѡ се / ѡ своего архиепи|с|к̄па и|л|(и) ѡца / дх̄овнаго по|с|тавлена ѿ архиереа (27б/1-4).

3 (3) и ни едина сва|д|ба да |с|е не ѡчини бе|з венчанга... (27б/5-8).

4 (4) За |д|х̄вни д̄лгъ ва|с|(а)къ. чл̄вкъ / да има повинование и по|с|лвша|ние ка |с|воем̄ ѡц̄ дх̄вном̄... (27б/9-28a/1).

5 (5) и Сц̄еници / да не пр̄оклинаю хри|с|тиане за са|грешенига... (28a/1-6).

6 (6) За ересъ лати|н̄ск̄. ѡо с̄ ѡбратили хрисъ|тиане ѡ латине... (28a/6-13).

7 (7) и да поставитъ / цр̄кви велика протопопе / по васе|х| ме|с|те... (28a/13-28б/4).

8 (8) и попъ латин|с|ки ако се / нађе ѡбративъ хри|с|тиани|н|а / ва вер̄ латин|с|к̄ да |с|е каже / по закон̄ с̄ти ѡтацъ (28б/4-7).

9 (9) и ако |с|е / наиде полдверацъ ѡзамъ / християнк̄ ако ѡзац̄м̄(!) би / да се кр|с|ти ѡ хри|с|тианство ако / ли се не кр|с|ти да м̄ се ѡзме / жена... (28б/7-13).

10 (10) и тко ѡбе|те(!) еретигъ живе|х| ѡ хри|с|ти|ане да се жеже по ѡбраз̄... (28б/13-29a/1).

11 (11) Архиереи да по|с|та|ветъ дх̄овни по ва|с|еи н̄рига / по градове... (29a/1-11).

²⁷ В.: Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898.

²⁸ Т. Флоринский, *Памятники, одељак Приложенія*, 36-51 (надаље Флор.).

²⁹ *Законик цара Стефана Душана*, књ. III, Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис, САНУ, Београд 1997, 300-337 (надаље САНУ).

- 12 (12) ѡ сѣде дѣхвномъ / белци да не сѣдетъ дѣгъ / томъ... (29а/11–17).
- 13 (13) ѡ епи|с|кѣпе и ми|трополите и игѣмени / Игѣмени и епи|с|кѣпи да по митѣ / не ставе... (29а/17–29б/9).
- 14 (14) игѣмени да се|х| / не ис|поведають без дла(!) ѡцр|кве (29б/9–11). игѣменъ да по мана|с|тири / да |с|е избивають и |с|таветъ... (29б/11–14). Према Флор. и САНУ ово су два члана (чл. 10 и 11).
- 15 (15) игѣменъ / држитъ ѣ келица|х| договара|юѣи се са старци монастѣра / того (29б/14–17).
- 16 (16) и на тисѣщѣ кѣѣ да естѣ / хранителъ ѣ мона|с|тирѣ и ка|лѣѣеръ (29б/17–30а/2).
- 17 (35) и предадетъ кѣмено|м|ъ / цркви да ѡбладають ва|со|мъ / кѣѣомъ... (30а/2–7).
- 18 (36) и да ѣс|таве покрова законъ киво|ски калѣѣеромъ... (30а/7–11).
- 19 (37) и архiere|с|ци белци да и|х| / не |с|талгають по поѡсе|х|(!) раз|ве да послаю митрополи|т|(и) / калѣѣера... (30а/11–17).
- 20 (17) ѡ люде|х| црковни законъ. / и калѣѣере кои се постризаю / тере живѣ ѣ свои кѣѣа... (30б/1–4).
- 21 (18) и / калѣѣерие кои сѣ по|с|триглѣ... (30б/4–8).
- 22 (19) калѣѣе|р| / кои сврже да се држи ѣ та|м|ъ|ници... (30б/8–11).
- 23 (29) калѣѣерие да не живѣтъ / изванъ манастира... (30б/12–16).
- 24 (20) ѡ еретизе / како телеса мрѣтвихъ / жегѣтъ са влѣхов|с|твомъ... (30б/16–31а/7).
- 25 (21) И кто прода хри|с|ти|анина... (31а/7–10).
- 26 (22) ѡ црковни|х| людехъ. / людие властелци кои седе / по црковни селе|х|... (31а/10–14).
- 27 (23) црквамъ поноса / да не|с|тъ разве|х| ка|д| иде црѣ / тамо... (31а/14–16).
- 28 (24) и / ако се наиде кои вла|с|телъ / црковни ѣзамши мито... (31а/16–31б/2).
- 29 (25) црква|ми да ѡбладаетъ го|с|подинъ / црѣ... (31б/2–5).
- 30 (26) цркви / васе цѡ се ѡбретають по зе|мли цр|с|тва ми... (31б/5–9).
- 31 (27) цр|с|тви / цркви да не по|д|легають / по|д| цркви великие (31б/9–11).
- 32 (28) и по / васе хъ црква да се хране / ѣбози... (31б/11–16).
- 33 (32) людие црковни / кои држетъ црковна села / и земле... (31б/16–32а/7).
- 34 (33) црковни / людие ѡ ва|с|(а)кои правде / да се сѣде... (32а/7–32б/1).
- 35 (34) и цѡ сѣ села црковна / и людие црковни да не хѡде|тъ ѣ дрѣге црковне... (32б/1–16).

36 (31) ѿ заповеди и попове / цркви. поповие кое сѣ / бащинци да имаю свою / бащинѣ и землю да сѣ / свободни... (33а/1–13).

37 (65) попъ кои гоѣе ѿ своего / го|с|подара никамо да не / ѿходитъ... (33а/14–33б/11).

38 (40) и васи / хрѣсоволи цр|с|твоми и що / комѣ ѣчините теизи / бащине и записаниа / да сѣ тврѣда... (33б/11–34а/3).

39 (41) ѿ властеле кои вла|с|те|линъ има децѣ... (34а/4–11).

40 (42) и бащине вла|с|тел|с|ке / да сѣ свобо|д|не ѿ васе|х| данакъ. / цр|с|тво ми... (34а/11–15).

41 (43) и да не|с|тъ го|с|поди|н| / црѣъ ни кралъ ни царица / ни прочи го|с|подари никомѣ / бащинѣ сило|м| заминѣти... (34а/15–34б/3).

42 (45) и властели ѿ ини людие / кои имаю црковъ... (34б/4–13).

43 (47) И властелинъ кои се наѣе / по|д|л|о|живъ свою црковъ / подъ дрѣгѣ црковъ... (34б/14–17).

44 (44) и поса|д|нищи(!) цѣ сѣ на бащини... (35а/1–4).

45 (46) Людие. кои имею / вла|с|теле по бащина да им сѣ / ѣ бащинѣ такмо що ѣе про|стити вла|с|телинъ... (35а/4–9).

46 (48) Када. ѣмре / вла|с|телинъ кои добри и шрѣжие да |с|е дае црѣ а |с|вите / и бисерие и злати погаси... (35а/9–17).

47 (50) ѿще вла|с|телинъ шбе|с|ча|с|тит. / или шсрамотитъ вла|с|теличи|ѣа... (35б/1–6).

48 (55) и ако / вла|с|телинъ и|л|(и) вла|с|теличиѣ / шпсѣе себра да платитъ ·ѣ· (= 100) / перпетъ(!)... (35б/6–13).

49 (95) аще тко / шбе|с|частитъ архиерега / и|л|(и) калѣѣера или попа / да платитъ ·ѣ· (= 100) перперъ... (35б/13–36а/2).

50 (53) аще ткои вла|с|телинъ ѣзме / женѣ посилием да мѣ се / шбе рѣце ѿсекѣтъ и носъ / ѣрежетъ (36а/3–6).

51 (54) ѿще ли жена бѣде блѣдъ сатворитъ са |с|во|имъ члѣво|м|... (36а/6–10).

52 (49) Вла|с|теле кога вои|ска ѿкѣдѣ мине и плени / землю црѣвѣ тере преиде / шпетъ през и|х| земле ти|зи вла|с|тели васе|х| да плате / пре кои приде државѣ (36а/10–15).

53 (52) ѿ невере за неверѣ за ва|с|(а)ко / сагрешение. братъ за брата / и штацъ за сѣа... (36а/16–36б/9).

54 (56) Властелинъ да е / непозванъ на шбедѣ и на / вечерѣ ... (36б/9–14).

55 (61) Када приде вла|стелинъ с воиско|м| дома / и|л|(и) кои любо воиникъ... (36б/14–37а/4).

56 (62) Властелинъ ве|лики да се позива... (37а/4–6).

57 (57) Кои властелинъ на присе/лице комъ пизмо|м| кое зло / 8чини... (37a/7-12).

58 (58) тко ли 8мретъ / а има едино село 8 ж8пи... (37a/12-37б/3).

59 (183) Аще ли / богатнице да се сѣде / преде свои|м| господаромъ... (37б/3-10). Према Флор. и САНУ ово је чл. 56.

60 (104) Законъ / цревъ. да се не посилаетъ / по|с|ланикъ сѣдинъ на же/н8 ни да |с|е позива жена / када ние м8жа дома... (37б/10-16). Према Флор. и САНУ ово је чл. 57.

61 (67) ѡ посадѣнице|х| и бащине|х|. / посадници и бащинци кои седе / 8 единомъ сел8... (38a/1-6).

62 (68) Меропхомъ законъ по васеи / земли... (38a/7-13).

63 (70) И аще ѡбрете 8 единой к8ѣки или / братенци или ѡцъ ѡ сновъ / или инъ тко ѡделенъ... (38a/13-38б/4).

64 (69) ѡ саборе / Себрове. Савора себрова да не|с|(тъ)... (38б/4-8).

65 (73) Сирота кога ние / гакаа прети се... (38б/8-11).

66 (74) ѡ паша|х| селни|х| кога с8 / села. близ8 сел8... (38б/11-16). Члан се завршава речима ж8па ж8пе да не попасе|х|, којима почиње чл. 75 по С. Новаковићу.

67 (76) За потриц8 аще тко попа|с|е / жито... (38б/17-39a/6).

68 (77) потакъ / межд8 сели ѡ (= 50) перпетъ(!)... (39a/6-10).

69 (79) ѡ меѣа сел|с|ки законъ цо |с|е / потвараю села меѣ8 собомъ / да ище сѣдомъ... (39a/11-39б/4).

70 (81) За планине законъ. / Планине цо с8 8 цар|с|тв8... (39б/4-7).

71 (83) За зе/мле где се изнесетъ... (39б/7-10).

72 (85) За баѣск8ю речъ. Аще кто / речетъ зл8 и беза|с|тн8... (39б/11-16).

73 (87) ѡ 8бивстве законъ. / Аще тко 8биетъ нехотение|м|... (39б/17-40a/7).

74 (86) и где|х| б8де 8би|с|т/во кои б8де бои за|с|трглъ / да плати ѡсѣдбин8 и кривин8 (40a/7-10).

75 (94) ако б8детъ 8бие / вла|с|телинъ себра 8 град8... (40a/10-16).

76 (95) тко се ѡбрете 8бивъ светител8 / или кал8ѣра и|л|(и) попа... (40a/16-40б/2).

77 (96) тко ли |с|е / ѡбрете 8биви ѡца и|л|(и) ма/теръ... (40б/2-6).

78 (89) ѡ позва/ни на сѣд8. Кто позове / кривца преде сѣдию... (40б/6-41a/1).

79 (90) ѡ залога|х| / где се ѡбретаю да се ѡк8п8ю (41a/1-2).

80 (92) и познани8. Аще тко цо / позна свое 8 кого 8крадено... (41a/3-12).

81 (93) ѡ провожде/нни|х| члѣвка т8ждаго: / тко проводитъ члѣвка т8ждаго 8 т8жд8 землю... (41a/12-16).

82 (97) ꙗко скѣбежѣ тко wskѣветь / Брадѣ вла|с|телинѣ и|л|(и) добрѣ / члѣвкѣ... (41a/17–41b/2).

83 (98) ако ли се wskѣбо|с|та два себра... (41b/3–4).

84 (99) ꙗко пожегалцѣ тко се наѣ / ѣжегѣ кѣѣ и|л|(и) / гвѣно... (41b/5–11).

85 (100) ꙗще ли / изванѣ села пожеже... (41b/11–14).

86 (101) Силе / да нестѣ никомѣ ни за еда|н| / длѣгѣ... (41b/14–42a/6).

87 (105) ꙗко книга црѣвихѣ. книге / црѣве цо сехѣ находехѣ и ко|е| сехѣ преже сдие законо/потребѣ сдие да саматрают... (42a/7–16).

88 (138) ѣ книзи цо се шрете / едина речѣ приписана или / помрчена таи книга да ни/чтоже к|с|(тѣ) тко вѣдехѣ при/писалѣ книгѣ... (42a/17–42b/5).

89 (107) ꙗще тко самовластанѣ / и самоволганѣ и силанѣ / бесча|с|ти посланика да п|латитѣ ꙗ. (= 100) перперѣ... (42b/6–11).

90 (108) wskѣ данкѣ посадника сди|нѣ подобаетѣ ꙗ земле / ꙗ. (= 3) перпере... (42b/12–43a/5).

91 (110) ꙗ сдига. сдига кѣде идѣ / по земли црѣвои и своен / шрока... (43a/6–11).

92 (111) тко се наѣ с|с|ию(!) wskѣчастивѣ... (43a/11–15).

93 (112) ꙗ сжнѣ. кои члѣвкѣ / стече и сжан|с|тва са чи|м|... (43a/16–43b/6).

94 (113) кои к|с|(тѣ) сжанѣ дрѣжи ѣ дво|рѣ црѣвомѣ тере стече / ѣ дрѣвѣ полатѣ да е|с|тѣ / свободанѣ (43b/7–10). Овај члан изостаје у *Раваничком рукопису*.

95 (114) ꙗ людехѣ / вла|с|тел|с|ки. людие кои се / влакаю(!) ис тѣѣ земле / ѣ землю црѣвѣ... (43b/10–16).

96 (115) и то / к|с|(тѣ) чиега члѣвка приелѣ / ис тѣѣ земле... (43b/16–44a/4). Овај члан има додатак ꙗще ли ѣ/бегнетѣ ꙗ некое нѣжде и|л|(и) / ꙗ сжан|с|тва ꙗ иноцр|с|тва / ва землю нашѣ таковаго / да не|с|(тѣ) да се ва|с|петѣ аще и / много по|с|траждетѣ зе|мля таи (44a/4–10).

97 (116) тко цоо / наѣ близѣ црѣве земле / да не ѣзимле... (44a/10–44b/2).

98 (118) ꙗ трѣгѣ: трѣгюци / кои ходеще по црѣвои зе|мли... (44b/2–9).

99 (119) а трѣговци да носет и мале / и велике кѣпле... (44b/9–16).

100 (120) да не|с|(тѣ) црѣникѣ волганѣ / забавити... (45a/1–6).

101 (122) ꙗще ли / вла|с|телинѣ задрѣжит / трѣговца да платит... (45a/6–11).

102 (125) ꙗ приша|лци придехѣ. ва градѣ / тко приде|х| или ва село... (45a/11–45b/5).

103 (126) а градска / земля цо wskѣло града... (45b/5–9).

104 (132) цо тко: / кѣпи ꙗ плена ис тѣѣ / земле... (45b/9–46a/3).

105 (133) Поклисаро|м| кои идѣ ка црѣ / покли|с|рѣ що иде ис тѣѣ / землѣ... (46а/4–12).

106 (134) ѿ записихѣ / бащинахѣ ѿ цара що за|пише|х| го|с|подинѣ царѣ / бащинѣ... (46а/12–46б/2).

107 (136) ѿ книга цареви по землѣ|х|. / книге црѣве да |с|е не пре|с|лѣшаю... (46б/3–13).

108 (145) за хсаре|х| законѣ црѣвѣ / и повеление црѣво аще / по васи землѣ... (46б/14–47а/9).

109 (146) такожде и кнези промиѣри / кои се шбрѣтаютѣ владающи / земло|м|... (47а/10–13).

110 (147) аще ли сѣтъ властелци каза|ли го|с|подаро|м|... (47а/14–17).

111 (150) и аще / тко пѣшитѣ татѣ и сарѣ... (47а/17–47б/7).

112 (159) ѿ кѣпце|х| / и торговцехѣ. кѣпци кои / хѣде ношию... (47б/7–16).

113 (160) Има два дела: први део ѿ люде|х|. и званице|х| кои хо|хѣдетѣ (!) ако се гдѣ слѣчи ко|м| / любо пѣтникѣ и|л|(и) торговцѣ... (47б/17–48а/10), други део и васакѣ пѣтникѣ и вла|стелинѣ да дохѣди ка први|м| / стража|м|... (48а/11–48б/5). Од овог члана нумерација *Раваничког рукописа* се разликује у издањима *Флор.* и *САНУ*. Према *Флор.* то су два члана (чл. 121 и 122), а према *САНУ* је један члан (чл. 121).

114 (161) и на сѣдѣ кои се / сѣде парци|х| и кои се при. / за свою потребѣ... (48б/5–11).

115 (163) васакѣ / сѣдига що сѣди... (48б/11–49а/1).

116 (167) и па|р|ци / кои исхѣде на сѣдѣ црѣвѣ... (49а/1–6).

117 (166) ѿ пиганица кои хѣдетѣ. / пиганица ѿкѣдѣ доѣ / и наидѣ кога... (49а/7–49б/9).

118 (169) ако се / шбрѣте златарѣ ѣ гра|д|ѣ... (49б/9–14).

119 ако ли бѣде/тѣ ѣ сѣлѣ да се то село / плени... (49б/14–50а/1). Према *Флор.* и *САНУ* то је чл. 127.

120 Законѣ цр|с|ки рече иже / тко сатворитѣ блѣ|д|. / блѣдѣ сатвориви сра|м|ни / ѣдѣ да ѿсекѣтѣ емѣ (50а/1–5). Према *Флор.* и *САНУ* то је чл. 128.

121 и / иже речено бисѣ на |с|боре / Са еретиги идѣци|м| и и|шѣци|м| покаание давати / такоже пишѣтѣ законѣ / црѣковни... (50а/5–15). Према *Флор.* и *САНУ* то је чл. 129.

122 и еше законѣ царевѣ. / аше продатѣ сѣдига що / за дѣлѣ комѣн|с|ки или / любо чии... (50а/16–50б/13). Према *Флор.* то је чл. 133, а према *САНУ* је чл. 132.

123 Паки рече законѣ. / вазбранѣетѣ да не дрзнет / чѣвкѣ звати женѣ пла|чевнѣ скоро по самрѣти / мѣжевнои... (50б/14–51а/11). Према *Флор.* то је чл. 134, а према *САНУ* је чл. 133.

124 и еше / законъ. да не нападнетъ / длжникъ на женѣ или на / сироте
плачѣвнѣ аше / и црѣвъ длгъ к|с|(тъ) и|л|(и) саборни... (51a/11–51б/6). Према
Флор. то је чл. 135, а према САНУ, чл. 134.

125 Недостаје почетак све до **ѡше. не са/вршитъ вапїсани|х|** и пw/сагнетъ
за ино мѣжа а 8 / мѣже своемъ ничто ра/зѣмела к|с|(тъ)... (51б/6–15). Према
Флор. то је чл. 138, а према САНУ, чл. 136.

126 аше 8 робство западнет / тако по|д|(о)баетъ жени тои / мѣжа своего
(51б/16–52a/2). Према Флор. то је наставак чл. 138, а према САНУ је чл. 137.

127 аше ли жена / посагнетъ за иногo мѣжа / егда се свободитъ плена / и
придетъ воланъ к|с|(тъ) / мѣжъ ею вазвратити не/кои законъ рече дѣжна
к|с|(тъ) / жена ѣ летъ мѣжа чека/ти Ѡ плененига аше ли / не слитъ ничтоже /
w животе такове поса/гаетъ (52a/2–12). Овај члан у Раваничком рукопису
изостаје.

128 Законъ аше / тко ра|с|тлит дивицѣ / по нѣжде еи сиречъ по си|л|(и) / са
нкю ѣже или коимъ / шбецание|м| да ѣрежет се / емѣ носъ... (52a/12–52б/3).

ѡше ли са изво/ление|м| ѡное а невдеци|м|(!) / родителе|м|... (52б/3–12)

ѡше е богатъ / разтїлен девицѣ литрѣ / злата да дастъ еи... (52б/12–
53a/3).

Према Флор. у Раваничком рукопису ова три става чине три члана (бр.
139–141), а према САНУ то је један члан (чл. 138).

129 **Иже прие десетаго лета / растлितъ аше ѣво роди/телие...** (53a/4–15).
Према Флор. то је чл. 142, а према САНУ, чл. 139.

130 Законъ црѣв / **ѡше тко. враждѣ завр/же на саборѣ или ва гра/де и
крамолет |с|е...** (53a/15–53б/8). Према Флор. то је чл. 147, а према САНУ је чл.
142.

131 **ѡше / тко крадетъ ѣ загради / какво или Ѡвоцие(!)...** (53б/8–15).
Према Флор. то је чл. 148, а према САНУ је чл. 143.

132 **аше тко ва дне/ви мимоходещи вани/детъ ва виноградъ...** (53б/15–
54a/7).

ѡко ли / ѣ кошъ беретъ / да га биютъ и платит / вї. (= 12) перпетъ(!).
(54a/8–10).

**ѡше ли ѣ ноѣи беретъ такмо / да зобле да платит ·к. (= 20) перпетъ(!) и да
биет се** (54a/10–13).

**ѡше ли беретъ да ѣчи/нитъ вино да платит / цю бѣде|х| шбраш и да|с|(тъ)
·м. (= 40) / перпетъ(!) и да га бию** (54a/14–55б/2).

У Раваничком рукопису према Флор. ова четири става су четири члана
(бр. 149–152), а према САНУ је један члан (бр. 144).

133 **ѡше тѣждаго жита. / тко ѣберетъ рѣком. / китѣ да га биютъ ино /
ница** (55б/3–6).

**ѡше ли тко кра/комъ жнет тѣке / жито српомъ да платит / трое и да се
биетъ. аше / бѣдетъ богатъ тако / бѣде. аше ли ѣбогъ ве|л|ми / то сатворилъ**

гла|д|(а) ради / да платит то едино / що рекѣтъ дѣшевни/ци и да га виютъ (556/6–15).

Према *Флор.* та два става чине два члана (бр. 153–154), а према *САНУ* је један члан (бр. 145).

55a/1–2: устаљена белешка о вредности перпера: **Ва то Време перпе|р| / длжанъ є|с|тъ вѣ̄ (= 12) а|с|пр.**

556–716: *Летопис.* Текст почиње: **Писа лето ѿ цар|с|твѣа. Сѣи к|с|(тъ) ѿ адама до потопа / летъ ·ѿ· тисѣце ·ѿ·ѿ·ѿ· (= 2262)...** Текст тече до 1514. године, где се прекида код речи: **...Ва лето / ѿ·ѿ·ѿ· (= 7022, тј. 1514) ходи црѣ се/лимьшахъ на шехисла|м| / кзлбаша и разби га 8 не/говои земли авгѣста / ·ѿ̄· (= 15) днѣ. тожде лет[о].** Недостаје крај књиге.

Записи

При врху залепљеног листа уз предње корице сигнатура плавом мастиљавом оловком: **І в с 38.**

Испод тога запис, писаном грађанском ћирилицом, мрким мастилом: **Сіа Книшица Попа Васіліа / Парока шанца Попінаца / Написа Елисеі радоевичъ / изъ шанца Угриноваца / М|с|ца марта 85 (тј. 1785) годне.**

Испод тога плавом мастиљавом оловком: **Инв. бр. 561.** и љубичасти печат **АРХИВА МАТИЦЕ СРПСКЕ.**

На истој страни још неке нечитке белешке и пробе пера, избледелим мрким мастилом.

На предњој страни празног листа на почетку књиге новом руком, грађанском ћирилицом, мрким мастилом: **Антоніа / Марка / Маноіла.**

Испод тога новом руком, истим писмом, мрким мастилом, **А савѣ пр[]да се.**

Испод тога новом руком, истим писмом: **Протопре|с|витерѣ Земѣнско|м| / и Карловачко|м| Протопотатѣ / и Пре|с|витеро|м| Своимъ и Карло|в|: / чкомъ. /** На крају је нечитак потпис.

Испод тога новом руком, мрким мастилом: **Мл|с|тїю Божию.**

Испод тога претходном руком: **Православни Ар.**

Испод тога је запис: **Сіа книшица Попа Васілі[а] / Парока шанца Попина[ца].** Према дуктусу, писму и мастилу писар записа је Јелисеј Радојевић из Угриноваца, који је оставио и цитирани запис на полеђини предњих корица.

На истој страни записане су још неке речи као пробе пера.

На полеђини исте стране, црним мастилом, истим писмом, са већим размацима: **50[к] 50[к] 12 гроше|н|. / 798: / 3 к 5 / Сіе / Пісахъ / Николае Петро/вичъ.**

На истој страни између редова и испод претходног записа, новом руком мрким мастилом: **50[] 12 гро. / 5000 / Атанасія 5000 / Никифора / аще ли сѣди / Атанасія / Никифора Петровића.**

На истој страни још неке нечитке белешке и пробе пера.

На л. 55а запис, исписан писаном грађанском ћирилицом, избледелим мрким мастилом, новом руком: **Сія Книжица Јерея / василія Николаевића / Пароха Попиначког / М|с|ца декемв. / 784.**

Испод тога новом руком, истим писмом, мрким мастилом: **Писа Никола / аще ли да[]**. У продужетку и испод тога истом и новом руком јављају се пробе пера.

На предњој страни празног листа на крају књиге новом руком, црним мастилом: **ѡбея марм[]**.

Испод тога пробе пера мрким мастилом.

При дну исте стране писаном грађанском ћирилицом, мрким мастилом: **Никифора.**

Историјат књиге

Рукопис је заведен у инвентар Библиотеке Матице српске 12. јануара 1954, без података о начину прибављања, са напоменом да је затечен.

ЛИТЕРАТУРА

1. Димитрије Кириловић, *Матица српска је дошла у посед и четвртог примерка преписа Душанова Законика*, *Летопис Матице српске*, год. 125, књ. 364, св. 5, Нови Сад 1949, 321.
2. Димитрије Кириловић, *У Матици српској се чувају пет преписа Душановог законика*, *Летопис Матице српске*, год. 126, књ. 366, св. 2, Нови Сад 1950, 164.
3. Никола Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, САНУ, Београд 1960, 23.
4. Иванка Веселинов, *Значајније рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, *Библиотекар*, год. XV, бр. 5, Београд 1963 (исто у: Иванка Веселинов, *Трагом српске прошлости*, Нови Сад 1991, 4–5).
5. Милан Бартош, *Зборник рукописа Законика цара Стефана Душана (1349. и 1354. године)*, *Законик цара Стефана Душана*, књ. I, Струшки и Атонски рукопис, САНУ, Београд 1975, 14.
6. Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, *Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977*, II, Нови Сад 1979, 42, 45 (бр. 5), 47 (бр. 14), 49.
7. Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, *Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977*, II, Нови Сад 1979, 57 (бр. 14).
8. Александар В. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, САНУ, Београд 1980, 99.

9. Иванка Веселинов, *Српске ћирилске рукописне књиге XVIII века у Библиотеци Матице српске, I Датиране*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 63 (бр. 19).

10. Митар Пешикан, *О међусобним односима верзија Душанова законика*, Законик цара Стефана Душана, књ. III, Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис, САНУ, Београд 1997, XI, 16–24 итд.

105. PP III 85 (PP 177 – 352 A 18) – 28059

ТЕКЕЛИЈИН РУКОПИС¹

XVIII век, око 1710/1720. године

Хартија, мастило мрко и киновар, 25 л. (празан је л. 12а). Два празна листа на почетку књиге додата су приликом преповезивања, а на предњу страну првог је налепљен лист са записима. И на крају књиге два празна листа су додата при преповезивању. Величина листова је 292x195 мм, а текста 212x140 мм. Број редова на пуној страни је 28, само је л. 3а са 30. На више страна испод последњег реда, десно, стављен је крај речи или ређе цела реч који нису стали у завршни ред. Један писар.

Према воденим знацима рукопис је настао између 1710. и 1720. године: 1) једнорог мањег формата у галопу, идентично Београд, МСПЦ, Грујић 163 и 207 из 1711, Београд, МСПЦ, Грујић 223 око 1708 (II део рукописа) и Београд, МСПЦ (С) 40 око 1716. Овај тип воденог знака у наведеним рукописима нађен је на коричним листовима уз повез; 2) једнорог већег формата у галопу, идентично Београд, МСПЦ, Грујић 216 и 63 око 1715 (корични лист), Београд, МСПЦ (С) 86 из 1713. и Београд, МСПЦ (С) 151 из 1721; 3) грб – лав у великом медаљону са круном и текстом PRO PATRIA EENDRAGT MAAKT MAGT (корични лист) и са иницијалима VDL (уз задње корице). Знак је из XIX века, из времена преповезивања књиге.

Садржи четири свешчице, од којих св. 1 и 2 имају по 6 л., у св. 3 су 8, а св. 4 је са 4 л. На почетку се јавља један волантан корични лист са записима који је приликом рестаурације ојачан, тако што је налепљен на нови лист. Постоји још један додат лист између 5. и 6. л. св. 2. На полеђини тог листа (предња страна је празна) залепљен је посебно исечен комад хартије, величине 152x108 мм, где је пером нацртан лик цара Душана. Свешчице 1, 3 и 4 су нумерисане, док је св. 2 без ознаке. Све три свешчице имају ознаку на средини доње маргине 1. л. Исказана је речју и ћириличким брзописним словом

¹ Рукопис је припадао породици Текелији (в. *Записи*) и у науци је познат као *Текелијин рукопис*.

(тетрагъ а, тетрагъ ѣ, тетрагъ ѡ), мастилом као што је и текст. У св. 1 нумерисан је и последњи лист тако што је на средини доње маргине стављено само брзописно слово а без титле. Постоји и новија нумерација листова, од првог до последњег, оловком (број се налази по средини горње маргине на предњој страни листа).² У рукопису су у новије време пагиниране све странице, такође поново оловком (бројеви се налазе у горњим спољашњим угловима). Књига је у добром стању. Листови су цели, а искрзану вертикалну и доњу ивицу има неколико листова с почетка. Пожутели су, местимично са тамним мрљама јер текст са друге стране због лошег квалитета мастила пробија, али читање због тога није отежано. По ивицама листова су флеке од влаге различите величине, а доњи десни углови су запрљани од руку. Волантни су л. 6 и 7, а од лога отцепљен је горњи део л. 1 и доњи л. 13 и 14. Рукопис је рестаурисан у периоду између 1948. и 1956. године.³ Рестаурацијом су попуњени делови листова уз лог.

Повез је рестаурисан. Картонске корице су пресвучене новијом орнаментираним светломрком кожом на коју је налепљена стара мрка кожа, чије су ивице искрзане, местимично је издерана и са неколико рупа. Стара кожа је на предњој и на задњој корици различито украшена, виде се трагови злата. При врху на предњој корици је у везу утиснуто: **книга глѣма**. На хрпту је новија кожа, прилично је издерана, ребара нема. За везивање књиге постоје при врху и при дну по две кожне траке.

Заставица у ширини текста је налепљена на л. 1а. На л. 126 налепљен је лик Стефана Дечанског, а означен је као лик „цара Стефана Стефановића”.⁴ Над сликом пише **млѡ|с|тиѡ бѡ|ж|їею**, са леве стране **сѡмо|д|р|ж|цѡ ср|в|ки(!) / стеванови|ѣ|**, а са десне стране: **црѡ стѣфа|н| / црѡ стѣфа|н| / црѡ**. Наслови законика су црвени, први ред у ширини текстовног блока је у везу, даље је писан полууставним словима, а део наслова *Законца цара Константина и Јустинијана* је и брзописом, мрким мастилом. Малим црвеним словима брзописа су наслови мањих целина. Велика слова су углавном брзописна, киноварна. У неколико тих слова разлика пуних и танких потеза је изразита. Текстовне целине каткад почињу и словом црвене боје које је мало веће од малих слова.

Тип писма је брзопис, полуустав се јавља само у насловима оба *Законика* (л. 1а и 13а), као и на почетку речи појединих параграфа и одељака. Рукопис је леп, исписан и читак. Разликују се пуне и танке линије. Подвучене, надвучене и почетне црте у полууставу по правилу изостају, док се украсна црта среће код неких црвених слова у насловима одељака (мало 8 19б/2, велико с 17а/9, 21б/1, велико з 14а/2, 16а/24, 19а/20) и редовно код надредног з. Готово

² У опису уз примере даваће се број листа на којем се налазе.

³ В. одељак *Литература*, бр. 6.

⁴ Иванка Веселинов, *Значајније рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, Библиотекар, год. XV, број 5, Београд 1963, 387.

сва слова имају и брзописни и полууставни тип, а типолошког варирања у оквиру та два писма нема. Од већих слова потврђују се широко **є**, високо једнострано **т**, високо брзописно *јер*, чија надоле угнута пречка са почетним савијутком нагоре, различито залази у горњи међупростор (до његове половине или нешто испод или изнад тога), а стуб обично сасвим мало прелази ивицу низа, затим високо брзописно **ѣ** које се јавља веома ретко (13б/2, 6, 18а/18), веће брзописно **в** са улево лучном бочном линијом и двама лучним, међусобно раздвојеним петљама, веће **є** грчког типа, чија се линија доњег лука надоле продужава и различито савија, веће **г** са хоризонталном пречком и стубом продуженим надоле и на крају савијеним улево, веће брзописно **и**, **к**, **н**, као и нека брзописна слова са продужецима појединих елемената у међупросторе (**л** са навише продуженим десним стубом који је на почетку савијен улево, **а** са стубом који се спушта наниже и на крају савија унутра, **ѡ** чији леви стуб залази навише, а десни (стуб **а**) наниже, или му је продужен само десни, **ю** са стубом који залази у горњи међупростор и на почетку је савијен улево). Упадљив је доста чест облик **ѡ** где је леви, удесно искошен стуб, веома кратак (сасвим мало залази у оба међупростора, или нешто више у горњи, а негде и само у горњи). Слово **а** је брзописно са стубом продуженим наниже и на крају савијеним унутра. Стуб **р**, десни крак **х**, ножица **ц**, реп **џ**, доњи лук **з** углавном јаче залазе надоле, прелазећи половину међупростора, а у доста случајева спуштају се и до ивице наредног низа. Писар користи и слово **ѣ** чији стуб навише допире близу наредног словног низа. Од лигатура потврђују се: **л + њ**, **р + ѣ**, **т + в** и **т + р**. Долазе и везом писани спојеви: у врсти **т + р + брзописно ѿ** и **т + р + удвојено брзописно ѡ**, а над редом **г + удвојено ѡ**. Надредна слова су писана углавном брзописом. По типу варирају **м** (полууставно четворокрако и брзописно, слично писаном) и **т** (троноско, карактеристично како за полуустав тако и за брзопис, и **т** као седмица).⁵

Правопис је ресавски, ненормализован. Постоји танко и високо *јер*, а и *пајерак*. Високо *јер* се налази у предлозима и у префиксима, неколико пута и на месту етимолошког *а* (**сѣмомѣ** 15б/15, **дѣ** (= *да*) 16б/19, **кѣдѣ** (= *кад*) 16б/21, **сѣмодрѣгога** 17б/18), а танко *јер* је у средини и на крају речи. На почетку речи група *ја-* је доследно написана са **ѡ-**. За слог *-ја* после вокала **-а** је чешће од **-ѡ**. Иницијално *је-* чешће означава **є-** од **є-**, а **к-** долази само у примерима 3. л. јд. презента помоћног глагола *бити*. Иза вокала *-је* означава **-є**, а сасвим ретко **-к** или **-є**. Широко **є** стоји не баш ретко и за *е* и ван краја реда.

⁵ Према карактеристикама дуктуса и неким карактеристичним облицима слова Љупка Васиљев претпоставља да је писар из круга рачанске школе, в. у овој књизи: Љупка Васиљев, *Илуминација, повез и датирање рукописа Законика цара Душана Библиотеке Матице српске*.

Слогови *ља*, *ња*, *ње* су означени лигатурама, али недоследно. У неколико речи долази *ла* за *ља* (нпр. *поставлають* 186/13) и *не* за *ње* (нпр. *шгнемь* 5а/24), а запажено је и *на* за *ња* (*Ѡ нѡа* 226/16). За *ље* у скоро истом односу писар користи *лѣ* и *лѧ*. Има примера у којима је *га* уместо *а* (*млаѣю* 36/9, *Ѡ престола* 176/2), а и оних са лигатуром *ѣ* уместо *е* (нпр. *нѣ речца* 2а/3, *школѣ* 10а/28, *ка властелѣмь* 216/7–8, *ѡ властелѣ|х|* 22а/2) и са *ю* место *ѡ* (*калюгери* 176/24). Графема *и* има вредност *и*, *ји* и *ј*. Употреба слова *ї* (*і*) није увек по ресавској норми. *Јери* се ретко среће (*ѡї*). *Јат* је такође ретко. Већином вокално *р* се пише *р*, ређе је *рѣ* и сасвим ретко *ѣр*, *ар*. Слово *з* је само број. Каткад за српске фонеме *ћ* и *ђ* писар користи *ѣ*. У рукопису има писарских погрешака (погрешно или сувишно слово, пермутирано слово, па и слог, испуштена реч, испуштено једно или два слова, поновљена реч). Нису баш малобројне речи у којима је слово *х* неоправдано стављено, и то неколико пута у медијалном положају, а чешће на крају речи. На једном месту није дописано црвено слово за које је простор остављен (л. 20а/24). Наведене омашке у преписивању најчешће су очигледне и текст је и поред њих разумљив, али има и места на којима погрешно написане речи отежавају или сасвим онемогућују разумевање текста. Свега на једном месту неко је додао испуштено слово (л. 11а/22). Акценатски знаци постоје. *Титла* над скраћеном речи није увек стављена, а неоправдано се каткад среће над пуном речи. Писар користи тачку, а запета је ретка. Често пише две тачке које ставља без икаквих правила, на пример и иза предлога. На завршетку целине текста најчешће се налазе две тачке комбиноване с водоравном или таласастом цртом, затим три тачке комбиноване с цртом, са две или са три црте и четири тачке распоређене у крст. Знаци су мрки или киноварни. Облом црвеном заградом писар је обележио место где је испустио неколико речи текста, а дописао их је на левој маргини, попреко (л. 226/3). Као знак за убацивање користи и киноварни знак плус.

Језик је српкословенски, али поред фонетских одлика по књижевној норми у приличном броју су присутне и српске гласовне црте. Има и лексема у којима су особине српкословенског и српског језика комбиноване (нпр. *сѣ ... маѣхѡю* 76/15, *плаѣають* 17а/8, *ѡ тѣждѡи* 206/12, *сѣ наѣеть* 226/2). Према српкословенском и српском изговору чешће је место некадашњих полугласа написано *а* (нпр. *са* 1а/3, *благочастива|го|* 1а/4, *вѣ тамницѡ* 1а/10–11, *мѣжас|к|и* ба/12, *петакѣ* 96/28). Једна лексема се среће са различитим рефлексима *јера*: *себерѣ* 16а/12 и *себарѣ* 186/24. *Јат* има вредност *е*, али у низу примера на месту некадашњег *ѣ* стоји *и*. Икавизми се јављају у одређеним фонетским позицијама, а карактеристични су и за савремени српски језик. У питању је одрични облик *није*, а према њему и *нису* итд. (нпр. *ниѣ* 166/21, *ниѣ* 17а/11, *нисѡ* 23а/8). Писар је употребио помоћни глагол и са екавском заменом као што налаже књижевна норма, а долази и у косовско-ресавском и призренско-тимочком

дијалекту (нес8 2б/4, 4б/7, 8а/20, 22б/лева маргина, попреко).⁶ Присутни су и примери у којима је на месту *јата* аналошко *-и* (в. опис морфологије). Двосложну замену има показна заменица у Д мн.: *тїємь* 1б/5.⁷ Вокално *р* се чува. Према редакцијској норми чува се и вокално *л*, свега у једној речи је српски рефлекс: *зак8неть* 22б/20. У већини примера *л* на крају речи и слога није промењено, али ни измена *-л(-) > -о(-)* према српском језику није ретка (нпр. *попасаѡ* 17а/20, *поставїѡ* 17б/3, *пришаѡ* 18б/доња маргина, *започеѡ* 19а/2; *сеѡске* 18б/13). Само у једној речи присутно је српскословенско *чр-*: *чртога* 9а/28. Група *чѣт-* по књижевној норми се налази ретко, а у знатном броју примера она је према српском језику измењена у *шт* (нпр. *цого|д|* 3б/27, *цо* 15а/1, *ница* 20б/1). У већини примера група *ц* се чува, а српско *ћ* је ретко (нпр. *хоѣе* 21а/7, *говореѣи* 21а/20, *веѣе* прилог 22б/23).⁸ И група *жд* је чешћа од српског гласа *ђ* (нпр. *меѣ8* 16б/12, *ѡ меѣахѣ* 17а/23, *проѣе(!)* (= *пређе*, прилог *раније*) 18б/11, *ис т8ѣе* 20а/27). Употреба предлога *въ* према књижевној норми заостаје за српским у (нпр. 8 *винограде* 5б/16, 8 *др8ге* 15а/2–3, 8 *ж8пи* 16б/12). Иницијално *въ-* увек одговара српскословенској норми (нпр. *ван8ци* 6а/15, *вак8пе* 6а/16, *вѣк8пе* 6а/25). Почетно *въз-/вѣс-* се налази чешће од замене са *8з-/8с-* (нпр. *8зимат|и|* 1б/1, *8зети* 2б/11, *8схотек|т|* 2б/27). Заменичко *вѣс-* је у већини, а са метатезом примери су: *свега* 21а/28, *сваки* 19б/6, 20б/27–28, 23а/22. Пример *прїємють* 7а/13 нема епентетско *л*, а можда је слово *л* испуштено случајно. Сугласник *х* је углавном сачуван, ређе је испуштен и то углавном из финалног положаја, а губљење овог сугласника је у већини штокавских народних говора.⁹ Каткад је написан и без оправдања. Из народног језика на два места једначењем сугласника по месту творбе *с > ш* пред *њ*, *са шнимь* 11б/26 и *шнимь* 19а/25, а у примеру *са нимь* 13а/5–6 једначења нема. У неким примерима је према српском језику извршено ново јотовање (нпр. *изнаѣи* 3а/24, *се изнаѣе* 4а/2, *се ... наѣеть* 14б/19, *на ѡранк* 15а/4, *властеличиѣь* 16а/8, *доѣи* (= *доћи*) 18а/17, *к8ѣ8* 19б/7, *за ... д8гованк* 19б/14, *не плаѣаю* 20б/1, *(се) наѣе* 20б/11, 20б/17). Према старом српском језику је прелазак заменичког *кт-* у *тк-* (нпр. *тко* 19а/22, *т'ко* 19б/11, *нит'ко* 21а/14 итд.), а има и *никто* 15а/17, *кто* 19а/8 итд. Прилог *где* има српски

⁶ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 100, 112.

⁷ „На крају речи и у наставцима придевско-заменичке промене сви јекавски говори по правилу имају двосложно *ѣ* (*дѣије, тије, добријем*)” /П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, 132/.

⁸ *веће* прил. покр. *више*, в. *већ* /*Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад–Загреб 1967, књ. 4, 363/.

⁹ Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, I, *Фонетика*, Београд 1976, 105.

облик, на пример: **гдѣ** 19а/22, 20б/22 итд. Прилози у форми са покретним вокалом *e*, **кѣдѣ** 18б/15, такође се јављају у више народних говора.

Српскословенски морфолошки систем нарушен је облицима из старог српског језика и из језика писара, који имају општештокавски карактер.

У множинским падежима именица стари су Г мн. м. рода, **ѿ** **грововъ** 9а/15, Д мн. ж. рода облика **речма** 23б/2, а и И ж. рода на **-ам** (**ногамъ** 9б/7).¹⁰ Из старог српског језика је и Л мн. именица м. рода ***o** основе с проширењем **-ов-** (**по градове|х|** 22а/20).¹¹ У истом падежу наставак **-и(х)** место **-ѣхъ** такође је стари (нпр. **по градови|х|** 14б/8–9; **по ... гра|д|ови** 11а/3–4, **въ манастири** 17б/23, **ѿ калѣгери** 17б/21, **ѿ пришалци|и|** 21а/3, **ѿ поклицари** 21а/23, **ѿ ... пѣт'ниц|и|** 23а/8).¹² И Л мн. на **-ех** место на **-их** је стари (нпр. **ѿ кѣпце|х|** 23а/3, има и: **ѿ кѣп'ци|х|** 23а/9).¹³ Понегде је уз демонстративне заменице партикула **зи**, што је присутно још у старим споменицима, а и у дијалектима.¹⁴ Облици заменица у Д, **ѿномѣ** 16б/14, и у Л, **ѣ помѣ(!)** (= у *тому*) 16б/13 су из старог српског језика.¹⁵ У категорији придева стари је Л јд. са наставком **-омѣ**, у ср. роду **ѿ ... црковно|мѣ|** 14б/21, у м. роду **ѣ ... црковномѣ** 20а/25, а одлика је и зетско-сјеничког говора.¹⁶

У деклинацији именица примера с наставцима карактеристичним за штокавско наречје има у скоро приближном односу према облицима српскословенске норме. То су: **-ѣ** у Л јд. именица м. и ср. рода (нпр. **ѣ манастирѣ** 17б/16, **ѣ градѣ** 19а/4, **ѣ законѣ** 19б/19, **ѿ данкѣ** 20а/5, **на саборѣ** 22а/8; **ѿ неверствѣю** 16а/23, **ѣ ... селѣ** 16б/4, **ѿ насилѣю** 19б/13, **ѿ ... неверствѣ** 22а/4–5, **ѿ делѣ** 25а/6), **-и** у Н мн. (нпр. са проширењем **-ов-** **градови** 11а/8, **носови** 13а/7, **попови** 15а/12), **-ѣ** у А мн. м. рода (нпр. **волове** 17б/12, **сведоке** 18б/14, **градове** 22а/3, **сѣдове** 23а/25, **посланике** 23а/28), **-ѣ** у Г јд. именица ***a** основе ж. рода

¹⁰ Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, у Биограду 1874, 101, 123–124;

¹¹ *Исто*, 132–133; Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са деклинацијом*, Београд 1965, 71.

¹² Појава се у неким споменицима среће у 13. веку и касније, присутна је у војвођанском поддијалекту, у екавским славонским говорима, а забележена и у говорима источнохерцеговачког дијалекта /Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, 130–131, 135–136; А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са деклинацијом*, 71–72; П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, 75, 94, 134/.

¹³ Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, 133–134; А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са деклинацијом*, 73.

¹⁴ А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са деклинацијом*, 130.

¹⁵ *Исто*, 121.

¹⁶ *Исто*, 149; Александар Младеновић, *Језик владике Данила*, Нови Сад 1973, 146–147; Мато Пижурца, *Језик Андрије Змајевића*, Титоград 1989, 299–300.

(нпр. с воиске 16б/3, ѿ ж8пе 20а/8, ѿ кобиле 20а/9–10, без забаве 20б/20–21, жене 25а/23), а -и у Д и Л јд. (нпр. Д жени 11б/20, вери 14а/15, по правди 21б/22; Л въ ... вери 14а/19–20, 8 ... ваџини 15а/15, 8 години 16б/28–доња маргина, 8 ж8пи 19а/4, 8 книзи 19б/25–26), -омь у И јд. (нпр. са цено|м| 1б/2, съ сведочбомь 1б/2, са |к|нигомь 16б/7, съ цр̄квомь 21б/19, р̄скомь 23б/11), -е у Н и А мн. ж. рода (нпр. Н школе 10а/18, свите 16а/2, планине 18б/17, книге 19б/20; А по|д| школе 10б/8–9, цркве 15б/18, 8 р̄ске 16а/18, ливаде 17а/15, за планине 18б/16).

У промени заменица из српског језика су енклитички облици личних заменица, у Д јд. м8 (нпр. 17а/10), у А јд. га (нпр. 15а/20). Српски наставци у заменичкој парадигми су: -га у Г/А јд. м. и ср. рода (нпр. Г 8 кога 19а/22, ничѣга 21б/27; А тога 3б/4–5, кога 19а/26, на шнога 23а/24), -е у Г јд. и А мн. заменице ж. рода (Г те 25а/23; А те 15б/18), -омь И јд. (съ своѡ|м| (= са својом) 11а/13, межд8 собомь 17а/24). Доследно је према народном језику у облицима упитне придевске заменице м. и ж. рода, као и у њиховим изведеницама, основа ко- (нпр. кои 14б/4, на кою 15а/8).

И међу облицима придева има примера из народног језика. То су: Г јд. на -га (преко ... цр|с|кога 21б/16), Л јд. на -омь/-о|м| (нпр. м. род ш ... цр|с|комь 4а/13, въ цр̄ковно|м| 9а/25, ш дх̄овно|м| 14б/18; ср. род на цр|с|комь 24б/8), Г јд. ж. рода на -е (нпр. законите 15а/16, без велике 17б/4), Д и Л јд. ж. рода на -ои (нпр. Д книжнои 10б/3, воинскои 11б/7, с̄тои 13б/23, дх̄овнои 14б/18; Л 8 цр̄ковнои 15а/15, по нк̄говои 15б/6, 8 цр̄евои 19б/13, по цр̄вои 20а/12), И јд. ж. рода с наставком -омь (са ... с̄диномь 16б/7), Н и А мн. м. и ж. рода на -е (нпр. Н свободне 15б/9, цр̄ковне ... вла|с|телске 18б/18–19, цр|с|ке 19б/20; А 8чене 14б/8, 8 др̄ге 15а/2–3, цр̄ковне 18б/3–4, верне и добре и праве 23а/28).

У конјугацији писар се у знатној мери држао књижевне норме, јер примера с редакцијским наставцима има много више од оних који су из говорног језика. Према српском језику је 1. л. јд. презента, имамаь 2а/5, и 1. л. мн. презента с наставком -мо: имамо 8а/28. Из народног језика најбројнији су примери презента 3. л. јд. и мн. без наставка -тъ (нпр. јд. прочюе 15а/8–9, иде 15а/16, не може 15а/20, |с|е не 8да 24б/11; мн. не жене 13б/11, имаю 15б/26, не позиваю 16б/6, изнес8 18б/20). Српски су и енклитички облици помоћног глагола: самь 2а/5, е 14б/1, с8 15а/14, ѣе 17б/7, 25б/27.

Прилог силомь 15б/14, 20а/13, 20б/17 одговара српском језику.

Резултати анализе показују да српскословенски фонетски и морфолошки систем није поштован до краја. У фонетским категоријама заступљена су сва правила ове редакције, али у неким категоријама број говорних појава над књижевним и претеже, на пример, измена групе чьт- у шт и употреба предлога у место въ. Замена *јата* је екавска, осим икавизама који су се рано проширили на екавској територији. На месту *јата* једанпут је рефлекс *ије*

(*тијем*). У променама именица, у заменичко-придевској промени и у конјугацији налазе се и наставци српског језика који имају општештокавски карактер, док наставака из локалног говора писара нема.

Садржај

Закони цара Константина и Јустинијана и Душанов законик

1a/1–5: Благоч|с|тива|го| и хр|с|тољубіва|го| сьмодржавнаго / вѣликаго цѣра константина и оустиньїана грчаска|го| / сь сѣѣшимь патриархомь кѣ|р| григориємь: сь кнези и са вѣ|лмо|жїї /: и са болгари благачастива|го| цр|с|тва его вѣ константинополи.

1a/6–13: Закон и оуставь поставлени цр|с|твѣїа како подобаеть / строити цр|с|тво ащѣ тако соудит се то / црѣ не посвж|д|аеть аще ли тимь вьсудит се: / то без греха сьдїа пребиваеть: аще ли сьдїа ми/то прїкмлеть: или ведѣще са неправдою сьдить: / таи сьдїа да лишит |с|е престола: и васадит |с|е вѣ / тамницѣ ·҃· лета: и потомь чинь свои да прїим|і|/ть за живота на едине гл҃к. бѣ бѣ сьдѣ правє|д|нь / вжїи сьдѣ є|с|ть.

Следе 83 члана *Закона цара Константина и Јустинијана* означена словима у бројној вредности (изостају ознаке чл. 41 и 58). Овде се доноси почетак и крај текста, тј. први и последњи члан.

а Тако повелеваеть цр|с|тво / мое: аще вьдеть чл҃кь прѣстом ·҃·е· (= 25) летѣ: и за|пишеть комѣ некѣю вещь: волкю своею: и по/томь раскает се: да вазвратить: таи срамотѣ / да прїиметь: а ѿ тога нища да не иматѣ: на да / прѣбиваеть такоже естѣ ѣписанно (1a/13–18).

п҃г̃ і еше вьрето|х| сь насилїемь / женецїим се. Вьсхитившеи жени насилїемь. / или вьврѣченна или невьврѣченна: или вѣдовица / или дѣвица. любо властелскаа к|с|(ть): любо раба. / аще и свою вьврѣчницѣ похотити: аще ѣбо сь / врѣжимь прїидеть похищенїе сатворити: / такови мачемь да прїимить самртѣ: сь са/ветоюшеи томѣ: или са шнимь приша|д|шїю / ти биени вь|д|(8)ть тврьдо: и да имь се вьбрежѣ|т| / носїи сь власми: єг|д|а прїиде тѣ вѣ таково / похищенїе: и домашнїи поимѣть врѣжїа: ти |ж|є / вь|д|(8)ть готови на ѣбивство и вьдеть крѣво: про/литїе велїе: таковое дело г|о|рше вьдеть: аще ли / без врѣжїа прїидѣть похищенїе сьтворити: вь/схитившомѣ дѣцѣ рѣка да вьсечет се: а иже са / нимь сьветѣющїимь: или приша|д|шимь. да и/м се вьбрежѣть носови: да вь|д|(8)ть бїени и изгана|ни| / ѿ места того: любо хотецїимь женамь лю/бо не хотецїимь: аще ли кто ѿ приша|д|ши|х|. ѣ похищенїе дѣвици: вазвестить: таи да свобо|д|нь / вьдеть: Иже из домѣ издавшїи дѣцѣ: или / вѣдовицѣ: таковѣ каз'нѣ да прїимѣть: тако|ж|є / и више реченни насилници: дозде Конаць прїе/ше различнаа разсвѣденїа: / законь и ѣставь ѿ благачтивїи црѣи грчаскихь / ва константинополи (116/19–13a/16).

13a/17–24: Блгоч|с|тива|го| и хри|с|толюбиваго макѣдо/н'скаго цѣра стефа-на србскаго блгар|с|каго: оугарска|го| / далматскаго арбан'скаго оугровлахиска-гв: / и ини|м|ъ многимь прѣделомь и землгамь съмо|др|ж|с|ца: / Сѣцаго мило|с|тию вишнаго бѣ їѵ хѣ Законь / и ѡставъ по|с|тевлкннии(!) въ лето ѡѡнѣ (= 6857, тј. 1349) / ин|д|иктиѡ|н|ь :к: (= 20) въ празникъ възнесенїа гѣ ї|с|ѡа хѣ / нашего / Ма|с|ц|а(!) Маїа Кѣ (= 21).

13б/1–8: Си же ѡставъ и законь поставлкни правѣ|д|нимь. / и ч|с|тнимь саборомь наше|го| смѣ|р|(ѣ)нїа: съ п|р|ѣѡсцѣни|м| / г|с|пдинѡ|м| ѡцѣмь нашимь патрїа|р|хомь Кѡ|р| їѡаникїѣ|м| / и въсеми дѡховними строители цѣрковними: / малими: и великими: съ митрополити и съ еп|с|кпи. / и мною смѣ|р|(ѣ)нни|м| цѣремь стефано|м|: са кнези и съ ва/семи властели цр|с|тва нашего малими и велики/ми ѡстави и законь потврѣж|д|ени бише тог|д|а.

У тексту је означен 101 члан ћириличким словима у бројној вредности. У нумерацији изостаје ознака чл. 33, а број ѡѡ (= 61) услед омашке потврђује се два пута узастопно (за чл. 60 и 61). Овде се доносе почечи свих чланова, као и наслови поглавља уколико постоје. Уз број члана из рукописа у загради је дат број по нумерацији Стојана Новаковића у реконструисаном примерку, која је у науци прихваћена као основна, осим за десет последњих чланова који немају Новаковићеву нумерацију, јер не припадају *Законику*.¹⁷ Према издању С. Новаковића поједини чланови су спојени, што се уз одређени члан и наглашава.

ѡ (1) Прѡвек по|д|(о)баеть како промишлгати ѡ хрис/тїанствѡ, и ѡ сѣи|х| цѣрква|х|: и ѡ монастири и ѡ / сѣѣнници (13б/9–11).

ѡ (2) Властели и ини люди да |с|ѣ не женѣ: / не бл|с|вивши |с|ѣ ѡ своѣ|го| архїерега... (13б/11–13).

ѡ (3) И нї єдина сва|д|ба / да |с|(ѣ) не ѡчинить без венчанїа... (13б/13–17).

ѡ (4) Въсакои члѣкъ да / има повинованїе и послѡшанїе ѡбще ка въсе|м| / сѣѣнникомь... (13б/17–26).

ѡ (5) И сѣѣнници / да не проклингаю|т| хр|с|тиань за сагрешенїа ихъ... (13б/26–14а/2).

ѡ (6) За єресь лати/нскѡю иже ѡврацають православноїе христїанѣ въ / латинство... (14а/2–20).

ѡ (7) И да поставить цѣрквѣ велика про/топопе: и по васе|х| граде|х|... (14а/20–26).

ѡ (8) И попъ латин|с|ки ако се наѣѡ ѡвративъ хри|с|тианїна въ верѡ лат|н|нскѡю казнити... (14а/26–28).

¹⁷ В.: Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898.

ѡ̄ (9) И ако се / наѣ полѡвѣраць да ѡзме хр|с|т|їанкѡ: ако е крадомь / да |с|е има покр|с|тити ѡ хр|с|т|їанство: ако ли |с|е не покр|с|ти: да мѡ се ѡзме жена... (14а/28–14б/4).

ї̄ (10) И ако се шѡрете кои еретигь а живе/ть съ хр|с|т|їани да се по шѡразъ пожеже... (14б/4–7).

ї̄а (11) Архїереи да по|с|таветь сѣннике ѡченне по вѣсе|х| нѡрїахь: по гра/дови|х|... (14б/7–17).

в̄ї (12) Ѡ духовно|м| сѡде: Дѡховнои вещи да не сѡдеть бе/лци... (14б/18–21).

г̄ї (13) Ѡ митро|п|олите и ш еп|с|кпе: Еп|с|кпи и митро|п|олите / ї игѡмени да се по митѡ не поставляю|т|... (14б/22–27). Следи текст наведен код С. Новаковића уз чл. 33 и 34 – (33) и каж|д|о да се сѡдеть пре|д| своими / цр̄квами... (14б/27–15а/1), (34) и села шѡ |с|ѡ / цр̄ковнаа: и людїе шѡ |с|ѡ / цр̄ковни да не ходеть ѡ д/рѡге цр̄кве... (15а/1–11). Надале код припојених чланова по С. Новаковићу навешће се само број члана.

д̄ї (31) Презвѣтеромь ѡставь к|с|(ть) и законь цр|с|ки: Попови кои |с|ѡ / ващиници да имають свою ващи'нѡ и землю. / и да сѡ сво|бо|дни... (15а/12–19).

е̄ї (65) Попь ѡ своего г|с|пдара никамо да не| ѡ|х|ди(!)... (15а/19–26).

ѕ̄ї (40) И васи рѡсоволїи и записанїа шѡ / к|с|(ть) комѡ штавило цр|с|тво мое: и шѡ комѡ шс/тави|х| ващине и записанїа да сѡ тв'рѡда... (15а/26–15б/4).

ѕ̄ї (41) Се же ш властелк|х|. Кои властели|н| / имають дѡцѡ... (15б/4–8). Овом члану припојени су и чл. 42, 43, 45 и 47 – (42) а властелске ващине да сѡ свободне ѡ васе|х| / данакь цр|с|тва нашего... (15б/9–11), (43) и да не|с|ть светли г|с|пдинь цр̄ь ни краль ни / цр̄ца: ни прочи г|с|пдарь никомѡ ващинѡ слово|д'|нь силомь ѡзети... (15б/12–15), (45) Властели и ини лю|д|ие кои и/мають цр̄кви ѡ свои|х| ващина|х|... (15б/15–21), (47, непотпун, недостаје крај) Властелинь кои се наѣ / по|д|ложиви свою цр̄квѡ по|д| великѡ цр̄квѡ... (15б/21–23).

ӣї (44) И поса|д|ници шѡ сѡ: по ващ|н|ахь... (15б/23–25). Припојен и чл. 46 Люде кое имаю властели по ващина|х| да им |с|ѡ / ѡ ващинѡ: такмо шѡ ѣе простити г|с|пдара... (15б/26–28).

д̄ї (48) Кад се престави кои добарь властелинь: шрѡжїа / его да вѡ|д|(ѡ)ть цр̄ѡ: а свите и висерїе и злато и сре/бро... (16а/1–6).

к̄ (50) Яще кои вла/стелинь шѡбезчастить и шсрамотить властели|н|а... (16а/6–10). Овом члану припојен и чл. 55 и ако властелинь или властелич|н|ѡ шпсѡ себра: да платить ·ѡ· (= 100) перперь... (16а/10–13).

к̄а (95) Яще кто шѡбезчастить архїереа или калѡгѡра / или попа: да платить ·ѡ· (= 100) перперь: и да лежить / ѡ тамници ·м̄ (= 40) д̄ни тако рѡгатель вѡїи (16а/14–16).

кѣ (53) Аще / кои властелинъ ѡзме женѡ послѣемъ: да мѡ се / шбадвѣ рѡке
Ѡсекѡтъ: и носѡ шбрежетѣ (16а/16–18). У наставку је припојен чл. 54 аще л|і| /
жена блѡдѣ съ свои|м| члѡко|м|... (16а/18–20).

кѣ (49) Властели кога воискаа Ѡкѡ|д| / мине и пленитѣ землю: тере преиде
шпетѣ прѣ|з| нихѣ землю: тизи властели вѣси то да платѣ. / преко ихѡ бо преиде
државѡ (16а/20–23).

кѣ (52) Се же ш неверствію: / За неверѡ: за вѣсѡ проценіе: братѣ за брата
Ѡць / за снѡ... (16а/23–28).

кѣ (56) И власте|линъ / да е непозванъ на шбеде: или на ве|ч|(е)рѡ... (16а/28–
16б/3).

кѣ (61) Каде пріиде властелинъ с воиске дома. / или любо кои воиникъ...
(16б/3–6).

кѣ (62) Властели велики да се не позива|ю|... (16б/6–7).

кѣ (57) Кои властелинъ на преселници п|і|змомъ: комѡ / кое зло ѡчинитѣ...
(16б/8–11).

кѣ (58) Аще кто ѡмреть. а има єдино село ѡ жѡпи... (16б/11–14).

л (183) Аще сѡ поса|д|ници да |с|е сѡде пре|д| своимъ сѡдїомъ... (16б/15–19).

л (104) Законъ црѣвь: Дѣ се не посладетѣ / послан|н|икъ сѡдїинъ на женѡ:
ни да |с|е позива жена / кѡдѣ мѡжа ние дома: на да дастѣ глѣ мѡжѡ / ѡтолико
кривѣ мѡжѣ да нестѣ (16б/19–22).

л (67) Ѡ посадници и о / вацници по селе|х|: Поса|д|ници и вацници кои
се|детѣ ѡ єдиномѡ селѡ... (16б/22–26).

[л] (68) Меропхомъ ѡставѣ / и законъ по вѣсеи земли... (16б/26–17а/3).

л (70) Аще се шбре|т|е / вѣ єдиномѡ домѡ: или братенци: или Ѡць Ѡ снѡ|в|
/ оделенѣ... (17а/3–8).

л (69) Ѡ съборе / себровѣ: Събора себрова да нестѣ... (17а/8–11). Припојен
и чл. 73 Сирота кога се нїе / тако прети... (17а/11–13).

л (74) Ѡ паша|х| селни|х|: Кога сѡ села близѡ / съ сели... (17а/13–16). Члан
се завршава речима жѡпа жѡпе да не пасѣ којима почиње чл. 75 по С.
Новаковићу.

л (76) О потрица|х|: Аще кто по|пасетѣ жито... (17а/16–21). Припојен и
чл. 77 Потрѡ меж|д| сели :н. (= 50) перперѣ... (17а/21–23).

л (79) Законъ ш меѡахѣ селки|х|(!): Шо се речкаю села междѡ собомъ: да
ицѡ сѡдо|мъ... (17а/23–27). Припојен чл. 13 Митрополит|і| / и еп|с|кпи да се по
митѡ не поставлѡють... (17а/27–17б/3).

л (14) И игѡмени да |с|е / не изметають Ѡ престола без велике кривице...
(17б/3–7). У наставку су припојени чл. 15, 16, 35 и 36 – (15) да жи|вѣтъ вѣ
свои|х| келїа... (17б/7–9), (16) и надѣ тисѡцомъ / домовѣ. да к|с|(тѣ) строи-

тель... (176/9–11), (35) И |п|редаде цр|с|тво мое игѣменомь... (176/11–14), (36) и да поста/веть по цр̑кв|а|х| ѡставь... (176/14–16).

м̄ (37) Архирери / белце да не посилають за попове|х|: на да посилае|т| / калѣгера... (176/16–20).

м̄а (17) Законь цр|с|ки: ѡ / людехъ цр̑ковни|х| и ѡ калѣгери. Калѣгери / кои се постризаю: а живѣ по своихъ кѣѣахъ... (176/20–23). Припожен члан 18 И калюгери кои сѣ се постригли... (176/24–27).

м̄в (19) Калѣгеръ кои сврже расѣ да се / метне ѡ тамницѣ... (176/27–18а/1). Припожен чл. 29 калѣге|р|и / да не живѣ изванъ монастыра... (18а/1–4).

м̄г (20) Ѣ еретизе|х| жегѣци|х| телеса мр̑тви|х|: иже сѣть такови еретици изимають из гробовъ / мр̑тва телеса... (18а/4–11).

м̄д (21) Аще кто про|да|с|тъ хр|с|тїанина въ иноверство... (18а/11–13).

м̄е (22) Ѣ лю|д|е|хъ / цр̑вни|х|: Людие властелсци кои седець по / цр̑ковни|х| селе|х|... (18а/13–16). Овом члану припожен и чл. 23: Цр̑кв|амъ да не чинетъ се доса|д|е / ни ѡ кога разма кадь има доѣи тамо цр̑ь... (18а/16–18).

м̄с (24) И ако се шбретѣ кои / властелинь цр̑ковни да ѡзима мито... (18а/18–20). Припожени и чл. 25 и 26 – (25) Цр̑кв|ами да шбладает се / такмо самъ единъ светли цр̑ь... (18а/20–22), (26) Цр̑кв|ѣ васе цо се шбретають по|д| нашимъ / цр̑твомъ... (18а/23–25).

м̄з (27) Цр̑кви цр|с|кїе да не|д|легають по|д| цр̑кви великїе (18а/26). Припожен и чл. 28 И по въсе|х| цр̑ква да се хранеть ѡбогїи|х|... (18а/27–18б/2).

м̄и (32) Лю|д|їе / цр̑ковни кои др̑жеть села цр̑ковнаа и цр̑ко/вне землк... (18б/2–7).

м̄ѣ (33) Цр̑ковни людїе ѡ васакон правици да |с|е сѣде... (18б/7–12).

н̄ (80) Землк / севске цо се поставляють села... (18б/12–16).

н̄а (81) Сѣдь цр|с|ки за планине: / Планине цо сѣ по земли нашего цр|с|тва... (18б/16–19). Припожен и чл. 83 О земл|а|х|: За каковѣ зем/лю где се изнесѣ... (18б/19–21).

н̄в (85) За непош|е|нѣ. речь: Аще кто речеть злѣ. и безчастнѣ / речь... (18б/21–25).

н̄г (87) Ѣ ѡбїистве. Аще кто / кого ѡбїеть нехотенїемь... (18б/25–19а/1). Припожен и чл. 86 и где / бѣде ѡбїиство: кои боде(!) бои започеш да пла/титъ ѡсѣдѣ|винѣ кривинѣ (19а/1–3).

н̄д (94) аще бїеть власте/линь себра ѡ градѣ... (19а/3–7).

н̄е (95) Аще ли кто ѡдарить или ѡбїеть: архирера / или калѣгера или попаа... (19а/8–10).

н̄з (96) Аще кто ѡбїеть свое|го| шѣа или м̑рь... (19а/11–13).

нѣ (88) ѿ емстве: Када се ѡспрѡ кои ѿ вла/стелинѣ: тко се цю ѡспри да има два емца да даде... (19а/13–14). Припојен и чл. 89 Аще кто позоветъ кривца пре|д|сѣдѣиѡмь... (19а/15–20).

нї (90) ѿ залога|х|: Залогѣ кѡда |с|е находе да |с|е ѿкѡпѡю|т| (19а/21).

нѡ (92) ѿ познанї: Аще т'ко цю свое где или ѡ кога / позна ѡкрадено... (19а/22–27).

ѡа(!), тј. ѡ (93) ѿ провожден|ї| / члѡка тѡждаго: Тко кога проводи чюж|д|аго / Члѡка. на чюж|д|ѡ землю... (19а/27–19б/2).

ѡб (97) ѿ скѡбе|ж|ѡ / Аще тко ѡскѡбе брадѡ члѡкѡ: властелинѡ... (19б/2–5). Припојен и чл. 98 ако ли се скѡбѡтъ два себра да платитъ / вї (= 12) перперѣ сваки (19б/5–6).

ѡв (99) ѿ пожегалцѡ: Аще кто ѡбрете пожегалца: да ѡпали кѡтѡ: или гѡмно (19б/6–10). Припојен и чл. 100 аще ли: изванѣ села т'ко пожеже... (19б/11–12).

ѡг (101) ѿ насилїю: Да несть насилїа ѡ црѣвои земли ни/комѡ ни за едино дѡгованк... (19б/13–20).

ѡд (105) ѿ книга|х| цр|с|кихъ: Книге: цр|с|ке / кое се находе и кое се износеть... (19б/20–25). Припојен чл. 138 и ѡ / книзи ако се ѡбрешеть кога рече(!) приписана. или помрчена: да та истаа книга ни за цю / не примет се... (19б/25–20а/1).

ѡе (107) Аще кто самоволганѣ и силнѣ и безѡбразанѣ ѡ/безчаститѣ посла-ника г|с|пдѣскаа|го|: да платитъ / ·р· (= 100) пер'перѣ ... (20а/2–5).

ѡѕ (108) ѿ данкѡ: Поса|д|никѡ / сѣдѣинѡ: по|д|(о)баеть емѡ ѿ земли ·р· (= 3) перп'ере... (20а/5–11).

ѡз (110) ѿ сѣдѣа|х|: Сѣдѣе кои и/дѡ по црѣвои земли: и по вѣсен ѡвласти... (20а/11–15). Припојен и чл. 111 ако ли се тко наѣе и сѣдѣю ѡбезчасти|в|... (20а/15–19).

ѡи (112) ѿ сѡждени|х|: / Кои сѡжанѣ сїире|ч| робѣ избегнетѣ из робстваа / съ чимь... (20а/19–24). Припојен и чл. 113 ои(!) сѡжанѣ д'рѣжитѣ ѡ дворѡ црѣковномѡ: тере ѡтече ѡ црѣвѡ / полатѡ да к|с|(тъ) свободнѣ (20а/24–26).

ѡѡ (114) ѿ люде|х| властелски|х|. / Людїе кои се владаю ис тѡѣе землѡк: ѡ црѣвѡ землѡ: и то се бѡде|т| ѡбегаль ѿ емства... (20а/26–20б/1). Припојен и чл. 115 и т/ко е чїега члѡка прїель из тоѣе(!) землѡк... (20б/1–4). Члан 115 има додатак Аще ли ѡбегнетѣ ѿ кое/кѡжде или ѿ сѡжанства ѿ инїе землѡк: ка / нашемѡ цр|с|твѡ: тако да не|с|тъ дати нат'рагъ: аще и много та землѡа постраждеть (20б/4–7).

ѡ (116) Аще ѡбрете близѡ землѡк црѣве да не вѣзме|т|... (20б/8–13).

ѡа (118) ѿ трѣговцїи|х|: / Трѣгов'ци кои ходе по црѣвои земли... (20б/13–19). Припојен и чл. 119 Трѣговце|м| дано и мале и велице кѡпле... (20б/20–24).

оѣ (120) Царини/къ црѣвь да не|с|тъ волань забавити... (20б/24–21а/1).
Припојен и чл. 122 Яще властелинь задръжитъ / тръговца: да платить... (21а/1–3).

оѣ (125) Ѡ пришалц|і| / Яще прїиде въ гра|д|: или въ село... (21а/3–9).
Припојен чл. 126 Гра|д|ска земля що е школо гра|д|а... (21а/10–12).

оѣ (130) Црковъ православнѣю т'ко / шбори на воисціи (21а/12–13).
Наставља се чл. 131 и сваде да несть: ако ли |с|е / сваде два и бїют се... (21а/13–16).

оѣ (132) Яще тко що кѣпи / Ѡ плена ис тѣке земляк... (21а/16–23).

оѣ (133) Ѡ поклисари кои / идѣтъ ка царѣ: Поклисарь кои идеть къ црѣ / ис тѣке земляк... (21а/23–21б/1).

оѣ (134) Ѡ бащина|х|. Свет/ли црѣ що комѣ запише бащинѣ... (21б/1–4).

оѣ (136) Ѡ книга|х| црѣви по земли: Црѣва кнїга ва|с|(а)ка да |с|е / нигде не преслѣшаетъ... (21б/5–11).

оѣ (139) Ѡ посаднице по црѣвои / земли: Посадникомъ ѣставъ по црѣвои земл|і|... (21б/11–26).

пѣ (140) Законъ цр|с|ки: Пове/ле|н|їе црѣво нитко ничїега члѣка трѣдь да / не прїими... (21б/26–22а/2).

пѣ (142) Законъ цр|с|ки ш властелѣ|х|: Шш е / комѣ светли црѣ землю и градове... (22а/2–10).

пѣ (143) Где се годъ шбрѣщеть / гѣсарь, през државѣ краишника... (22а/10–13).

пѣ (144) Яко |с|е / тко наѣ властелинь или инѣ члѣкъ побегалць... (22а/13–18).

пѣ (145) За гѣсарѣ: Повелеваетъ блгоч|с|тиви црѣ по васе|х| земля|х|... (22а/18–28). Припојени и чл. 146, 147 и 150 – (146) Такожде и кнези и старейшине ко/и се /шбрѣтають вла|д|(а)лци земли... (22а/28–22б/2), (147) Яко сѣ сказали властелсци г|с|пдаремъ... (22б/3–4), (150) И ако т'ко / поище сѣдомъ |т|аать или гѣсара... (22б/4–9).

пѣ (148) Сѣдїе кое поставиль светли црѣ... (22б/9–14).

пѣ (151) Повелеваетъ светли црѣ своимъ повеленїемъ... (22б/15–22).
Припојен и чл. 152 Таковъ к|с|(тъ) ѣставъ / цр|с|ки... (22б/22–26).

пѣ (162) Послан'ници црѣви: или сѣди/нїи да не ходеть никамо... (22б/26–23а/3).

пѣ (159) Ѡ кѣпце|х|: Кѣпци кохи(!) ходеть ношїю... (23а/3–8). Припојен и чл. 160, који се состоји из два члана. Први Яко се где слѣчитъ комѣ или пѣт'никѣ или трговцѣ... (23а/9–15), други И васаки пѣт'никъ / и трговаць да иде ка поглаваромъ... (23а/15–20).

п̄ѣ (161) На сѣдѣ кои се сѣдетъ: и парци кои се призива: / сваки за свою потребѣ... (23а/21–24). Припојени и чл. 163 и 167 – (163) Васак|і| / сѣдѣа кои що сѣдять... (23а/24–27), (167) Сѣдѣа да поси/лаеть посланике верне и добре и праве и дв|с|то/верне: и пар'ци кои исходеть на сѣдѣ црѣвь... (23а/27–23б/4).

ч̄ (166) Сѣ пиганица|х|: Пиганице кои се ски/тають и нападнѣ где на кога... (23б/4–15).

ч̄а (169) Ако се вбрещеть златарь 8 градѣ... (23б/16–20).

ч̄в Законъ цр|с|ки: Рече праве|д|ни сѣдѣ: И сти|х| сабор|і| / повелели... (23б/21–25).

ч̄г Съ еретики / гадѣщіймь и пиющіймь покааніе давати / такоже пишеть сѣаа въсточнаа кадоличаска / ап|с|лскаа црквь... (23б/25–24а/2).

ч̄д Иже са врѣжѣемь прїидеть / на село: или на чїи домъ: мачемь сѣмрть да прїи/мь... (24а/2–13).

ч̄е Цр|с|кїй законъ: Аще продадетъ сѣдѣа що за д'льгъ комѣнски: или чїи годь... (24а/14–19).

ч̄з Вазбра/наеть законъ да не |д|рзнеть члкъ поети женѣ / плачев'нѣ: скоро по самрти мѣжа ее... (24а/19–26).

ч̄з Цр|с|кїй законъ. Да не напа|д|неть дль/жникъ на женѣ: или на сиротѣ плачев'нѣ: аще / и цр|с|ки дльгъ к|с|(ть). или сабор'ни... (24а/26–24б/4).

ч̄и Иже четѣ събираеи на црѣа мачемь / да смреть: иже вбрещеть въ хартїи запечат/ленно бледословїе писанно на црѣа: и то не хотей / съжеци: на прочитаеи да по|д|лежить винѣ писа/в'шаго (24б/4–8).

ч̄ѣ Аще воинь на цр|с|комь записанїи за/каснить на воисци :р̄ (= 100) леть жена да иматъ / чекати его... (24б/8–27).

р̄ Цр|с|кїй законъ ѡ двѣца|х|. Аще / кто растлить двѣцѣ: повелеваетъ законъ / сѣїе въсточ'нїе цркве: аще по сили са не сат/ворити или коимь вб'лащенїемъ: да врѣжѣть / емѣ нось... (24б/27–25а/20).

р̄а Цр|с|кїй законъ: Аще члкъ влѣдѣ сатворить / са женою: кога иматъ мѣжа своего... (25б/21–25б/7).

25б/7–9: Въ то време држалъ / к|с|(ть) пер'перъ: въ сръб'ско и болгар|с|ко цр|с|т(в)о: / еї аспри са|д|(а)шни|х|. Ово је устаљена белешка о вредности перпера.

Затиси

На унутрашњој страни предње корице, при врху, нечитак запис на латинском језику, писаном латиницом, избледелим мрким мастилом.

Испод тога другом руком писаном грађанском ћирилицом, црним мастилом: Преосвещейшаго Архиепискѣпа / Макса Поповїчъ донета [].

Испод тога истом руком, истим писмом и мастилом: Сїя Книга Григорїе Павловъ / Г|с|дрѣ Јоанъ П[а]та.

На истој страни, уз леву ивицу корице, попреко, на мађарском језику, писаним словима, мрким мастилом: **Aradi Járás Feő Szolga Birájától / Nagyságos Kevermesy Tököly Sab / [bás] []** (*Од начелника Арадског среза господину Сави Текелији од Кевермеша...*).

На истој страни јављају се пробе пера, исписане су неке речи, а и година **1766**.

На предњој страни празног листа уз предње корице, новом руком, писаном грађанском ћирилицом, мрким мастилом, налази се делимично оштећен запис: **ѿ Тюкюли предаемъ Г. Јѡаннѣ Алеѣ[] / арендѣ две Собе, Кѣинѣ, Коморѣ, Тава[нѣ] / Старѣ Башѣ на полѣ године подѣ Аре[ндѣ]** (последње две речи истом руком прецртане) / т. е. **Педесетъ фор: у валѣти такѡ / []ове напредѣ плаћа, и ако не бы има[о] / далше Квартирѣ овај држати, то д[] / 3. Месеца преће ѡказати. / 2. Ја пакѣ Јѡаннѣ Алеѣевичѣ / приймамѣ / арендѣ, обвезѣюћи себе у првомѣ []/[сл]енная условія обдержавати, и по н[ымѣ] / Овај Контракѣ у два сочини се Ехеmplага ѡ Коих еданѣ / пакѣ дрѣгои страны издатеъ естѣ. / у Арадѣ дне: 12=ог Марта п. р. 833. / Димитрїй / [] / [аки] Титѣль ми фїшкаль / Јѡаннѣ Алеѣ[евичѣ]**.

На доњој маргини л. 1а новом руком, истим писмом, избледелим мрким мастилом записано је име: **Петрѣ**.

Испод тога улево, мрким мастилом, писаном латиницом стоји: **Tökölyanum**.

Удесно од тога, у обрнутом смеру стране, новом руком, грађанском ћирилицом, избледелим мрким мастилом: **Петарѣ Пав[]**.

На доњој маргини л. 1а са леве стране, налази се сигнатура књиге **Рук. 3.**, коју је писаним словима, црним мастилом, оставио Јован Ђорђевић приликом уређења библиотеке Саве Текелије. Испод тога је овални зелени печат у којем је великим штампаним словима уписано **МАТИЦА СРБСКА**. Са десне стране је овални љубичасти печат Библиотеке Матице српске и у њему је стари инвентарни број **3780**.

На десној маргини л. 13а уз годину из текста **ѣѡнѣ** мрким мастилом стоји: = **6857**.

На доњој маргини л. 13а, новом руком, брзописом, црним мастилом пише: **лѣтъ, ѣѣѣѣ (= 362) ѡ цр|с|тва Стефа/нова / дв са|д|а**. Улево од тога, истим мастилом, а чини се и истом руком стављена је година **1711**.¹⁸

При дну исте маргине је новом руком, писаном грађанском ћирилицом, мрким мастилом: **ѿ Хр(ис)та. 1349 / Рождество Хрѣво бист 5508 ѿ мира**.

На л. 15а, доња маргина, курзивом, графитном оловком: **У славѣ []**, испод је крст, оловком.

¹⁸ Према Љупки Васиљев запис је исписао писар рукописа, а 1711. година је година настанка књиге, в. у овој књизи: Љупка Васиљев, *Илуминација, повез и датирање рукописа Законика цара Душана Библиотеке Матице српске*.

На л. 16а/20, подвучене су три речи с краја реда, а на десној маргини, светломрким мастилом стоји **NB** (= *нотабене*).

На л. 16а, доња маргина, оловком број **48**.

На левој маргини л. 16б црвеном оловком, писаном ћирилицом написана реч **Зри**, а у тексту наспрам те речи истом оловком повучена вертикална црта.

На л. 25б испод завршетка текста глагољицом, црним мастилом записано је: **Овај Законик Душанов видио / Тихомир Остојић / у Новом Саду 1889. године.**

При дну исте стране новом руком, писаном грађанском ћирилицом, мрким мастилом стоји: **Племени Текелискомъ надлежит.**

На унутрашњој страни задње корице нечитак запис.

Историјат књиге

Према сачуваним записима рукопис је припадао племићкој породици Текелији из Арада, браћи Петру и Сави, по чему је и назван *Текелијин*. У Библиотеку Матице српске дошао је марта 1843. заједно са завештаном библиотеком Саве Текелије и представља прву познату рукописну књигу коју је Матица српска прибавила. У инвентар Библиотеке заведен је 1. марта 1933. године.

ЛИТЕРАТУРА

1. Јован Рајић, *Исторія разныхъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ*, ч. IV, Беч 1795, 242–270.
2. П. Ј. Шафарик, *Прегледъ найзнатнии писменны споменника стари времена кодъ Србала и други Югославена*, Сербскій лѣтописъ, год. 19, књ. 68, Будим 1845, 29–96.
3. Тимоѳеј Флоринский, *Памятники законодательной дѣятельности Душана царя Сербовъ и Грековъ*, Кіевъ 1888, 255–257.
4. Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898, LXXXIV–LXXXV.
5. Александар В. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Скопље 1928, 97.
6. Димитрије Кириловић, *Матица српска је дошла у посед и четвртог примерка преписа Душанова Законика*, Летопис Матице српске, год. 125, књ. 364, св. 5, Нови Сад 1949, 321–322.
7. Димитрије Кириловић, *У Матици српској се чувају пет преписа Душановог законика*, Летопис Матице српске, год. 126, књ. 366, св. 2, Нови Сад 1950, 164.
8. Никола Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, САНУ, Београд 1960, 21.

9. Иванка Веселинов, *Значајније рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, Библиотекар, год. XV, број 5, Београд 1963, 387 (исто у: Иванка Веселинов, *Трагом српске прошлости*, Нови Сад 1991, 4–5).
10. Милан Бартош, *Зборник рукописа Законика цара Стефана Душана (1349. и 1354. године)*, Законик цара Стефана Душана, књ. I, Струшки и Атонски рукопис, САНУ, Београд 1975, 13.
11. Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске, I, Нови Сад 1977, 49–51.
12. Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, стр. 40 (бр. 4), 42–43, 45 (бр. 1), 47 (бр. 11), 50.
13. Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 56 (бр. 11).
14. Александар В. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, САНУ, Београд 1980, 97.
15. Димитрије Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књ. XXXI, Београд 1982, 32 (бр. 257).
16. *Библиотека Саве Текелије* (редактори Светлана Вучковић, Корнелија Олар, Финка Пјевач, Мирјана Брковић), Нови Сад 1997, 26–27 (бр. 40).
17. Митар Пешикан, *О међусобним односима верзија Душанова законика*, Законик цара Стефана Душана, књ. III, Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис, САНУ, Београд 1997, XI–XII, 16–24 итд.

СТРАТИМИРОВИЋЕВ РУКОПИС¹

XVIII век, око 1724. године

Хартија, мастило мрко (бледо, понегде и тамно) и киновар, 92 л. (празни су 876–896). По три празна листа се још налазе и на почетку и на крају књиге. Величина листова је 155x109 мм, а текста 107–111x70–75 мм. Највећи је број страна са 15 редова, ређе са 16, а по десетак их је са по 14, 17 или 18. На четрдесетак страна испод последњег реда, десно, долази крај речи или ређе цела реч који нису стали у завршном реду. Један писар.

Према воденом знаку рукопис је настао око 1724. године: 1) три шешира са делимично видљивом контрамарком ЕД....? или ЕР....? Шешири идентични Београд, МСПЦ, Грујић 15 (са контрамарком А–А) из 1724. године.²

Рукопис се састоји од 12 свешчица сигнираних ћириличким бројевима мрким мастилом као текст књиге. Уобичајене кватернионске ознаке се налазе на предњој страни првог листа свешчице, по средини доње маргине, а над њима титле чешће нема. Имају по 8 л., осим св. 1 у којој их је 5 (текст је потпун) и св. 4 са 7 л. (текст је потпун). У св. 3 је у повезивању учињена грешка, после 3. л. су л. 6 и 7, а онда л. 4 и 5. Листови су у десном горњем углу нумерисани ћириличким бројевима, титла најчешће изостаје, а њихов редослед је поремећен због поменуте грешке у повезивању: **а–ѕ** (= 1–16), **ѕ**–**к** (= 19–20), **ѕ**–**и** (= 17–18), **ка–чв** (= 21–92). Постоји и новија нумерација листова рађена оловком, од првог до последњег листа са текстом, 1–92. Листови су цели, али пожутели. Само су уз лог зацепљени л. 1–4, а л. 24 је за књигу везан сасвим малим горњим делом. Понегде се виде мрље од прљавштине и влаге, а и текста који пробија. Листови имају црвен рез. Књига је у прошлости преповезивана.

¹ Стојан Новаковић је рукопис назвао *Стратимировићевим* на основу записа који је у књизи оставио проф. Александар Сандић (в. *Записи*). Флорински га је назвао *Списокъ г. Сандича* и у низу преписа законика који даје према хронологији ставља га на крај с напоменом да је време писања непознато /Тимовей Флоринскій, *Памятники законодательной дѣятельности Душана царя Сербовъ и Грековъ*, Кіевъ 1888, 268/.

² Водени знак Грујићеве збирке је у необјављеном албуму.

Корице су картонске, пресвучене су мраморираном хартијом (подлога жућкаста, шаре мрке боје), која је на задњим корицама скоро сасвим излизана. На угловима је светломрка кожа са слепим жиговима, такође излизана. И на хрпту са три ребра кожа је светломрка, при врху са неколико црвоточних рупица, а при дну зацепљена.

Заставица је на л. 1а. Наслови двеју већих целина, *Закона цара Константина и Јустинијана* и *Душановог законика* писани су киноваром. У књизи исписаној брзописом слова другог типа се налазе у првом реду наслова поменутих целина. Она су полууставна, висине два словна низа, у ширини блока, а у продужетку разликују се од осталог текста само тиме што су црвена. И слова у наслову садржаја који је саставио писар су полууставна, црвена, мало крупнија од осталог текста. Називи мањих целина које се односе на чланове закона нису увек написани, а они који јесу, имају слова као главнина текста. Већина их је писана киноваром, а често и комбиновањем киноара и мрког мастила (почетна слова речи или цела реч из наслова су црвени). Ћириличка слова у бројној вредности која се налазе на простору спољашњих вертикалних маргина, само на л. 3а и 10а су на унутрашњој маргини, означавају број члана из закона (по типу су полууставна, црвена су и скоро доследно са црном титлом). Уз члан 62 слова **џѡ** не потичу од писара књиге, већ је њих неко дописао светломрким мастилом. У *Законима цара Константина и Јустинијана* су у тексту члана **џи** мање целине означене и киноварним словима **а-дг** (л. 23б/12–27а/10), а у члану **џѡ** уз мање целине су бројеви **а-г** (л. 27а/10–27б/13). Велика слова су црвена, полууставна, са изразитом разликом дебљих и тањих потеза, с подвлачењем и надвлачењем, са упадљивим привесцима. Ретко су са украсном тачком, цртом или декоративним продужецима, па личе на иницијал, а у висини су два словна низа (нпр. **в** на л. 18б, **ж** на л. 31б, **ѐ** на л. 33б, **с** на л. 41б). Сва велика слова се налазе уз саму маргиналну линију унутар текстовног блока.

Тип писма је брзопис, а присутни су и неки полууставни и курзивни облици. Рукопис је исписан, једва нагнут удесно, не баш леп и уредан. Није увек јасан и лак за читање, а местимично је и са грешкама – поновљене речи, на неким местима као сувишне су и прецртане неколико пута, па поновљен или испуштен слог. Линије се у пуноћи углавном разликују. Украсну црту има једно веће **ѐ** грчког типа (последње је у реду на л. 37б/7), а украсну тачку једно широко **ѐ** (л. 71а/5) и **ѡ** у функцији броја (л. 69а/6). Слова су ситна (висина словног низа је 2 мм), али често и са продуженим елементима у оба међупростора. Продужени стубови почињу савијутком удесно, а завршавају се савијањем улево. Понегде се реп слова **ѡ** и ножица код **ѡ** завршавају петљом. Размак међу редовима је већи на странама са мањим бројем исписаних редова. Устаљени облик, а типичан за брзопис имају: **в** (положено), **н** (пречка полази од врха левог стуба и допире до половине или до краја десног), **ѡ** (стуб увек прелази горњу линију низа, петља је обла или троугласта), **ю** (спојница лежи на линији реда). У два или у више типова долазе: **а** (најчешћи је облик са овал-

ном петљом и стубом који се спушта под ред савијајући се на крају улево, а тип са изломљеном петљом у висини низа је редак), **в** (квадратно и неколико пута са петљама које се додирују), **г** (полууоставно, карактеристично и за брзопис, са стубом који се завршава савијањем удесно и типично брзописно са стубом који се у доњем међупростору завршава савијутком улево, затим веће са стубом који почиње у горњем међупростору и курзивно), **д** (троугласто и једанпут са ножицама, л. 23б/13), **е** (мало, грчког типа и веће, брзописно грчког типа у вредности *je* и *e*, а и полууоставно широко **е** у вредности *je*, неколико пута и *e*), **ж** (брзописно са стубом који прелази линије низа, почиње савијутком улево, а завршава савијањем удесно, сече положену осмицу која има само десну петљу, неколико пута **ж** је тропотезно, полууоставно, у висини низа а једном је веће), **з** (брзописно и једном полууоставно, л. 75а/11), и (брзописно с косом пречком, али и издужено, слично писаном ћириличком), **к** (бочни део је одвојен од стуба без прелома или је издужено), **л** (полууоставно и брзописно са десним стубом који почиње у горњем међупростору савијутком улево), **м** (полууоставно и слично писаном), **с** (у висини низа или се спушта под ред и полууоставно широко), **т** (троного, ретко једноного и високо облика броја 7), **ш** (лигатурно и неколико пута **о** са птичицом). Слово **ь** у висини реда је уочено на л. 1б/5, док на л. 80б/9 прав стуб мало прелази горњу линију реда. Ретко се среће **ѣ** – високи стуб има водоравну пречку са десним привеском, петља је троугласта. Графема *јери* се налази сасвим ретко (високо *јер* и *ј* је на л. 1а/7, а високо *јер* и *ї* долази трипут, л. 23б/14, 31б/10, 40а/6). Слово **ѣ** написано је преко шездесет пута, има облик сличан данашњем **ћ**, а на неколико места је са подницом па личи на *јат* (вредност **ћ**, **ђ**). Лигатуре нису честе, долази **т + ъ** и **т + р**. Надредна слова су брзописна.

Правопис је ресавски, ненормализован, али у писању група *ља*, *ња*, *ље*, *ње* се види утицај рускословенске ортографије. Високо *јер* налази се претежно на крају речи и у префиксима, а сигурно слово **ь** је запажено на л. 1б/5. Присутан је и *пајерак*. Уместо етимолошког *а* запажено је **ѣ** (**кѣковѣ** 7б/10, **кѣко** 57б/3, има и: **како** 61а/3), а и *пајерак* (**наѣах'ли** 65а/9). Група *ја-* се доследно бележи лигатуром **ѣа-**. У позицији иза вокала секвенца *-ја* углавном је писана са **-а**, ретко са **-ѣа**. Група *је* у обе позиције означена је словом **е** грчког типа, малим (често) и већим (ретко). За иницијално *је-* сасвим је ретко употребљено и широко **е**-. За групе *ља*, *ња*, *ље*, *ње* долази **ла**, **на**, **ле**, **не**. Пет пута се јавља и **лаѣ**. Спој **лѣ** се среће двапут и то су једине потврде употребљене лигатуре **ѣ** (у првом главном наслову, л. 1а/1 и у тексту, л. 71а/8). У лексеми **капитанѣ** 39а/14 место **е** је **и**, а има и **капѣта|н|а** 68б/9.³ Слово **и** стоји за *и*, *ју*, *ј*, *ији* (чи

³ **капѣтанѣ** m. /Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862–1865, 283/.

годъ 82a/2, на чи 81a/5), графема ѣ за *и*, *ју*, *ј*, а і за *и* и ретко за *ју*, *ију*. У неколико речи за *и* је стављено *і* (нпр. *ЎДЕЛЕН'І* 55a/2). Слово *јери* је замењено са *и*, а среће се и место етимолошког *и* (нпр. л. 23б/14, 31б/10). Написано слово *ѣ* се налази сасвим ретко. Запажено је мање од десет пута и није увек на месту, замењује и етимолошко *е*. Вокално *р* се потврђује као *р*, *рѣ* и *р'*, а место њега је и *ар*: *предѣ* 8мар'ша 17б/13, 8мар'шихъ 18б/1, 8мар'шомъ 23a/12. Графема *з* долази само у вредности броја. На неким местима *х* је неоправдано, на пример, у Г јд. заменице ж. рода: *Ў ТЕХЪ ЦРКВЕ* 58a/4–5. Предлог *въ* је углавном написан као *въ*, ретко са *в'*, а облик *ва* је запажен једанпут: *ва сѣло* 69б/9–10. За српски фонетски лик предлога долази *з*, а десетак пута се среће *оу*. Писар је на једном месту омашком ставио *ю* (*ю книз|и|* 65б/9). За префикс *въ-* пише *въ-*, по једанпут *в'*- и *в-*. Речи са иницијалним *въз-/вѣс-* углавном одговарају српскословенској норми, најчешћи облик је *въз-/вѣс-*, *в'з-/в'с-* је ретко, има по једанпут или двапут и *в'з'-/в'с'-*. Заменичко *вѣс-* се пише *вѣс-*, а ређе *в'с-*. Употреба графије *ѣ* за српске фонеме *ћ* и *ђ* фреквентнија је у делу *Душановог законика*, а у том делу за *-ћ* једном је стављено *-кѣ* (*властелічикѣ* 51a/6). Понеко грчко слово је у страним речима. *Титла* није увек над скраћеном речи, а каткад је без оправдања написана. Од надредних знакова постоје спирити. Интерпункцијски знаци су тачка и две тачке. Пуно пута, да би се попунио ред, две тачке су по неколико пута поновљене у низу у комбинацији са таласастом кратком цртом коју често пресеца украсна црта (наизменично мрким мастилом и киноваром). На једном месту омашком поновљене речи стављене су у малу заграду (црвена).

Језик је српскословенски. Изражено је и присуство фонетских и морфолошких одлика које потичу из српског језика. Оне су већином општештокавског порекла, док се црте локалног карактера јављају појединачно. Особине српскословенског и српског језика ретко су комбиноване у истој лексеми (славеносрбизми), нпр. *оузелѣ* 6a/1, *сѣ ... маѣхѣою* 24б/1, *плаѣаютѣ* 55a/6, *зметѣ* 60б/10, *се наѣетѣ* 74a/4. Писања *а* место *јера* по српском изговору има у много речи, наспрам тридесетак примера у којима писање не очитује изговор (нпр. *сѣдацѣ* 1a/2, *гр'часкаго* 1a/5, *таи* 6a/9, *сѣ мѣжаскимѣ* 11a/12, *маз'дї* 35a/12, *сародници* 37a/8, *казанѣ* 45б/10, *са печатомѣ* 53a/2, *болезанѣ* 63a/14, *сатворилѣ* 69a/5, *о пришалцѣхѣ* 69б/8, *ка своємъ* 71a/9, *кадолічаска* 80б/13, *по самр'ти* 82a/14, *конацѣ* 87a/8 итд.; *тѣй* 5б/7, *сѣбрати се* 36a/6–7, *мздъ* 37a/12, *пришѣдши* 40a/6, *сѣборомѣ* 41б/13–14, *казнѣ* 44a/3, *сѣмр'тѣ* 81a/6, *мчемѣ* 81a/6 итд.). У две лексеме на месту *јера* потврђују се и српскословенски рефлекс и рефлекс туђе редакције (*сѣбарѣ* 61б/13, *сѣба|рѣ|* 62б/2 / *сѣберѣ* 51a/8, *сѣбер'* 62б/1; 8 *саборъ* 55a/9–10 / *на сово|р|ихѣ* 73б/7). Замена *јата* са *ѣ* је скоро спроведена до краја, осим у одређеним категоријама у којима се и на месту *ѣ* појавило аналошким путем у категоријама које одликују шумадијско-војво-

ђански дијалекат, а одговарају и савременом српском књижевном језику (в. опис морфологије). И одрични облик помоћног глагола *јесам* гласи као у српском књижевном језику, нпр. *нисамъ* 6а/3, *нисѣ* 46а/8, *ниѣ* 55а/13, *нисѣ* 77б/10. Ту је и пример *несѣ* 13а/8 са екавским рефлексом у овој категорији, који долази у српскословенском (испуштен је наставак *-тъ*), а потврђују и косовско-ресавски и призренско-тимочки дијалекат.⁴ Један облик И јд. показне заменице има јекавску замену *ѣ*, *тїемъ* 50б/10–11.⁵ Вокално *л* се чува, а у *Душановом законику* запажен је пример са српским *у*: *ни за ... дѣгованѣ* 64б/15–доња маргина. Слово *л* на крају речи и слога је у већини непромењено, а према српском језику јавља се и појава *-л(-) > -о(-)*, која је нешто чешћа у *Душановом законику* (нпр. *писав* 2а/8, *поднев* 4а/14, *нашав* 29а/4, *платив* 64б/8, *пожегав* 64б/9, *счиниш* 65а/6; *сѣвскї|х|* 56а/8, *сѣвске* 61а/7, *пожегавцѣ* 64б/1). Група *чр-* запажена је у једној потврди непромењена (*чр'тога* 31а/10–11). Примери са групом *чѣт-* одговарају српскословенској норми и налазе се у оба закона. Општештокавска измена *чѣт-* у *шт* се такође потврђује, с тим што је нарочито фреквентна у делу са *Душановим законом* (нпр. *ниѣа* 2а/2, 52а/12, *ѣогодѣ* 10б/1, 66б/11, *ѣо* 47а/8, *заѣо* 63а/12–13). Иако група *ѣ* преовлађује, има и примера у којима се према српском језику налази *ћ* (нпр. прилог *вѣће* 4б/5, 76б/13,⁶ *гово|р|ѣћи* 70б/14). У *Законима цара Константина и Јустинијана* примери са традиционалном групом *жд* претежу над онима у којима је извршено србизирање, а у *Душановом српско* *ћ* је чешће (нпр. *тѣћѣ* 7б/6, *мѣћѣ* 11а/8, 56а/9, *ш мѣћа|х|* 56а/8, *ис тѣће* 67б/9–10, *оѣ тѣћој* 68б/6–7). Замена предлога *вѣ* сходно говору писара у делу са *Законима цара Константина и Јустинијана* нису честе, а у другом делу књиге где се налази *Душанов законик* су и чешће од књижевног облика. Углавном је написано *ѣ*, а десетак пута се среће *оѣ* (нпр. *ѣ марамѣ* 3а/12, *ѣ рѣци* 3а/13, *ѣ сѣлѣ* 4б/13, *ѣ гра|д|ѣ* 62а/14; *оѣ него* 8б/5, *оѣ похищенїѣ* 40б/12, *оѣ жѣпи* 53а/12, *оѣ кога* 63б/6). Префикс *вѣ-* се чува. Речи са иницијалним *вѣз-/вѣс-* углавном одговарају српскословенској норми. Форме према српском језику нису реткост, нарочито их има у другом делу књиге (нпр. *ѣзимати* 2а/13–14, *оѣзети* 49б/7, *ѣзмѣ* 65а/7, *ѣспише* 65а/11–12). Заменичко *вас-*, *вс-* се углавном чува. Поред облика према српскословенској норми, на пример, *в' васакѣмъ* 34а/8–9, *вѣ васакѣ* 35а/14, *вѣ васѣкѣю(!)*

⁴ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 100, 112.

⁵ "На крају речи и у наставцима придевско-заменичке промене сви јекавски говори по правилу имају двосложно *ѣ* (*дѣје, тїје, добријем*)" /П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, 132/.

⁶ *вѣће* прил. покр. *више, в. већ* /Речник српскохрватског књижевног језика, Нови Сад–Загреб 1967, књ. 4, 363/.

45a/1, присутне су и потврде према српском језику: **сваки** 69б/2, 78б/7, **свега** 71a/13. Писар је слово *χ* углавном писао где треба. Ипак, постоје и потврде у којима је *χ* без обзира на положај у речи испуштено, а појава је присутнија у другом делу књиге (нпр. **въ ар'ти** (= *ва артији*) 83a/9; **патрїаро|м|** 42a/1, **нагаав'шихъ** 65a/4; Г мн. **Ѡ различни** 18a/7, **Ѡ ... црковни** 75б/8–9, А мн. заменице З. л. мн. **й** 65б/2, 7, Л мн. **въ велики** 34б/7–8, **ѡ крпвюци** 90б/15). Изостајање слова *χ* сведочи о губљењу фонеме *x* у говору писара, што одликује већину штокавских говора.⁷ У примерима **правеѡанъ** 1б/11 и **правеѡ'нимъ** 41б/12–13 глас *δ* је супституисан са *t*, у **искодетъ** 79a/6 уместо гласа *x* је *k*, а у **сва|д|де** 70a/14 је *δ-ћ*. Дијалекатске форме у тексту *Душановог законика* су и измена *xv* у *v* (**сватитъ** 74б/6, **нїсѡ приватили** 77б/10), затим једначењем по месту творбе прелаз *c > ш* испред *њ* (**шнимъ** 63б/11) и упрошћавањем сугласничке групе прелаз *-вљ-* > *-љ-* (**по|с|таленї** 41б/5–6, **не по|с|талаю** 56б/2). Са неизмењеном медијалном групом *-вљ-* има више примера (нпр. **по|с|тавленїи** 41б/12, **поставлен'наго** 42б/6–7, **по|с|тавленъ** 56б/7). У *Законима цара Константина и Јустинијана*, у складу са српскословенским језиком, углавном долазе форме у нејотованом облику, а примери са извршеним новим јотовањем као у српском језику су сасвим ретки (нпр. **наѡе** (= *нађе*) 4a/12, **ѡран|а|** 7б/8, **из'наѡи** (= *изнаћи*) 8a/5, **изънаѡе** (= *изнађе*) 10б/7). У делу са текстом *Душановог законика* ситуације је обрнута и примери у духу српског језика претежу (нпр. **властеличиѡъ** 51a/2, **наѡетъ** 56б/3, **доѡи** (= *доћи*) 59б/3, **кѡѡ** 64б/2, **дѡговане** 64б/15–доња маргина, **не плаѡаю** 67б/15, **наѡе** 68a/13, **ѡ без'цене** 69б/1, **пома|н|е** 76б/14).⁸ Заменица **къто** чешће има стари српски облик (нпр. **тъко** 54б/7, **т'ко** 55a/9, **тко** 64б/1), а и одрична такође (**нитъко** 55б/6, **нит'ко** 71б/14). У мањем броју долази српскословенско **кто** 46б/13, 51a/13 и др. Из народног језика је прилог *где* (нпр. **где** 61б/4, 62a/9). Прилог *кад* се појављује у две обличке верзије – са крајњим вокалом, **каде** 76б/8, и без њега, **кадъ** 52б/7. Прилози **кѡде ... тѡде** 55б/3–4 имају покретни вокал *e*, а у тој форми се јављају у више народних говора.

У области морфологије у првом делу књиге, у *Законима цара Константина и Јустинијана*, преовлађују српскословенски облици, а уз њих постоје и ретке потврде у складу са српским језиком. У другом делу, у *Душановом законнику*, српских облика има доста, у неким категоријама они над српскословенским и претежу. Од народних општештокавских црта у деklinацији именица м. и ср. рода долазе: -ѡ у Л јд. (нпр. м. род на **саборѡ** 2б/13, **въ дворѡ** 8a/13, ѡ **монастирѡ** 57a/6–7, оѡ **гра|д|ѡ** 80a/6; ср. род ѡ **насї|лию|**

⁷ Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, I, *Фонетика*, Београд 1976, 105.

⁸ У примеру **писанїе** 8б/5–6 слово *ї* је замрљано, јасно се виде једино две тачке.

646/13, 8 сел8 80a/12, оу робѣств8 806/15), проширење -ов- у Н мн. једносложних именица м. рода (нпр. носови 406/6, попови 476/15) и -е у А мн. м. рода (нпр. 8 винограде 19a/15—доња маргина, воево|д|е 39a/14, по|с|аднїке 606/9, све|д|оке 61a/9). У деклинацији именица ж. рода из српског су: јд. Г на -е (нпр. ѿ стране 186/7, съ стрехе 20a/1, ѿ ж8пе 66a/15, без' забаве 69a/8—9), Д на -и/-ї (нпр. жени 396/11, къ ... вери 436/15—16, верї 44a/13), И на -омъ (нпр. съ ценомъ и съ сведочѣвомъ 2a/14—15, р8комъ 3a/18, съ ... воискомъ 376/4—5, 8—9, съ книгомъ 53a/1), Л на -и (нпр. 8 р8ци 3a/13, 8 ж8пи 62a/14, въ ... жени 826/5—6); мн. Н и А на -е (нпр. Н планине 61a/14, планїне 61a/15, книге 65a/14, А школе 346/11, 8 р8ке 646/13, х|а|ли|н|е 666/1—2, кнїге 716/15—16).

Српски енклитички облици личних заменица у првом делу књиге су ретки, а у другом су чешћи од облика по норми: Д (нпр. м8 4a/2, 70a/3, 706/5) и А (нпр. га 3a/15, 56/15, 71a/1). Облици повратне заменице *себе* подударaju се са српским језиком (нпр. Д къ себи 84a/7—8, И межд8 собомъ 66/1, меѣ8 собомъ, 56a/9—10, съ сово|м| 696/10—11, Л при |с|еби 39a/11). У првом делу са српским завршетком -ога у Г јд. долази неколико пута иста заменица (нпр. тога 106/5), а у другом делу примери из српског језика у једнини м. и ср. рода нису ретки (нпр. Г ѿ тога 63a/11, 706/11—12, ничиега 73a/6, А тога 636/9, на кога 65a/9). Један Г јд. показне заменице ж. рода је према српском језику: те 496/16. Доследно је основа *ко-* у заменици *који* (нпр. кои 10a/6, кой 496/11).

У парадигми придева употреба наставака који одговарају савременом српском књижевном језику фреквентнија је у другом делу књиге. Примери према српском језику су Л јд. м. и ср. рода (нпр. ѿ д8ховномъ 46a/16, на цр|с|комъ 83a/15). Међу придевима ж. рода облици из српског језика су Д/Л јд. (нпр. Д книжной и стой 35a/10, воинѣской 39a/3—4, д8ховной 46a/17, къ светлой 716/10; Л 8 црков'ной 48a/3, оу т8ѣкой 686/6—7, ходе по цревой земли 686/11—12 итд.), затим И јд. (съ ... с8дино|м| 53a/1, са |с|воомъ (= са својом) 696/3) и А мн. на -е (нпр. високе же и лепе 35a/3—4, законите 48a/5, црковне 606/3—4). Наставак -ого у једном Г јд. придева ср. рода представља русизам или је последица утицаја заменичке промене (стого пи|с|анїа 366/1).

Књижевна норма у конјугацији је поштована у приличној мери и у већини облика су српскословенски наставци. Према српском језику је 1. л. јд. и мн. презента, имамъ 36/16, имамо 27a/5 и оучинимо 486/14. Такође у презенту у 3. л. јд. и мн. врло је упадљиво изостајање -тъ (нпр. јд. не 8да 26/8, поднесе 4a/15, има 43a/1, иде 526/13; мн. се не жене 426/4, даю 546/3, по|с|трїзаю 576/14—15, се свеж8 606/7—8). Из српског су и краћи облици помоћног глагола, на пример: самъ 36/17, е 4a/15, 506/2, с8 47a/9, ѣе 50a/14, 566/16 итд.

Прилог *силомъ* 666/10, *сило|м|* 69a/3 је из српског језика.

Постоји и неколико облика још из старог српског језика. То је Д мн. речъма 79а/8, затим И мн. облика ногамъ 31б/9.⁹ Стари је и Л мн. с проширењем -ов- (в' градовехъ 35а/4–5).¹⁰ И појава наставка -их уместо -ех у истом падежу је стара, на пример: по ... гра|д|овихъ 37а/1–2, по тръгови|х| 69б/2, на собо|р|ихъ 73б/7, по гра|д|овихъ 74б/2.¹¹ Постоји и Л мн. са -ех место -их: ѿ(!) кѡпце|х| 77а/14.¹² Има и црта које су се јављале у старим српским споменицима, а налазе се и у више народних говора. Запажене форме налазе се у другом делу књиге и на странама са исписаним садржајем. У категорији именица то су примери Л мн. на -и (ѿ епискѡпи 46б/8–9, ѿ ващиници 54а/5–6, ѿ поклисари 71а/6, на сѡдови 78б/5–6, ѿ попови 92б/7, ѿ вла|с|тели 92б/14).¹³ Запажени облици заменица у једнини, Д ѡномѡ 53б/1 и Л ѡ томѡ 53а/14, су стари, а одговарају и савременом српском књижевном језику.¹⁴ Понегде је уз демонстративне заменице партикула *зи*, која се употребљавала од најстаријих времена до данас у дијалектима.¹⁵ Међу придевима стари је Л јд. на -омѡ, ср. род ѿ ... црковномѡ 46б/5–7, м. род ѡ ... црковномѡ 67б/4–5, а постоји и у зетско-сјеничким говорима.¹⁶

Према текстолошким одликама рукопис спада у подновљену верзију северносрпске гране млађе редакције. Прилог тој тези су појединачни примери карактеристични за шумадијско-војвођански дијалекат. Црте старијег српског језика и један И јд. показне заменице са двосложном заменом *јата* (*тијем*) су остаци предлошка.

⁹ Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, у Биограду 1874, 101, 123–124; Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са деκлинацијом*, Београд 1965, 67.

¹⁰ Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, 132–133; А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са деκлинацијом*, 71.

¹¹ Овакав наставак се у неким српским споменицима потврђује још од 13. века /Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, 130–131; А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са деκлинацијом*, 71–72/.

¹² Код старих основа на *јо -ех уместо -их у Л мн. среће се "већ рано" /Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, 133–134; А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са деκлинацијом*, 73/.

¹³ Наставак -и у Л мн. именица м. рода је стари српски, постоји и у више српских говора, у војвођанским, у екавским славонским, па и у говорима источнохерцеговачким /Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, 135–136; П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, 75, 94, 134/.

¹⁴ А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са деκлинацијом*, 121.

¹⁵ *Исто*, 130.

¹⁶ *Исто*, 149; Александар Младеновић, *Језик владике Данила*, Нови Сад 1973, 146–147; Мато Пижурица, *Језик Андрије Змајевића*, Титоград 1989, 299–300.

Садржај

Закони цара Константина и Јустинијана, Душанов законик и Оглавље-
није

1a–41a/9: *Закони цара Константина и Јустинијана*. Сја книга глѣма / сѣдацъ блгоч|с|тѣва и хсто|лѣбѣва(!) самодр'жавна вели|каго цара: ко|с|тан'тина. / и оустѣана гр'часкаго съ стѣи|ши(!) го|с|подиноу шцемъ патри|харомъ григориемъ съ кнезы / и са вел'можи и съ болари блго|частѣваго цр|с|тѣва его въ / костан'тинополи закон' / и юставъ по|с|тавленї цр|с|тѣва како подобаетъ стро|ити цр|с|тѣва. *Закони цара Константина и Јустинијана* садрже 87 чланова. Због грешке у повезивању, иза л. 16 су л. 19 и 20, па следе л. 17 и 18, поремећен је и редослед чланова – чл. 52, 58–61, 53–57. Чланови су означени ћириличким бројевима у бројној вредности. Из *Закона* даје се почетак и крај текста, односно први и последњи члан.

а (1) *Ище тако сѣдит' се то цр' не посѣждае|т'.* / *аще ли тимъ шсѣдит' се* / *то то (прецртано) без грѣха сѣдиа / прѣбѣвае|т'.* *аще ли сѣдиа / мито* приемлет' или вед'ше съ неправдою сѣдит' / *тај сѣдиа да лишит' се / престола* и да вѣсадит' се / *въ тамнїцѣ три лета. и по|томъ чинъ свой да при|мет' за* живота на едине / *гѣе бже бгъ правѣтанъ.*¹⁷ / *бжи сѣдъ е|с|т' (1a/13–16/12).*

пз (87) *Иже из домѣ издав'ши / дѣицѣ или вѣдовицѣ. / тако казанъ нѣ да* при|мѣт' такоже и више рѣчен'ни насел'нїци(!): *дозде прише конацъ. /* различна раз'сѣжденїа / *и законъ и юставъ бл'гоч|с|тѣвихъ цр'ей гр'часки|х|* / *въ ко|с|тан'тинополи: / симъ вѣсемъ дозде кона|ц| (40б/15–41a/9).*

41a/10–87a/9: *Законик цара Стефана Душана*. Наслов: *Бл'гочстѣваго и* хри|столѣбѣваго македо|нискаго цара *стефана / ср'в|с|каго блгр'скаго. / ѣгар'скаго* дал'мат'ска|го ар'бан'скаго ѣгровла|хискаго. / *инимъ многимъ прѣдело|м| / и* земламъ. *самодр'жѣца / сѣцаго. мл|с|тию вишна|го бѣ иса хѣ. / Законъ и* ѣставъ по|с|та|ленї. *въ лето „ѣ. шнз. (= 6857, тј. 1349) / инѣдиктишнѣ. „к. (=20)* въ п|разнїкъ вѣзнесенїа гѣ / *нашего иса хѣ. / м|с|ца маиа .кѣ. (=21) днѣ (41a/10–* 41б/10). Наслов, а уз њега на левој маргини стављен је број .ѣ. као да ту почиње текст првог члана: *Сїи же ѣставъ и законъ / по|с|тавленїи* правѣт'нимъ¹⁸ и ч|с|тнїмъ съво|ромъ *нашего смиренїа. / съ прѣшсѣщенїмъ* г|с|по|д|и|номъ. / *шцемъ нашимъ патрїаро|м| / ки|р| иваникїемъ. и вѣсеми /* дховнїми строители цр'ковнїми малими и вели|кїми съ митрополити / *и съ* епи|с|кѣпи и мною смерѣнїмъ цр'емъ *стефаном'. / съ кнези и са вѣсеми* вла|с|ти|тели цр'ства *нашего / малими. и великими ѣс|тави и закони* потвр'ж|д|е|ни *више тогъда (41б/11–42a/12).*

¹⁷ У речи је *д* суспституисано са *т*.

¹⁸ В. нап. 17.

У рукопису је словима у бројној вредности означено 97 чланова, али омашком писара ћириличка слова у бројној вредности на два места уз одговарајући текст су изостављена, \bar{a} – $\bar{п}$ (= 1–88), $\bar{ч}$ (= 90), $\bar{чa}$ (= 91) и $\bar{чг}$ – $\bar{чз}$ (= 93–97), у *Садржају* се дају у четвртастој загради. После словима означеног редног броја члана из рукописа у облој загради се додаје број члана арапским цифрама према нумерацији Стојана Новаковића, која је у науци прихваћена као основна.¹⁹ Исписаће се почеци свих чланова. У *Садржају* ће се истаћи кад су чланови спојени, а код припојених чланова ће се навести њихов број арапским цифрама, такође према нумерацији Стојана Новаковића. Поједини нумерисани чланови и текстовне целине из рукописа у поменутом Новаковићевом издању не долазе, па уз њих арапска цифра изостаје.

(Члан 1) Наипрѣве за хрѣстиан'с/тво како по|д|обаеѣтъ про|мишлати ѡ хр|с|тїан'ст/вѣ и ѡ светиxъ цр̄кxъ. / и ѡ монастири и ѡ сцѣнї/ци (42a/13–42b/2).

$\bar{б}$ (2) Властели ин'ни лѣдие / да се не жене не бл|с|вив'ши се ѡ своѣга ар'хиерѣа / или ѡца дхов'наго пос/тавлен'наго ѡ ар'хиереа (42b/3–7). Припојен чл. 3: И ни єдина сва|д'ба да се не / ѡчинитъ безъ вен'чанїа... (42b/8–16).

$\bar{г}$ (4) Бъсаки чл̄къ да има пови/нованїе и по|с|лѣшанїе ѡвѣ/ще въсемъ сцѣнїкомъ... (43a/1–15). Припојен чл. 5: И сцѣнїци да не проклинають / хр|с|тианъ сьгрешенїа ихъ... (43a/16–43b/6).

$\bar{д}$ (6) За ерѣсѣ латин'скѣю иже / ѡвращаютьъ право|с|лавнїе / хр|с|тиане въ латин'ств|о|... (43b/7–44b/8).

$\bar{е}$ (7) И да по|с|тавитъ цр̄кви велика. протопопе по в'се/xъ градехъ... (44b/9–45a/6).

$\bar{з}$ (8) И попъ латин'ски ако се наѣ / ѡвративъ хр|с|тианїна / въ верѣ латин'скѣю да се / казнитъ... (45a/7–11). Припојен чл. 9: И ако |с|е наѣ.²⁰ ако є кра|д|о/мъ да се има покр'стити. / ѡ хр|с|тиан'ство ако ли се / не покр'сти да мѡ се ѡзме. и жена... (45a/12–45b/2).

$\bar{з}$ (10) И ако |с|е ѡбрѣцетъ кто / еретигъ а живетъ съ хр|с|/тиане(!) да се по ѡбразѣ / пожеже... (45b/2–10).

$\bar{и}$ (11) Архиерей да по|с|таветъ / сцѣнїке ѡчен'не по въсехъ / нѣриахъ по градовихъ... (45b/11–46a/15).

$\bar{к}$ (12) ѡ дховномъ сѣде. / Дховной вещи да не сѣде/тъ. / бел'ци... (46a/16–46b/7).

$\bar{т}$ (13) Ѡ митрополите и ѡ епї/скѣпи. / Епи|с|кѣпи и митрополї/ти и игѣменї да се по / митѣ не по|с|тавляють... (46b/8–47a/2). Припојени су чл. 33 и 34 – (33) и каждо / да се сѣдитъ прѣдъ своими / цр̄кxами... (47a/2–7); (34) и

¹⁹ В.: Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898.

²⁰ Неколико испуштених речи је неко дописао на спољашњој маргини (в. *Затиси*).

села. / що |с| ѿ црковна. и лѣдие що / сѿ црковнїи да не хо|д|ет²¹ / ѿ дръге цркве... (47а/7–47б/12).

аї (31) Презъвитеромъ оуставъ и законъ цр|с|ки. / Попови кои сѿ бащи/ници да имають свою / бащинѿ и землю и да сѿ. / свобо|д|ни... (47б/13–48а/10). Припојен чл. 65: Попъ въсаки ѿ своего. / г|с|подара нїкамо. да не ѿхо|ди... (48а/11–48б/9).

вї (40) И въси рѣсоволи и запи|са|нїа що е комѿ вставили(!) / цр|с|тво мое (поновљено омашком: и що е комѿ. / вставили цр|с|тво мое) и що комѿ оучинимо те / бащине и запи|са|нїа да сѿ / твр^даа... (48б/10–49а/6).

гї (41) се же. / ѿ властелехъ. / Кои вла|с|телїнъ иматъ дви/цѿ... (49а/6–15). Припојени су чл. 42, 43, 45, 47, 44, 46 – (42) а въстелъске(!) ба|щине да сѿ свобо|д|не ѿ въ|се|хъ данакъ цр|с|тва нашего... (49а/15–49б/3); (43) и да нестъ / светли г|с|нъ црѣ ни кралъ / ни царица ни прочи г|с|по|д|аръ² / никомѿ бащинѿ слобо|данъ силомъ оузети... (49б/3–9); (45) Властели инъни людие / кой имають цркви ѿ с|вои|хъ бащинахъ... (49б/10–50а/4); (47, непотпун, недостаје крај) И властникъ кои се на|ѣ| по|д|ложиви свою црквиѿ по|д| / великѿ црквиѿ (50а/5–7);²¹ (44) И по|с|аднїци що сѿ по бащи|нахъ... (50а/8–11); (46) Люде. кое имаю власте|ли по бащинахъ да и|м| се / ѿ бащинѿ. т^кмо що |ѣ| / про|с|тити г|с|подаръ... (50а/12–50б/1).

дї (48) Кадъ е пре|с|тавиѿ кой / дѣръ властелинъ. ѿрѣ|жиа его. да вѣдѣтъ црѣ. / а свите и бисерїе и злато / и сребро... (50б/2–13).

еї (50) Яще кой властелинъ. / ѿ безъчаститъ и ѿ сра|мотитъ властелина... (50б/14–51а/5). Припојен чл. 55: и ако и вла|стелїнъ или властелїчикъ / ѿп^ссе себра. да плати|т|ъ / .р. (= 100) перъпе|р|... (51а/5–12).

ѕї (95) Яще кто ѿ безъчасти|тъ ар^хиреа и|л|и калѣ|ѣра или попа. да плати|т|ъ. / .р. (= 100) перъперъ... (51а/13–51б/3).

зї (53) Яще кой властелїнъ / оузме женѿ посилюемъ / да мѿ се вѣдѣ(!) рѣке ѿ|секѣтъ и но|с|тъ ѿбрежет² (51б/4–7). Следи чл. 54: аще ли жена вѣдѣ сът|воритъ съ своимъ чл^ко|м|... (51б/8–11).

иї (49) Властели конга(!) воиска / ѿкѣдѣ мене и пленитъ / землю. тере преиде / ѿпетъ(!) прѣз нихъ землю. / тизи властели въсе / то да плате прѣк(!) их² / бо прежде др^жавѿ (51б/12–52а/3).

дї (52) Се же ѿ неверъствию. / За неверѿ за въсию про|щенїе братѿ за брат|а| / и ѿцъ за сна... (52а/4–15).

кї (56) Властелїнъ да е непоз|ванъ на вѣдѣ или на / вечери... (52б/1–6).

²¹ Речи које су испуштене неко је додао на десној маргини (в. *Записи*).

к̄а (61) Кадъ приде вѣласте/линъ с вои|с|ке дома или / любо кой воинъ... (52б/7–13). Следи чл. 62: Властели велики да се / не позиваю... (52б/14–53а/2).

к̄в (57) Кой властелинъ на прѣ/селъници. пизмимъ(!) / комъ кое зло рчини... (53а/3–10).

к̄г (58) Яще кто оумрѣтъ а има / едино село оу жъпи... (53а/11–53б/2).

к̄д (183) Яще сѣ по|с|аднїци да се / сѣде прѣ|д| |с|воимъ сѣдиш/мъ... (53б/3–12).

к̄е (104) Законъ цревъ. / Да се не по|с|илаетъ по/сланикъ сѣдинъ на же/нѣ. ни да се позива. / жена кадъ мѣжа нїе дома... (53б/13–54а/4).

к̄з (67) Ѡ посаднїце и ш бацинї/ци по селехъ. / По|с|адъници и бацинїци / кой се|д|(е)тъ ѣ единомъ се/лѣ... (54а/5–13).

к̄з (68) Меропхомъ ѣставъ и за/конъ по в'сей земли... (54а/14–54б/9).

к̄и (70) Яще се шбещѣтъ въ е|д|иномъ доме. или братен'ци или шцъ Ѡ сновъ / Ѡделенъ... (54б/10–55а/6).

к̄д (69) Ѡ саборе себрове. / Събора себрова да не|с|тъ... (55а/7–12).

л̄ (73) Сирота кога се нїе така / прети... (55а/13–55б/1).

л̄а (74) Ѡ паша|х| сел'нїхъ. / Кога сѣ села близъ сѣ сел|и|... (55б/1–6). Члан се завршава речима жѣпа жѣпе да не пасѣ 55б/7 којима почиѣ чл. 75 по С. Новаковићу.

л̄в (76) ш потрицахъ. / Яще кто попасетъ. / жито... (55б/8–56а/4). Припојен чл. 77: Потакъ меж|д|ѣ / сели ,н. (= 50) пер'перъ... (56а/4–7).

л̄г (79) Зако|н| ш меѣ|х| севскї|х|. / Шо |с|е речъкаю села меѣѣ / собомъ да ищѣ сѣдо|м|... (56а/8–16).

л̄д (13) Митрополити і еп|с|кѣпи да се / по митѣ не по|с|талаю... (56б/1–8).²²

л̄е (14) Игѣмени да се не измета/ютъ Ѡ престола безъ ве/лие кривице... (56б/9–57а/1). Припојени су чл. 15, 16, 35 и 36 – (15) да живѣтъ въ / своихъ келїахъ... (57а/1–4); (16) и / надъ ти|с|ѣшомъ домовъ. / да е строителъ... (57а/4–7); (35) И предаде цр|с|тво мое игѣ/меномъ... (57а/8–15); (36) и да поставе/тъ. / по црквахъ оуставъ... (57а/15–57б/3).

л̄з (37) И ар'хиерей бел'це да не по/силаютъ поповихъ. нѣ / да посилаютъ калѣѣра... (57б/4–11).

л̄з (17) зако|н| цр|с|кї / ш лѣдехъ црковнїхъ и ш / калѣѣрѣхъ. / Калѣѣри кои се по|с|трї/заю а живѣ |по |с|воихъ| кѣѣахъ... (57б/11–58а/2). Припојени чл. 18, 19 и 29 – (18) И калѣѣри кои |с|ѣ по|с|трї/гли... (58а/3–8); (19) Калѣѣрѣ

²² Са текстолошким разликама овај је члан и под бројем 7 (в. л. 46б/8–47а/2).

кой сврѣже ра/се да се въметнетъ въ т|а|мницѣ... (58а/9–13); (29) и / калѣѣри да не живѣ шко/ло монастыра... (58а/13–58б/3).

лї (20) ѿ ерѣтизеухъ жѣгѣщихъ / теле|с|а мрѣтвимъ(!) / ѿгѣтъ такови еретї|ци иже изимаютьъ изъ г|р|обовъ мрѣтва теле|с|а... (58б/4–59а/5).

лѣ (21) Яще кто продастъ. / хр|с|тианїа. въ иновѣр|с|тво... (59а/6–9).

м (22) ѿ лю|д|е|х| црковнихъ. / Людие вла|с|телѣсци. кой / се|д|етъ по црковнихъ се/лехъ... (59а/10–15).

ма (23) Црквамъ да не чинет| се до/саде нї ѿ кога. разма кадъ има / доки тамо цркъ... (59б/1–4). Припожен чл. 24: И ако се наиде кой властї/телїнъ(!) црковнїи ѣзамѣши / мито... (59б/5–8).

мб (25) Црквами да шладаетъ. / тѣкмо самъ единъ стїли / цркъ... (59б/9–13). Припожени чл. 26 и 27 – (26) цркви вѣсе що се швѣре/тають по|д| нашимъ. / цр|с|твомъ... (59б/14–60а/4); (27) Цркви цр|с|киѣ да не по|д|ѣ/легають по|д| цркви ве/ликиѣ (60а/5–7).

мг (28) И по вѣсехъ црквахъ да се хранетъ ѣгоихъ(!)... (60а/8–60б/1). Припожен чл. 32: Людие црковнїи кой дрѣже/тъ села црковна и црковне земле... (60б/2–12).

мд (33) Црковни лѣдие ш въ/сакой правици да се сѣ|д|е... (60б/13–61а/6).

ме (80) Земле сѣшске що |с|е по|с|та/влають сѣла... (61а/7–12).

мс (81) зако|н| цр|с|ки за планине. / Планине що сѣ по земли на/шего цр|с|тва... (61а/13–61б/3).

мз (83) ш землахъ. / за какѣш земле где се / изне|с|ѣ... (61б/3–7).

ми (85) за непоценѣ речъ. / яще кто речетъ злѣ и бе|з|часнѣ речъ... (61б/8–15).

мѣ (87) зако|н| ѿ(!) ѣбн|с|тве. / Яще кто кого оубиетъ. / нехотенїемъ... (62а/1–9). Припожен чл. 86: и где бѣде / ѣбн|с|тво кой бѣде бой / започеш да платитъ шсѣдвинѣ кривинѣ (62а/9–12).

н (94) Яще биетъ властели|н| / себра ѣ гра|д|ѣ... (62а/13–62б/5).

на (95) Яще кто оударитъ или / оубиетъ архїерѣа или / калѣѣра или попа... (62б/6–10).

нб (96) Яще кто оубиетъ сво/его шца или мѣтери(!)... (62б/11–15).

нг (88) ш емѣстве. / Када се ѣсп|р|ѣ кой ѿ вла/стелѣ тѣко |с|е що оуспри / да два емѣца даде (62б/15–63а/3).

нд (89) Яще кто позоветъ кри/вѣца предъ сѣдїе... (63а/4–15).

не (90) ш залигахъ(!). / залогѣ кѣде се нахо|д|е / да се ѿкѣпѣють (63б/1–3).

нс (92) ш познани. / Яко тѣко що свое / где или оу кога позна / оукраденѣно... (63б/4–64а/1).

нз (93) ш провожденї / члѣка тѣждаго. / Тѣко кога прово|д|и / члѣка тѣждаго а тѣж/дѣ землю... (64а/1–6).

нї (97) ѡ скѣбежѣ. / Тѣко ѡскѣбе бра|д|ѣ / члѣкѣ властелїнѣ... (64а/7–11).
Следи чл. 98: ако ли |с|е (ако ли се поновљено грешком) ѡскѣб|ѣ|/тѣ два себра... (64а/12–14).

нѣ (99) ѡ пожегал'ц|ѣ|. / Тко се наѣе пожегашцѣ / да ѣпали или кѣѣ или / гѣм'но... (64а/15–64б/9). Припојен чл. 100: аще / ли изванѣ села тѣко пожеже... (64б/9–13).

ѣ (101) ѡ насї|лю|. / Насилїа да не|с|тѣ нїко/мѣ ни за едѣно дѣговане... (64б/13–65а/12).

ѣ (105) ѡ книгахѣ цр|с|кихѣ. / Книге цр|с|ке кое се нахо|де и кое се износетѣ... (65а/13–65б/9). Следи чл. 138: и ю(!) книз|и| / ако |с|е ѡбрешетѣ кога / речѣ припи|с|ана или / помрачен'на да та и|ста книга низащо / не примитѣ се... (65б/9–66а/2). Припојен и чл. 107: Аще кто срамовола|н|(!) и си|ланѣ и безѣѡбраз|н| ѡбез'чатитѣ(!) по|с|ланїка г|с|по|дар'скаго да плати|т| ѣ. (= 100) / пе|р|пе|р|... (66а/3–9).

ѣ (108) ѡ(!) дан'кѣ. / По|с|ла|д|нїкѣ(!) сѣдинѣ по|д|обае' / ѡ земле .г. (= 3) пе|р|пе|р|а... (66а/10–66б/6).

ѣ (110) ѡ сѣди|х|. / Сѣдїе кой идѣ по црѣво|й| / земли и по |с|воей ѡбла|с|ти... (66б/6–14). Припојен чл. 111: ако лї се т'ко / наѣе сѣдию ѡбез'час|тивѣ... (66б/14–67а/8).

ѣ (112) ѡ сѣжѣ|ни|. / Кой сѣжанѣ сиречѣ робѣ / изѣбегнетѣ изѣ роб'с|т|ва сѣ чимѣ... (67а/8–67б/3). Припојен чл. 113: Кои |с|е сѣжанѣ ѣ дворѣ цр'ковномѣ... (67б/4–7).

ѣ (114) ѡ лѣде|х|. / властел'скихѣ. / Людїе кои |с|е вла|д|аю(!) ис / тѣе земле ѣ црѣвѣ... (67б/7–15). Припојен чл. 115: и т'ко е. / чїега члѣка приелѣ ис тѣе земле... (67б/15–68а/5). Члан 115 има додатак који гласи: Аще ли ѣбегнетѣ ѡ кое / нѣжде или ѡ сѣжан'ства / ѡ инїе земле кѣ нашемѣ / цр|с|твѣ тако да не|с|тѣ / дати натрагѣ аще и мн|о|го таа земла постраж|детѣ (68а/6–12).²³

ѣ (116) Аще кто наѣе близѣ / земле црѣве да не в'зметѣ... (68а/13–68б/10).

ѣ (118) ѡ т|рѣ|гов'ци|х|. / Тр'говѣци кой ходе / по црѣвој земли... (68б/10–69а/6). Припојени су чл. 119, 120 и 122 – (119) Тр'говцемѣ дано и мале / и велике кѣпле... (69а/7–13); (120) Цариникѣ црѣвѣ да не|с|(тѣ) вола|н| / забавити... (69а/14–69б/4); (122) Аще вла|с|тели|н| / за|д|рѣжитѣ тр'говца да п|латитѣ... (69б/4–8).

ѣ (125) О пришалцѣхѣ. / Аще прїиде вѣ гра|д| или ва / сѣло пришалце(!)... (69б/8–70а/5).

²³ Додатак с мањим разликама у тексту одговара додатку који има *Раванички рукопис* /С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, 88–89/.

- ѡѡ (126) Градъска земля цо е / школо гра|д|а... (70а/6–10).
- ѡѢ (130) Цр'кѡвъ право|слав'нѡ т'ко шбори на вои|с|ци... (70а/11–13).
Припојен чл. 131: на / вои|с|ци и сва|д|ѣ²⁴ да не|с|тъ... (70а/13–70б/6).
- ѡѤ (132) Цо т'ко кѡпи ѡ п|лена ис тѡѣе земле... (70б/7–71а/5).
- ѡѦ (133) О поклисари кои идѡтъ / к' црѡ. Поклиса|р| кои иде|т| / ис тѡѣе землк... (71а/6–15).
- ѡѧ (134) О бацина|х|. / Светли црѡ цо комѡ за|пише |б|аци|н|ѡ... (71а/15–71б/5).
- ѡѨ (136) Ѣ книга|х| црѡви|х| по земли. / Црѡва кнѡга вѡсака / да се нѡгде не пре|с|лѡша|ѣтъ... (71б/6–72а/3).
- ѡѢ (139) ѡ по|с|адници по црѡвой / земли. / По|с|аднико|м| ѡставѡ по / црѡвой земли... (72а/4–73а/4). Следи чл. 140: зако|н| цр|с|кѡ. / Повелѡнѡ црѡво нит'ко. / ничиѡга члѡка да не прѡми... (73а/4–10).
- ѡѤ (142) зако|н| цр|с|ки. / ѡ властелѡхъ. / Цо е комѡ далѡ сѡли / црѡ комѡ землѡ и гра|д|ѡ|ве... (73а/10–73б/12). Припојен чл. 143: Где се шбрѣтетѡ гѡса|рѡ през дрѡжавѡ краи|шнѡка... (73б/13–74а/3).
- ѡѦ (144) Яко се наѣтетѡ властели|н| или инѡ члѡкѡ побѡгалац'... (74а/4–13).
- ѡѧ (145) зако|н|. а(!) ѡстав'. црѡвъ. / за гѡсарѡсарѡ(!) / Повелѡваѣтъ блѡгоч|с|тиви. / црѡ по вѡсѡхъ землѡхъ... (74а/13–75а/4). Припојени су чл. 146, 147 и 150 – (146) Такожде и кнези и старѡишине и кои |с|ѣ шбрѣта|ю|тъ вла|д|(а)в'ца земли... (75а/5–10); (147) Яко сѡ казали властел'ци / го|с|подаромѡ... (75а/11–75б/1); (150) И ако т'ко поице сѡдо|м| / тата или гѡса|р|а... (75б/2–11).
- ѡѨ (148) Ѣ сѡдиахъ. / Сѡдиѡ кое е по|с|тавилѡ / сѡли црѡ... (75б/11–76а/9). Припојени су чл. 151 и 152 – (151) Повелѡваѣтъ сѡли / црѡ своимѡ повелѡнѡемѡ... (76а/10–76б/10); (152) Тако|вѡ| ѣ|с|(тъ) ѡставѡ цр|с|ки... (76б/11–77а/3).
- ѡѢ (162) ѡ пос|л|аднѡце.²⁵ / Посланѡци црѡви или / сѡдѡнѡи да не хо|д|ѣтъ нѡка|мо... (77а/4–14).
- ѡѤ (159) ѡ(!) кѡпце|х|. / Кѡпѡци кой хо|д|ѣтъ. / ноцию... (77а/14–77б/11).
- ѡѦ (160, први део члана) ѡ дал'ни|х|. пѡтнице и ѡ кѡп|ци|. / Яко се где слѡчитѡ комѡ / или пѡтникѡ или тр'го|вѡцѡ... (77б/11–78а/8).
- ѡѧ (160, други део члана) И вѡсакѡ пѡтнѡкѡ и тр'говацѡ да ите(!) кѡ погла|варомѡ... (78а/9–78б/5). Припојен чл. 161: На сѡдо|ви кои се сѡдетѡ и пар'ци кой се призива сваки / за свою потрѡбѡ... (78б/5–11).
- ѡѨ (163) Вѡсаки²⁶ сѡдиѡ кой / цо сѡдитѡ... (78б/12–79а/5).

²⁴ Овде је ѡ-ѣ.

²⁵ У речи је слово д прецртано неколиким кратким водоравним цртама, мрким мастилом.

пѣ (167) и паръци кой / искодетъ²⁷ на сѣдъ црѣвъ... (79a/5–11).

пѣ (166) ѡ пиани|ца||х|. / Пианіце кой се скита/ютъ и нападнѣ где на / кога... (79a/11–80a/4).

пѣ (169) Ако |с|е вбрѣцетъ злата|р| / оу гра|д|ѣ... (80a/5–14).

пѣ зако|н| цр|с|ки. / Рѣч|(е) правѣ|д|ни сѣдъ и |с|тъ(!). / съвори иже блѣдъ сътворитъ съ скотомъ... (80a/14–80b/8).

[пѣ] Сѣ еретиги гадѣшихъ / и пиюшихъ покаганіе / давати такоже пиш|е|тъ сѣа въсточна / каролічаска апо|с|тол'ска црковъ... (80b/9–81a/3).

чѣ Иже съ врѣжемъ при|д|е / къ се(!) къ селѣ или на чи / домъ мчемъ смр'тъ / да примитъ... (81a/4–81b/13).

чѣ законъ цр|с|ки. / Аще продадетъ що / сѣди за длгъ комѣн'скі / или чи годъ... (81b/14–82a/10).

[чѣ] Възбранаеъ законъ. / да не др'знетъ члкъ по/ети женѣ плачев'нѣ / скоро по самр'ти мѣжа / ѣе... (82a/11–82b/9).

чѣ законъ цр|с|ки. / Да не нападнетъ длг'жникъ на женѣ или / на сироте плачѣне ащ|е| / и цр|с|ки длгъ е|с|тъ или / сабо|р'ъни... (82b/10–83a/6).

чѣ Иже четѣ събираеи на црѣ / мчемъ да ѣмретъ иже / вбрѣцетъ въ ар'ти зап|е|чатлен'но блѣ|д|словие пи|сан'но на црѣ и той не хо/теей(!) съжещи нѣ прочита/ей да под'лежитъ винѣ. / пи|с|авъшаго (83a/7–14).

чѣ Аще воинъ на цр|с|комъ. / запи|с|ан'ніи закаснѣтъ / на вои|с|ци сто летъ жена / да иматъ чекати его... (83a/15–84b/6).

чѣ законъ цр|с|кихъ(!) ѡ девица|х|. / Аще кто растлитъ / двицѣ повелеваеъ за/конъ стие въсточніе / цркве аще по сили съ/творитъ съ нею. или / коимъ вблациеніемъ / да ѣрежѣтъ емѣ носъ... (84b/7–86a/4).

чѣ законъ црски. / Аще члкъ блѣдъ сът/воритъ съ женою кога / иматъ мѣжа своего... (86a/5–87a/9).

87a/10–12: После текста, писар кнѣге је дописао напомену како је у Душаново време перпер у српском и бугарском царству вредео 15 аспри: **Въ то време др'жал' е|с|тъ / перъперъ въ ср'вско и в'л'гар'ско цр|с|тво :еі. (= 15) аспри:**

87b–89b: Стране су празне.

90a–92a: **Сѣглавленіе.** Чланови *Закона Константина и Јустинијана* су већином насловљени према њиховом садржају, мада ових наслова у тексту има свега уз два члана. За петнаестак чланова описно изведеног наслова према садржају нема, већ је исписано неколико речи којим члан почиње, али не дословце према тексту (разлике су лексичке и у реду речи). Уз називе

²⁶ Види се да је слово и дебљим потезом написано преко њ.

²⁷ У речи је к место х.

чланова ћириличким словима у бројној вредности, на спољашњој или на унутрашњој маргини, мрким мастилом, исписан је број члана који се у књизи и налази.

926: **Ѕглавленіе цѣа стефана**. На последњој исписаној страни књиге су дати називи чланова од **ѧ** до **ѧІ** (= 1–15), дакле не свих који у књизи постоје. За два члана су исписане почетне речи, а за остале описни наслови према њиховом садржају. Ћириличким словима у бројној вредности на унутрашњој маргини, мрким мастилом, исписан је број члана *Душановог законика*.

Записи

При врху залепљеног листа уз предњу корицу, оловком плаве боје исписана је сигнатура: **І б с 33**.²⁸

На предњој страни првог празног листа на почетку књиге, при врху, графитном оловком: **60. г**.

Испод тога брзописом, мрким мастилом стоји: **Сардїй, Топазіѡнъ, зма=рагдъ**, следећа реч прецртана је неколико пута и следи: **Индрапсъ, / и Санфиръ, и Исписъ, Лигири=онъ, и Ахатисъ, и амадистосъ, / следи реч прецртана неколико пута, па: хрисолидосъ, и вирила=ионъ, и онихионъ,**

При дну исте стране оловком плаве боје, писаном савременом ћирилицом: **инв бр 556**.²⁹

На предњој страни првог празног листа, такође при дну је и љубичаст печат, који се налази и на предњој страни трећег празног листа с почетка књиге: **АРХИВА МАТИЦЕ СРПСКЕ**.

У десном горњем углу предње стране другог празног листа с почетка књиге суви печат: **ПРОФЕСОР / АЛЕКСАНДАР САНДИЋ**. Суви печат проф. Александра Сандића је и на предњој страни трећег празног листа на почетку књиге и на л. 1а, такође у десном горњем углу.

На предњој страни трећег празног листа је и запис, курзивом, мрким мастилом: **Лето [ω] сотворен[ia] / мира отъ Христа / 1839 месецъ**.

На полеђини трећег празног листа на почетку књиге је запис проф. Александра Сандића, савременом писаном ћирилицом (слово т има савремени писани облик и неколико пута је облика броја 7, а над словом г нема црте), мрким мастилом: **Овај рукопис, из не,,/кадашње библиотеке / митрополита Стевана / Стратимировића = Кул,,/пинскога – добио сам / од митрополитова унука / (по брату) Тоше Стратими,,/ровића = Кулпинскога, / рођенога брата генерала / Ђорђа Стр. Кулп., мојега / кума венчаног. / У Новом Саду, о Бо,,/жићу 1868. / Проф АСандић.**

На л. 1а, на доњој маргини је Сандићев потпис, савременом писаном ћирилицом, мрким мастилом: **АСандић**.

²⁸ Није утврђено значење словног дела сигнатуре б с.

²⁹ Инвентар није важећи Матичин.

На доњој маргини л. 166 савременом писаном ћирилицом, графитном оловком: **прескочи два листа.**

Белешке које потичу од исте руке тичу се резултата нечијег ранијег поређења овог преписа са другим рукописом *Душановог законика*. Оне су исписане писаном ћирилицом на неколико места у књизи. На л. 43а у 14. реду над последњом речи је знак + графитном оловком, а на десној маргини уз тај ред, после знака који је и у тексту (+), такође графитном оловком: **овде е/данъ ред / недостае.** На л. 45а у 12. реду стављен је знак + и оловком и црним мастилом. Уз исти ред на десној маргини после знака + оловком пише оловком: **еданъ редъ / оскудѣва,** а испод тога, после знака плус мастилом, црним мастилом су дописане пропуштене речи текста: **полувераць / да узме хри-/стианку.** На л. 46а уз 9. ред у којем је оловком подвучена реч **сѣвѣстѣ** на десној маргини је написано црним мастилом: **отвѣтъ / (Текелијин рк).** На десној маргини л. 50а уз ред 7 оловком је написано: **Еданъ редъ недо/стае,** а испод тога црним мастилом после знака плус црним мастилом, који је и у 7. реду текста, дописано је пропуштено: **да онъ томъ / цркъвомъ / нее воланъ.** На л. 55а/11 испуштени текст је оловком дописан над редом: **му се образъ.**

На левој маргини л. 41б, нова рука, попреко, после знака за убацивање који се налази и у тексту (≠), курзивом, мрким мастилом: **Ѡ хр|с|та рж 1119 го года.** Испод тога, такође попреко, неко други је додао оловком плаве боје: **1349.**

На предњој страни првог празног листа на крају књиге, савременом писаном ћирилицом, оловком плаве боје је кратка белешка, рукопис врло сличан Сандићевом: **да је тката као / ујата – све би / сељанке свилу / носиле (свилене / хаљине).**

Историјат књиге

Према литератури рукопис је припадао босанском попу Павлу Карано-Твртковићу још 1845. године, затим је доспео у библиотеку митрополита Стевана Стратимировића. Професор Новосадске гимназије Александар Сандић га је добио на дар о Божићу 1868. године од митрополитовог унука Тоше Стратимировића Кулпинског, о чему сведочи Сандићев запис. У Библиотеку Матице српске књига је доспела откупом библиотеке професора Сандића године 1909. Са важећим инвентарним бројем 169999 у инвентар Библиотеке уписана је 12. јануара 1954. године.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александеръ Стоячковићъ, *Србске древности*, I, Сербскій народный листь, год. X, 23 ч., Пешта 24. јунија 1845, 178–179.
2. Тимофей Флоринскій, *Памятники законодательной дѣятельности Душана царя Сербовъ и Грековъ*, Кіевъ 1888, 263 (нап. 1), 268 (бр. 17).

3. Тихомир Остојић, *Законик цара Душана*, Браник, Нови Сад 7 (19) октобра 1889, год. V, бр. 118, стр. [2] (бр. 15).
4. Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898, LXXXIV–LXXXV.
5. Александар В. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Скопље 1928, 35.
6. Димитрије Кириловић, *Матица српска је дошла у посед и четвртог примерка преписа Душанова Законика*, *Летопис Матице српске*, год. 125, књ. 364, св. 5, Нови Сад 1949, 321.
7. Димитрије Кириловић, *У Матици српској се чувају пет преписа Душановог законика*, *Летопис Матице српске*, год. 126, књ. 366, св. 2, Нови Сад 1950, 164.
8. Никола Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, САНУ, Београд 1960, 21.
9. Иванка Веселинов, *Значајније рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, *Библиотекар*, год. XV, број 5, Београд 1963, 387 (исто у: Иванка Веселинов, *Трагом српске прошлости*, Нови Сад 1991, 5).
10. *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*, књ. III, 1899–1918, Нови Сад 1966, 294 (бр. 106 на списку).
11. Милан Бартош, *Зборник рукописа Законика цара Стефана Душана (1349. и 1354. године)*, *Законик цара Стефана Душана*, књ. I, Струшки и Атонски рукопис, САНУ, Београд 1975, 13.
12. Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске*, *Годишњак Библиотеке Матице српске*, I, Нови Сад 1977, 53 (бр. 6 на списку), 54.
13. Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, *Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977*, II, Нови Сад 1979, 42–43, 44, 45 (бр. 3 на списку), 46, 47 (бр. 12 на списку), 49, 50.
14. Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, *Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977*, II, Нови Сад 1979, 56 (бр. 12).
15. Александар В. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, САНУ, Београд 1980, 95–96.
16. Димитрије Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књ. XXXI, Београд 1982, 32 (бр. 258).
17. Митар Пешикан, *О међусобним односима верзија Душановог законика*, *Законик цара Стефана Душана*, књ. III, Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис, САНУ, Београд 1997, 16–24.

107. PP I 35 (PP 135 – 352 A 21) – 113460

КОВИЉСКИ РУКОПИС¹

1726. година

Хартија, мастило црно, мрко (светлије и тамније) и киновар, боје тамно-црвена и зелена, 203 л. (последња два су празна). Величина листова је 151x98 мм, а текста 108–112x67–72 мм. Број редова на пуној страни је 12. Понегде су реч или део речи спуштени испод текста са десне стране (у неким случајевима то су кустоде). Према сачуваном запису, датираном 20. септембром 1726. године у Београду, писар књиге је Стефан Стојковић (л. 201а).² Резултати палеографске анализе упућују на још једну руку на л. 87а/5–12.

Водени знаци су доста ретки, али се слажу са годином завршетка рукописа 1726. која се јавља у запису писара: 1) грб са ловачким рогом, круном и иницијалима IR испод знака, идентично Софија, НБКМ 293 из 1728. и Београд, МСПЦ (С) 576 око 1748; 2) грб – ловачки рог са куглицом и круном, идентично Софија, НБКМ 293 из 1728. и Београд, МСПЦ (С) 233 из 1720, врло сл. и СА, Гр. 19 око 1748; 3) грб у облику срца са тролистом изнад знака и иницијалима у знаку ЋС,Т, идентично Софија, НБКМ 293 из 1728 (у осталој расположивој филигранолошкој грађи знак није нађен); 4) коњаник са ловачким рогом, идентично Београд, МСПЦ (С) 22 из 1714 (на додатим листовима где је и запис из 1714), врло сл. Тромоњин 1293 из 1708.

Књига садржи 27 ненумерисаних свешчица. У св. 3–22, 24 и 26 налази се по 8 л., св. 1 је са 4 л., у св. 2 су 2 л., св. 25 има 9 уместо 8 л. (6. л. је вишак, он је 1. л. у св. 27, погрешно је додат приликом преповезивања књиге, а и л. 197 увезан је као л. 186) и у св. 23 и 27 је по 6 л. (у св. 27 недостаје 1. л. који је као

¹ Рукопис се некада налазио у манастиру Ковиљу, по чему је овако и назван.

² Стефан Стојковић је писар и *Софијског рукописа Душановог законика*, што је установљено током рада на овом каталогу поређењем *Ковиљског рукописа* са снимцима *Софијског преписа* из збирке Народне библиотеке "Св. Кирил и Методиј" у Софији (бр. 293). У досадашњој литератури писар *Софијског рукописа* помиње се као непознат (детаљније о томе в. у овој књизи рад: Душица Грбић, *Софијски и Ковиљски рукопис – два преписа истог писара*).

б. погрешно увезан у св. 25, последња два листа су празна, а иза њих нема још једног празног листа). Оригинална фолијација листова изостаје, постоји новија рађена оловком. Она је приликом овог описа књиге исправљена пренумерисањем л. 186–197, пошто је л. 197 био на погрешном месту. Књига је преповезана и крпљена. Листови су углавном цели, само некима од њих недостају поједини делови (текст је сачуван, делимично је оштећен цртеж испод записа на л. 201а). Видљиве су мрље од влаге и прљавштине, као и од разливеног мастила. Од л. 129 до краја књиге услед јачег пробијања мастила текст је теже читљив.

На почетку књиге недостају 2 л. с *Оглављењем цара Стефана*, па садржај тече од члана 45 до члана 97 (в. одељак *Садржај*).

Готово на свим странама постоји "жива глава" исписана киноваром или на једном месту мрким мастилом (л. 55а).

Корице су рестаурисане. Чини их картон обложен новијом драп кожом, местимично испрљаном и посивелом. На хрпту је пет ребара. Корице су рестаурисане после 1953. године, што се може закључити по томе што је у време завођења књиге у инвентар БМС (20. новембар 1953), као напомена записано да је рукопис "без корица и почетних листова".

Од украса постоје две заставице (л. 3а и 3б), од којих је прва изведена црним мастилом и тамноцрвеном бојом, а друга, светлоцрвеном, тамноцрвеном и црном бојом. На крају текста налази се украсни мотив (л. 201а). На почетку и завршетку "живе главе", као и на више места јавља се стилизован украс у виду четворолиста. Наслови главних садржајних целина (л. 3б и 62а) исписани су делом великим (први ред текста наслова), а делом малим словима (на л. 3б мастило је црвено, светлије и тамније, и црно, а на л. 62а је само црвено). Наслови параграфа и мањих сегмената изведени су малим црвеним словима. Иницијали су велика слова четири-пет пута виша од малих, понегде делимично украшена. Исписани су обично светлоцрвеном или тамноцрвеном бојом, или два пута зеленом (л. 21а, 26б). Чланови оба Законика (*Јустинијановог* и *Душановог*) означени су црвеним ћириличким словима у бројној вредности. Ознаке се налазе већином на десној, а ређе на левој маргини.

Писмо је мешовито (полуустав и брзопис). Рукопис је исписан и леп. Слова су крупна. Редови су међусобно јаче размакнути, па су међупростори већи. Разликују се пуне и танке линије. Подвучене, надвучене и почетне црте по правилу изостају, док се украсна јавља понегде код **ж**, **р**, **џ** у **оџ**, **џ**, надредног **ж** и редовно код надредног **з**. И полууставни и брзописни тип у врсти имају **а**, **б**, **в**, **д**, **е**, **ж**, **к** и **р**, широко **о**. Мало слово **т** је увек троног, карактеристично и за полуустав и за брзопис. Од већих слова долазе широко и издужено **е**, високо **т** као седмица, као и слова са продужецима појединих елемената у међупросторе – **д**, **ж**, **з**, **з**, **р**, **џ**, **џ** у **оџ**, **х** и **џ**. У доњем међупростору елементи два суседна слова често се међусобно додирују или пресецају. Од надредних слова, која су углавном брзописна, више од једног типа има само **т** (троног и високо).

Графема *ц* употребљена је једанпут (кѣюньцѣ 26/6). Слова *ѣ, џ, ѡ* и *ѵ* срећу се и у речима и као бројеви. Понегде је неоправдано удвојено слово *а* (таа 366/11, 37а/8, 976/6 итд., таати 1056/8, таатъ 1056/12). Акценти и спирити постоје. Интерпункцијски знаци су: тачка, две тачке са цртом и без ње, четири тачке распоређене у кругу, четвртаста заграда (један случај, л. 134а/11). На крају реда, да би попунио простор, писар на доста места ставља једну или две хоризонталне црте.

Језик је српскословенски и српски, уз ретко присуство и неких туђих, вероватно рускословенских црта. На месту некадашњег јаког полугласника у свим позицијама у речи веома често потврђује се словом рефлекс *а* (пришальци 16/12, предлог са 26/8, там'ницѣ 46/8 итд.), а у неким случајевима срећу се и рефлекси *е < њ* или *о < њ* (греческаго (друго е) 35а/10, поред гречаскагѡ 36/6, себеръ 76а/10, 906/2–3, поред себаръ 896/9, 906/5, мѡжеско 1256/9, 126а/8–9, кѡрчем'ницѣ 149а/9; м. род той 76/3, 41а/6, 726/1, въ той 1486/12, никогда 59а/2, пн|д|локъ 135а/8 итд.). Јавља се и случај себеромъ 1086/8 уместо севромъ. Слова *ѣ* и *е* често се међусобно замењују, при чему је *е* чешће од *ѣ*. Уместо *ѣ* у речима свѣдитель 1266/7, пристави се 179а/2 стављено је слово *и*, а у примерима ѡ гнѣва 39а/9–10, ѡ властелѣ|х| 1086/9–10 *ѣ* је замењено са *к*. Поред српскословенског рефлекса *е* од *ѣ* у облицима помоћног глагола несеѡ 216/7, несть 236/5, 81а/8 итд., потврђује се и икавизам (нисѣ 69а/4, 1066/9 итд.), који се рано проширио на екавској територији. Вокално *р* се *л* се углавном чувају. У њиховом означавању пада у очи веома често стављање полугласничког знака и испред и иза слова *р* и *л* (тѡр'говѣци 16/11, сѡм'рѣти 40а/2, чѡр'тога 476/8, дѡльгѣ 26/12, дѡл'гѣ 16а/11, дѡльжника 16а/12, поред клѣнет' се 256/3).³ Уместо вокалног *р* рефлекс *ре* среће се два пута (гречаскагѡ 36/6, греческаго 35а/10–11), одлика рускословенског и руског језика, а уместо *л*, поред српског *у* (дѡгѣ 23а/2, закѡнѣ 108а/12, воѡкашина 1716/12, воѡкъ 178а/4, 1876/3, вѡковиѣа 1776/7 итд.), постоји потврда са рускословенским и руским *ол* (до|л|гѣ 26/10), као и случај са оѡл (воѡлка 178а/6). Више пута јавља се прелазак *-л у -о* на крају речи и слога (деѡ 56/1, браѡ 76/12, имаѡ 96/9, испитаѡ 216/10 итд.; о пожегаѡѡцѣ 16/3, сеѡ|с|ки 826/3, пожегаѡѡць 926/12–93а/1). Група *чр-* се чува у лексеми чѡр'тога 476/8. Група *чѡт-* се потврђује, али има и доста случајева са *ѡ-* (ѡѡ 76/12, ѡѡ го|д| 186/4, ниѡѡ 226/4 итд.).

³ Таква црта постоји и у *Софијском препису*. Она је типична у развоју већине македонских говора, а рано се среће и у разним другим црквенословенским списима /в. Ирена Грицкат-Радуловић, *Језик Софијског преписа*, Законик цара Стефана Душана, књ. III, Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис, САНУ, Београд 1997, 414/; писање *јерова* испред сонанта *л* и *р* одлика је рускословенске традиције пре другог јужнословенског утицаја /в. Борис А. Успенский, *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*, Budapest 1988, 110–113/.

Употреба **ѣ** уместо **џ** је ређа (**вѣѣ** = *више*, прилог, 9б/12, 3. л. јд. презента **хоѣ** 100а/1, глаголски прилог садашњи **говореѣ** 101а/1–2). Слово **ѣ** = **ђ** понегде замењује и **жд** у складу са српским фонетизмом (**тѣѣ** 14б/12, **меѣ** 19а/9, **меѣ** 28б/12 итд.). Доста је потврда преласка замене предлога *ва* са *у* (**оу ноци** 7б/6–7, **оу монастирѣ** 22а/2, **ѣ законѣ** 6б/6, **ѣ градѣ** 90б/1 итд.). Среће се **св-** уместо **вѣс-** (**за сваѣо** 79а/10, **сваѣы** 99а/9, 111а/3, **свеѣа** 101б/3). На месту **вѣз-/вѣс-** више пута јавља се **оуз-/оус-** (**ѣзимати** 5б/12, **ѣзети** 11б/10, **ѣзель** 12а/5–6, **оусхотееѣ** 13а/9 итд., поред **вѣзметѣ** 43б/12 итд.). Слово **ѣ** пуно пута изостаје – **рѣсоволи** 72б/9, **за рѣсоволь** 101б/11, **навалице** 82а/7 итд. Појава је нарочито фреквентна у Л мн., што се може тумачити не само губитком овог гласа, што је карактеристично за више говора,⁴ већ и као последица нарушавања падежног система (**о книга ѣрѣски** 1б/5, **о сѣдѣа** 1б/7, **о люде|ѣ| вла|с|те|ль|с|ки** 1б/9 итд.). Неоправдано присуство **ѣ** је ређе (А мн. **попови|ѣ|** 84б/4, Н јд. **ѣр|с|кы|ѣ|** 84б/8, Н мн. **ѣбогиѣ** 87б/5). Уместо *хв* среће се **ѣ** (**ѣфатитѣ** 105б/11) или **в** (**ѣватитѣ** 112б/3, **оувати** 183б/7, **ѣвати** 186б/8, **приватили** 109б/7–8), што је обележје војвођанских говора.⁵ Предлог *с* испред палаталног **њ** прелази у **ш** у примеру **шнимѣ** 92а/6. Ова појава присутна је у шумадијско-војвођанским говорима, као и у говору Ловре и Крашове, а среће се и у тршићким и источнохерцеговачким говорима.⁶ Иницијално **св-** јавља се неколико пута (**свободитѣ се** 23б/1, **свободи** 47б/5, **свободѣна** 47б/6 итд.), а у случају **словоданѣ** 74а/4 замењено је новијим дисимилованим **сл-**. У неколико примера потврђује се јотовање (**ѣранѣа** 15а/2, **дѣгованѣ** 93б/3, **ѣ бесценѣ** 99а/8 итд.), а долазе и случајеви са новим јотовањем (**наѣѣ** 9б/1, **млаѣѣ** 16б/11, **властеличиѣѣ** 76а/3, **плаѣѣ** 80а/4–5, 7 итд.). Презимена у *Летопису* обично се завршавају на **-ѣ** по српском фонетизму (**ѣранковиѣѣ** 176б/11, **ѣрковиѣѣ** 177б/7, **ѣкѣшиѣѣ** 189а/8–9 итд.), али и на **-ѣ** (**ѣдича ѣранѣѣѣ** 174б/4–5), што је одлика рускословенског и руског језика. Према српском фонетизму су прилози **ѣмѣ годѣ** 37б/6, **ѣде го|ѣ|** 67а/9, **ѣда** 86б/11, **ѣде** 89а/12, **ѣда** 91а/6, **ѣе годѣ** 107б/5, **ѣо годѣ** 108а/12–108б/1. Потврђују се и прилози с неким покретним вокалима (**ѣкѣде** 77а/6, **ѣде** 81б/7, **ѣде** 81б/8, **оу ѣѣе годѣ** 101б/1, **ѣде годѣ** 102а/4, **за ѣо годѣ** 107б/4). Поред заменичког **ѣт-** из старог језика (**ѣто** 9а/7, 10а/8 итд.) јавља се и новије **ѣѣ-** (**ѣѣѣ** 6а/6, **ѣѣѣ** 8б/3 итд.).

У области морфологије поред традиционалних српскословенских облика доста је и народних општештокавских црта, као што су: наставак **-ѣ** именица

⁴ Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, књ. I, *Фонетика*, Београд 1976, 105.

⁵ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 76.

⁶ Питер Херити, *Књижевни језик Емануила Јанковића*, Нови Сад 1983, 120.

м. и ср. рода (w *зака|с|ненію* 3а/2, 8 *сѣлѣ* 10а/9, 8 ... *сѣлѣ* 79а/2–3, w *виноградѣ* 13б/5, w *насилію* 93б/1 итд.), -е у Н, А мн. именица м. рода (Н *калѣгерѣ* 59б/6, *сѣненіке* 59б/6 итд.; А *философѣ* 53а/7, *за гвсарѣ* 79б/2, *сведоке* 89а/1 итд.), -а у Г мн. именица м. рода (Г *калѣгера* 83б/11, *сто пѣта* 112б/5, *вѣ: дана* 112б/7); -е у Г јд., Н, А мн. именица ж. рода (Г јд. *ѡ стране* 32а/2, *ѡ баѣине* 84б/7, *ѡ жѣпе* 95а/10 итд.; Н мн. *рѣке* 46а/2, *планине* 89а/6, *книге* 94а/4 итд.; А мн. *баѣине* 72б/12–73а/1, *за планине* 89а/5, 8 *рѣке* 93а/11 итд.), -и у Д, Л јд. (Д *жени* 59б/11, *къ ... вѣри* 65б/11, 67а/3 итд.; Л *о воини* 3а/2, 8 *там'ници* 76б/7, *на реѣи* 168б/4 итд.), -омъ у И јд. (*са сведочвомъ* 6а/1, *пре|д сѣдѣомъ* 79а/8–9 итд.), И мн. *рѣч'ма* 111б/6; Д јд. повратне заменице *себи* 44б/8, *при себи* 59а/4, И јд. *меѣѣ совомъ* 82б/4–5, И јд. присвојне заменице ж. род *съ своиѡ|м|* 56б/9, *са своиѡмъ* 99а/11, облици А јд. *на нѣговъ* 105а/8–9, *на нѣгово* 105а/9–10, Д *по нѣговой* 73б/1, Л *оу нѣговой* 190б/8, енклитика *га* (А јд. *га* 7б/4, 9, 8а/1 итд.) и наставак -га у Г, А јд. заменица (*ѡ тога* 8б/1–2, 36а/7, *ниѣига* 103б/9 итд.), А мн. ж. род *тѣ* 72б/12 итд.; заменица *који, која* и од ње изведене заменице јављају се с почетним *ко-* (*кои* 5б/6, 12а/5, *некою* 5а/6, *кою* 9б/2 итд.) и *ку-* (*за неѣю* 8б/4, *кѣю* 16а/3, *въ неѣю* 41б/2 итд.); -8 у Л јд. *придева* неодређеног вида м. рода (8 ... *себровѣ* 81а/10), -е у А мн. *придева* неодређеног вида м. рода (*8ченѣ* 53а/7, *8чен'не* 68б/4, *дрѣге* 176а/4 итд.); -е у Г јд. и Н. мн. *придева* неодређеног вида ж. рода (Г јд. *безъ велике* 83а/11, *ис тѣѣ* 97а/9, *близѣ ... царевѣ* 97б/9 итд.; Н мн. *вла|с|тѣ|л|ске* 73б/6, *свобод'не* 73б/7, *сеѡске* 88б/10 итд.); -омъ у Л јд. сложене *придевске* промене м. рода (*въ црѣков'номъ* 47а/12, w *дѣхов'номъ* 69б/2, *оу ... дѣвклит'ан'скомъ* 165б/9–10 итд.); -ои у Д, Л јд. ж. рода (Д *8мираюѡй* 34а/12, *кни|ж|ной* 53а/10, *стой* 53а/10, *дѣхов'ной* 69б/3 итд.; Л *8 царевой* 93б/3, w *сѣнен'ной* 150б/9, *по тоу|р|ской* 197а/3 итд.); *изостајање* наставка -тъ у 3. л. јд. и мн. облика *презента* и *простог будућег времена* са различитим значењем (јд. *има* 8б/4, *да не прода* 9б/8, *ако вѣде* 9б/9, *кѣпи* 10б/2 итд.; мн. *да се не жене* 63б/10, *сѣ* 70б/3, 4, *да не пасѣ* 81б/11 итд.), наставак -мо у 1. л. мн. *презента* *имамо* 42а/4 (поред *имами* 51а/12), *8чинимо* 72б/12, *инфинитив* *изънаѣи* 15б/4–5, *доѣи* 86б/10, 3. л. јд. *футура* *ѣе строити* 83б/4–5, глаголски прилог *садашњи говореѣи* 101а/1–2. Као у савременом српском језику је прилог *сило|м|* 74а/4, 95б/9, 98б/3.

Потврђују се и црте које су присутне у старом српском језику, од којих су се неке уопштиле као дијалектизми. Тако је више пута употребљен стари Л мн. именица м. рода на -их (*по ... градови|х|* 55б/8, 68б/5–6, *о калѣгери|х|* 84б/9, *о тѣрговѣцихъ* 98а/8, *по т|р|ьгови|х|* 99а/10, *на събори|х|* 104б/4 итд.);⁷ Л јд.

⁷ В.: Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са дефлекцијом*, Београд 1965, 71.

придева и заменица м. рода у неким случајевима има наставак -омъ (ни на е|д|номъ сѣдъ 21б/1, поред оу единомъ сѣлѣ 80а/2, у томоу сѣлѣ 79а/2, 8 дворѣ црковномъ 96б/9–10, 8 комѣ 104а/8 итд.), што је стара појава (аналогно према Д јд.)⁸, а карактеристика је и зетско-сјеничког дијалекта.⁹ У придеву мноземи 169а/3 долази заменички наставак -еми (е од ѣ), црта косовско-ресавског, зетско-сјеничког, источнохерцеговачког дијалекта.¹⁰ У И јд. заменичке промене среће се ие < ѣ (тиемъ 75б/7), особина зетско-сјеничког и источнохерцеговачког говорног типа.¹¹ У облицима заменица доста пута среће се партикула -зи (Д мн. тизи|м| 23а/12, тизымъ 57б/11, шнизымъ 88а/5, Н мн. тизы 77а/9, Г мн. шнизихъ 102б/1, И мн. тезимъ речма 111б/5–6, Г мн. ис тези речи 111б/7). Она се јавља и у неким другим рукописима Душановог законика.¹² Присутна је, иначе, у старим споменицима¹³, нарочито југозападним, а постала је и одлика зетско-сјеничког говорног типа¹⁴, као и неких дубровачких говора.¹⁵ Партикула -ждо среће се у примеру коего|ж|до 53б/5.

Присвојна заменица тогова 77б/9–10, 89а/4 налази се на прелазу од старих ка новим облицима.

У овом рукопису, као и у Софијском, јављају се архаични партиципи са придевским наставцима одређеног вида, што је одлика рускословенског језика (кѣпиви 101а/5–6, не хотей 117а/2, прочитаей 117а/3, расът'ливи дѣцѣ 119б/7–8 итд.).¹⁶

⁸ А. Белић, *Историја*, књ. II, св. 1, 149.

⁹ Александар Младеновић, *Језик владике Данила*, Нови Сад 1973, 146–147; Мато Пижурџица, *Језик Андрије Змајевића*, Титоград 1989, 299–300; *Ђирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. 7, *Акатисти. Стихологије. Богородичници*, Нови Сад 1990, 68 (бр. 55) и 77 (бр. 56).

¹⁰ П. Ивић, *Дијалектологија*, 101, 135, 162.

¹¹ Павле Ивић, *Дијалектологија*, 135, 162; М. Пижурџица, *Језик Андрије Змајевића*, 188; *Ђирилске рукописне књиге БМС*, књ. 7, 68 (бр. 55) и 77 (бр. 56).

¹² В., нпр.: Ирена Грицкат-Радуловић, *Језик Струшког преписа*, Законик цара Стефана Душана, књ. I, Струшки и Атонски рукопис, САНУ, Београд 1975, 149; И. Грицкат-Радуловић, *Језик Студеничког преписа*, Законик цара Стефана Душана, књ. II, Студенички, Хиландарски, Ходошки и Бистрички рукопис, САНУ, Београд 1981; И. Грицкат-Радуловић, *Језик Ходошког преписа*, Законик цара Стефана Душана, књ. II, 166 итд.

¹³ А. Белић, *Историја*, књ. II, св. 1, 130.

¹⁴ П. Ивић, *Дијалектологија*, 163; *Ђирилске рукописне књиге БМС*, књ. 7, бр. 55 и бр. 56.

¹⁵ Милан Решетар, *Дубровачки зборник од год. 1520*, СКА, Посебна издања, књ. С, Философски и филолошки списи, књ. 24, Београд 1933, 227.

¹⁶ Уп.: И. Грицкат-Радуловић, *Језик Софијског преписа*, 415–416.

Садржај

Садржај Душановог законика, Закони цара Константина и Јустинијана, Душанов законик, Правила васељенских сабора по избору и Летопис до 1640. године.

1а–3а/4: Оглављење цара Стефана, што је у ствари садржај само Душановог законика. Пошто на почетку књиге недостају листови, садржај почиње чланом мѣ (= 45) О земли севској и тече до члана чз (= 97) О бл҃г|д|(8) жене м҃жате.

3а/5: Благоч|с|тиви с҃|д|.

3б–4а/9: Сїа книга гл҃ема / С҃даць, Бл҃гоч|с|тиваго / и хр|с|толюбивагѡ само/държав'нагѡ, Великаго / цр҃а Ко|н|ста|н|тина, И оу|стїана гречаскагѡ, / Сь стїенши|м| г|с|номь ѡ|цѣмь патрїа|р|хѡмь / григорїемь, сь Кнезы / и са ве(л)|м|ожи и сь болгари / бл҃гочастиваго царь|ства егѡ Въ ко|н|стан'тинополи. Законь / и оуставь поставк'н'ни цр҃ствїа какѡ / подобаеть строити / цр҃ств'ви.

У тексту Закона цара Константина и Јустинијана означено је 87 чланова ћириличким словима у бројној вредности (изостаје ознака само чл. 38). Овде се доноси почетак и крај текста, тј. први и последњи члан.

а̄ Ище тако с҃дит' се, то цр҃ь / непос҃|ж|даеть, аще ли / тимь ѡс҃дить се, / то ве|з| грѣхь с҃дїа пре/бываеть. Ище ли с҃дїа мито приемлеть, или ведѡще сь неправ'дою с҃дить, таѣ с҃дїа да лишит' се пре|с|тола, и да васадит' се / в' там'ницѡ три лѣ|та, и пото|м| чинь свой / да примить, за живо|та на едине гл҃к, бж҃е / бг҃ь с҃дѡ праведань / бж҃їѣ с҃дѡ естѡ (4а/9–5а/1).

пз̄ Иже из домѡ изда/вѡши двѡцѡ, или въдови|цѡ, тако казань да/прїймѡтъ такоже / и више речен'ни насил'ници: дозде Прише / конаць различнаа ра|з|с҃жденїа и законь и с҃ставь бл҃гоч|с|тивыхъ / цр҃ей грѣчаскыхъ| Въ ко|н|ста|н|тинополи: / Симь всѣмь дозде / конаць (61б/2–62а/2).

62а/3–62б/8: Бл҃гоч|с|тываго и хр|с|толюбиваго, македонскаго цр҃а Стефана / срьв'скаго, българ'скаго, / оугар'скаго, да|л|мат'скаго, арбана|с|каго, с҃гро/влахїискаго, и инимъ / многимъ прѣделомъ / и землямъ самод|р|ьж'ца / с҃цаго, мл|с|тїю выш'наго бг҃а їиса хр|с|та: / Законь и с҃ставь по|с|та|влк'н'нѣ въ лѣто ѡ̄ѡ/нз (= 6857, тј. 1349): индикѣтиѡ|н| :к̄: (= 20) / въ пра|з|дникь възнесенїа / г|с|да нашего їиса х̄а, / м|с|ца маїа :к̄а (= 21) днѣ.

62б/9–63б/2: Сїѣ же оуставь и зако|н| / постав'лкни прв|д|нимъ / и ч|с|тнымь съборомъ на/шего смѣренїа сь прев|сцѣн'сцѣн'нымъ господиномь / ѡцѣмь нашимь патрї|архомь иваникїемь, / и всеми дх̄в'ними / строители цр҃ков'ними, / малими и великими, / сь митрополити и сь / еп|с|копи, и мною смѣре'н'нымъ цр҃емь Стефано|м|, / сь кнезы и сь всеми вла|стели цр|с|тва нашего / малими и великими / с҃стави и закони по|тв|р|ьждени быше то|г|да.

У тексту *Душановог законика* означено је 97 чланова ћириличким словима у бројној вредности. У нумерацији омашком изостају ознаке за чланове 1, 72, 82 и 86. Овде се доносе почеци свих чланова, као и наслови поглавља уколико постоје. Уз број члана из рукописа у загради је дат број по нумерацији Стојана Новаковића у реконструисаном примерку, која је у науци прихваћена као основна, осим за десет последњих чланова који немају Новаковићеву нумерацију, јер не припадају *Законику*.¹⁷ Према издању С. Новаковића поједини чланови су спојени, што се уз одређени члан и наглашава.

Ⲁ (1) Найпър̀вѣ за хри|с|тїан'ство, како подобаетъ / промыш'лати ѡ хри|с|тїан'ствѣ, и ѡ стѣхъ / црква|х|, и ѡ мона|с|тири и ѡ сцѣн'ници (63б/3–8).

Ⲃ (2) Вла|с|тѣли и ини людї / да се не жене не блг|с|вивь/ши се ѡ своего архїереа... (63б/9–64а/1). Под овај члан стављен и чл. 3 по Стојану Новаковићу И ни єдина свадба да се / не ѡчинить без вен'чанїа... (64а/2–10). Код припојених чланова по С. Новаковићу надаље ће се наводити само број члана.

Ⲅ (4) Вѣсакы члѣвкѣ да има / повинованїе и послѣшанїе / ѡбще къ вѣсѣмь сцѣн'ни/комь... (64а/11–65а/2). Овом члану припојен је и чл. 5 И сцѣн'ници да не про/клингають хри|с|тїанъ / за сьгрѣшенїа ихъ... (65а/3–11).

Ⲇ (6) За ересь латин'скѣю / иже ѡврацають право/славнїе хри|с|тїане въ / латин'ство... (65а/12–67а/3).

Ⲉ (7) И да поставет цркви / велика протопопе, по / вѣсѣхъ градѣхъ... (67а/4–67б/6).

Ⲋ (8) И попъ латин'скы / ако се наѣ ѡвративь / хри|с|тїанина въ вѣрѣ / латин'скѣю, да се ка|з|нить... (67б/7–12). Припојен је и чл. 9 И ако се наѣ / ако е крадомь да се има / покр|с|тити, ѡ хри|с|тїан'ство, ако ли се не по/кр|с|ти, да мѡ се ѡзме и жена... (67б/12–68а/6).

Ⲍ (10) И ако се ѡбрешетъ кто / еретигъ а живетъ съ / хри|с|тїани да се по ѡбра/зѣ пожеже... (68а/7–68б/2).

Ⲏ (11) Архїерей да по|с|таветъ / сцѣн'нике ѡчен'не, по вѣсѣхъ нѣрїахъ по градо/вихъ... (68б/3–69б/2).

Ⲑ (12) Ѣ дѣхов'номь сѣдѣ, / дѣхов'ной вѣщи да не сѣдетъ бел'ци... (69б/3–10).

Ⲓ (13) О митрополитѣ и о еп|с|кпе: / Еп|с|кпи и митрополити / и игѣмени да се по митѣ / не по|с|тавляють... (69б/11–70а/9). Припојени су и чл. 33 и 34 – (33) и ка|ж|до да се сѣдетъ пре|д| своими црква/ми... (70а/9–70б/2), (34) и села що / сѣ црков'на, и людїе що / сѣ црков'ни да не ходетъ / ѡ друге цркве... (70б/2–71а).

¹⁷ В.: Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898.

дї (31) Пре|з|витеро|м| оставь / и законъ цр|с|кы: Попо/ви кои сѣ бащиници / да имають свою бащи/нѣ и зем'лю, и да сѣ сво/бод'ни... (71б-72а/4). Припојен и чл. 65: Попъ въ/саки ѿ своего го|с|подара / никамо да не ѿходи... (72а/4-72б/8).

вї (40) И вси рѣсоволи и запи/санїа що е комѣ уста/вило цр|с|тво мое, и що / комѣ рѣчимомъ тѣ ба/щине и записанїа да сѣ / тв|р|ьда... (72б/9-73а/8).

гї (41) Се же ѿ вла|с|тел'хъ: / Кои властелинъ има/тъ дѣцѣ... (73а/9-73б/6). Припојени су и чл. 42, 43, 45, 47, 44, 46 – (42) а вла|с|те|л|ске ба/щине да сѣ сво/бод'не ѿ / всѣхъ данакъ цр|с|тва / нашего... (73б/6-12), (43) и да нѣсть свѣ/т'лый го|с|подинъ цр'ь ни / краль, ни цр'ица ни прочи / го|с|пода|р| никомѣ бащи/нѣ слободанъ сило|м| рѣзѣти... (73б/12-74а/6), (45) Властели и ини людїе / кои имають цркви ѣ / свои|х| бащина|х|... (74а/7-74б/6), (47, непотпун, недостаје крај) И вла|с|телинъ кои се на/ѣ по|д|ложиви свою цр'ь/квѣ по|д| великѣ цркви... (74б/7-11), (44) И поса|д|ници / що сѣ по бащина|х|... (74б/11-75а/3), (46) Люде / кое имаю вла|с|тели по / бащина|х| да имъ сѣ ѣ ба/щинѣ, тькмо що ѣе про|с|тити го|с|пода|р|... (75а/3-9).

дї (48) Кад' се прѣстави кѣ / добаръ властелинъ, ѿрѣжїа его да бѣдѣ|т| цр'ю, / а свите и висерїе и зла/то и срѣбро... (75а/10-75б/10).

еї (50) Яще кои властели|н| / ѿ без'ча|с|титъ и ѿсра/мотитъ властелина... (75б/11-76а/6). Припојен и чл. 55 и ако и / властели|н|, или / вла|с|те|личн'къ ѿпсѣ се в'ра, / да плати|т| ,р: (= 100) пер|п|ерь... (76а/6-76б/2).

ѕї (95) Яще кто ѿ без|з|части/тъ архїереа, или калѣге/ра или попа, да платитъ, / ,р: (= 100) пер'перъ, и да лежитъ / ѣ там'ници .м: (= 40) дни тако / рѣгатель вжїй... (76б/3-8).

зї (53) Яще кой властели|н| / рѣме женѣ посилимъ / да мѣ се ѿбѣдѣ рѣке ѿ/секѣтъ, и носъ ѿбре/жетъ, (76б/9-77а/1). У наставку је чл. 54 аще ли жена влѣ|д| / сѣтворитъ сѣ своимъ / члѣвомъ... (77а/1-4).

иї (49) Властели конѣ вой/ска ѿкѣде мине и пле/нитъ зем'лю, тере прѣй/де ѿпеть през' ни|х| зем'лю, тизы властелкѣ въ/се то да плате, преко ихъ бо прѣйде д|р|ьжавѣ (77а/5-11).

дї (52) Се же ѿ неверст'вїю: / За невѣрѣ за всѣю про/щенїе братѣ за брата, / и ѿцъ за снѣ... (77а/12-77б/10).

к (56) Властели|н| да е непо/званъ на ѿбѣдѣ или на / вѣчери... (77б/11-78а/4).

кѣ (61) Кадъ прїйде вла|с|те|линъ с войске дома, и/ли любо кои войникъ... (78а/5-11). Следи чл. 62 Властелїй / великый да се не позываю... (78а/11-78б/2).

кѣ (57) Кои властели|н| на пре/сел'ници пизмомъ комѣ / кое зло оучинитъ... (78б/3-10).

кѣ (58) Яще кто ѣмреть / а има е|д|но сѣло ѣ жѣпи... (78б/11-79а/6).

кѢ (183) Аще сѣ поса|д|ници да / се сѣде прѣ|д| своимъ сѣдї|шмь... (79а/7–79б/3).

кѢ (104) Законъ цр|е|въ: Да се / не посилаеть послани|к| / сѣдїи|нь на женѣ ни да / се позива жена кадь / мъжа нїе дома... (79б/4–10).

кѢ (67) О поса|д|ници и ѡ ба|щиници по сѣлехъ. / Посад'ници и бащиници / кои сѣдеть оу единомъ / селѣ... (79б/11–80а/7).

кѢ (68) Мероп'хомъ ѡставъ / и законъ по въсей зем'ли... (80а/8–80б/6).

кѢ (70) Аще се обрецѣтъ въ / единомъ домѣ, или бра|тен'ци или ѡцѣ ѡ снѡвъ / ѡделкнѣ... (80б/7–81а/6).

кѢ (69) О съборе себ'рове, / Събора себрова да не|с|тъ... (81а/7–12).

лѢ (73) Сирота кога нїе га|ка прети... (81б/1–4).

лѢ (74) О паша|х| сельнихъ: / Кога сѣ сѣла близѣ съ сѣ|ли... (81б/5–11). Члан се завршава речима жѣпа жѣпе да не пасѣ којима почиње чл. 75 по С. Новаковићу.

лѢ (76) О потрицахъ, / Аще кто попасеть жи|то... (81б/12–82а/10). Са овим чланом спојен је и чл. 77 Потак ме|ж|дѣ сели ,н: (= 50) / пер'перь... (82а/11–82б/2).

лѢ (79) Законъ ѡ меѣ|х| сев|с|ки / Шо се речькаю сѣла меѣѣ / собомъ, да ишѣ сѣдомъ... (82б/3–11).

лѢ (13) Митрополити / ѡ еп|с|кпи да се по митѣ / не по|с|тавьгаю... (82б/12–83а/8).¹⁸

лѢ (14) И ѡгнени да се не / из'метають ѡ пре|с|тола / без велике кривице... (83а/9–83б/5). У наставку следе чланови 15, 16, 35 и 36 – (15) да живѣтъ въ свои|х| келїа... (83б/6–9), (16) и на|д| тисѣщю|м| домовъ / да е строите|л|... (83б/9–11), (35) И предаде цр|с|тво мое / ѡгненомъ... (83б/12–84а/7), (36) и да по|с|таве|тъ по црквахъ ѡставъ... (84а/7–11).

лѢ (37) И архидерей бельце / да не посилають попо|ви|х|, нь да посилають / калѣгера... (84а/12–84б/7).

лѢ (17) Законъ цр|с|кы|х| ѡ люде|х| / црковни|х|, и о калѣгери|х|: / Калѣгери кои се постри|заю, а живѣ по свои|х| кѣѣ|х|... (84б/8–85а/1). Овом члану припојени су и чл. 18, 19 и 29 – (18) И калѣгери кои сѣ се по|стриг'ли... (85а/2–7), (19) Калѣгеръ кои св|р'же ра|се да се въмет'нетъ въ / там'ницѣ... (85а/8–85б/1), (29) и калѣгери да не / живѣ ѡколо мона|с|тира... (85б/1–5).

лѢ (20) О еретизе|х| жегѣщи|х| / тѣлеса мрѣтвы|х|: Сѣтъ / такови еретици иже / изимають из гробовъ / мрѣтва тѣлеса... (85б/6–86а/9).

¹⁸ Овај члан јавља се и као члан 1 у овом рукопису, али са неким текстолошким разликама (в. л. 69б/11–70а/9).

лѣ (21) Яще кто продасть / хри|с|тіанина въ иновѣрь/ство... (866/10–866/2).

лѣ (22) О люде|х| црков'ны|х|: / Людїе властѣл'ци кои се/деть по црков'ни|х| сѣлехъ... (866/2–7).

лѣ (23) Црквамъ да не чинет' / се досаде ни ѿ кога, ра|з|ма / кадь има доѣи тамо / црѣ... (866/8–12). Следи чл. 24 и ако се / И ако се найде кои вла/стелинъ црков'ни ѣзамъ/ши мито... (866/12–87а/4).

лѣ (25) Црквами да обладаеть т'къ/мо самъ единъ стлы црѣ... (87а/5–9). Припојени су и чл. 26 и 27 – (26) цркви въсе цо се / обретають пв|д| наши|м| |ц|рствв|м|... (87а/9–87б/1), (27) Цркви цр|с|кые да не по|д|ле|гають по|д| цркви великїе (87б/2–3).

лѣ (28) И по въсѣхъ црквахъ / да се хранеть ѣвогихъ... (87б/4–12). Припојен је и чл. 32 Людїе црков'ни кои дър'жеть села црков'на, и/црков'не землк... (88а/1–11).

лѣ (33) Црков'ни людїе ѿ въ/сакои правици, да се сѣде... (88а/12–88б/9).

лѣ (80) Зем'ле севске цо се / постав'лають сѣла... (88б/10–89а/4).

лѣ (81) Законъ црскы за планине / Планине цо сѣ по зем'ли / нашего цр|с|тва... (89а/5–10).

лѣ (83) О землг|х|: За каквѣ зе/м'лю где се изнесѣ... (89а/11–89б/3).

лѣ (85) За непощенѣ речь: / Яще кто речеть злѣ и / без'част'нѣ речь... (89б/4–10).

лѣ (87) Законъ ѿ ѣвїист'ве: / аще кто кого ѣвїетъ / нехотенїемъ... (87б/11–90а/8). Припојен је и чл. 86 и где бѣде ѣвыст'во / кои бѣде бой започеш да / платитъ ѿсѣдѣбинѣ кри/винѣ (90а/8–11).

лѣ (94) Яще вїетъ властели|н| / себра ѣ гра|д|ѣ... (90а/12–90б/7).

лѣ (95) Яще кто ѣдаритъ / или ѣвїетъ архїереа, и/ли / калѣгера, или попа... (90б/8–12).

лѣ (96) Яще кто ѣвїетъ / своего ѿца, или мѣрь... (91а/1–5).

лѣ (88) О емьст'ве: Када се ѣспрѣ / кои ѿ вла|с|телинь, тко / се цо ѣспри да два емьца даде (91а/6–9).

лѣ (89) Яще кто позове/тъ кривьца пре|д|сѣдїе... (91а/10–91б/10).

лѣ (90) О залога|х|: залогѣ / кѣде се нахѣде да се ѿкѣ/пѣють (91б/11–кустода).

лѣ (92) Ѡ познани: Ако тко / цо свое где или ѣ кога по/з'на ѣкраден'но... (92а/1–11).

лѣ (93) Ѡ прово|ж|дени чло/вѣка тѣ|ж|дагѿ / Тко кога проводи члѣвка / тѣ|ж|даго, / а оу тѣ|ж|дѣ зем'лю... (91а/11–92б/4).

лѣ (97) Ѡ скѣбежѣ: / Тко ѿскѣбе брадѣ члѣвкѣ / вла|с|телинѣ... (92б/4–8). Следи чл. 98 ако ли се / ѿскѣбѣтъ два себра... (92б/8–11).

нѣ (99) ѿ пожега|л|цѣ: / Тко се наѣ пожега/щѣ да оупали или кѣѣ, / или гѣм'но... (926/11–93а/8). У наставку је чл. 100 аще ли и/званъ села тко пожеже... (93а/8–12).

ѣ (101) ѿ насилію: Насиліа / да нестѣ никомѣ ни за / ед'но дѣгованк... (936/1–94а/2).

ѣ (105) О книга|х| цр|с|кыхъ, / Книге цр|с|ке кое се нахоче / и кое се износетѣ... (94а/3–946/1). Унаставку су чл. 138 и 107 – (138) и 8 кни/зы ако се шбрещеть кога / речъ приписана, или по/мьр'чена, да та иста / книга низащо не пріими/ти се... (946/1–9), (107) аще кто само/волганъ и силанъ и бе|з|шбра/занъ шбе|з|частить посла/ника го|с|по|д|скаго да пла/тить/тить ,р: (= 100) пер'перь... (946/9–95а/4).

ѣ (108) ѿ данькѣ: Поса|д|ни/кѣ сѣд'инѣ подобаетъ / емѣ ѿ зем'лк ,г: (= 3) пе|р|пера... (95а/5–956/4).

ѣ (110) О сѣд'а|х|: Сѣд'е кои / идѣ по цр'вой зем'ли, и / своей швласти... (956/5–12). Следи члан 111 ако ли се тко / наѣ сѣд'ю шбе|з'|ча|с|ти/вь... (956/12–96а/9).

ѣ (112) ѿ сѣжни: Кои сѣжа|н| / с'иречъ робъ из'бег'нетѣ / из робьст'ва с чимь... (96а/10–966/8). Припојен и чл. 113 Кои се сѣжанъ / дрѣжить 8 дворѣ цр'ков'номѣ... (966/8–12).

ѣ (114) О люде|х| властел'скы|х|: / Люд'е кои се владаю изъ/ тѣе зем'лк оу цр'вѣ... (97а/1–8). Следи чл. 115 и тко е чиега члѣка / приель ис тѣе зем'лк... (97а/8–12). Чл. 115 има додатак аще ли шбег'нетѣ ѿ / кое нѣжде или ѿ сѣж|дань/ст'ва ѿ ин'е земле къ / нашемѣ цр|с|т'вѣ тако / да нестѣ дати натра|г|, / аще и много таа зем'ла / постра|ж|детѣ (976/1–7).

ѣ (116) аще кто наѣ бли/зѣ зем'лк цареве да не възметѣ... (976/8–98а/7).

ѣ (118) О търгов'цихъ: / Тргов'ци кои хоче по / царевой земли... (98а/8–986/7). Припојени су чл. 119, 120 и 122 – (119) Трговце/мѣ е дан'но, и мале и вели/ке кѣп'лк... (986/7–99а/3), (120) Цариникъ цр'евъ да нѣ/стѣ волганъ забавити... (99а/4–99а/12), (122) аще вла|с|тели|н| / задърѣжить тргов'ца, / да платить... (99а/12–996/4).

ѣ (125) О пришьльцѣ|х|: аще / пр'йде въ гра|д|, или въ село / приша|л|це|х|... (996/5–100а/4).

ѣ (126) Град'ска зем'ла що е / школо града... (100а/5–9).

ѣ (130) Цр'ковъ право|с|лав'нѣ / тко шбори на войсци... (100а/10–12). Следи чл. 131 на войсци, и сваде да нѣстѣ... (1006/1–6).

ѣ (132) Шо т'ко кѣпи ѿ пла'на ис тѣе зем'ле... (1006/7–101а/7).

[ѣ] (133) О поклисари / кои идѣтъ къ цр'ю, / Поклисарь кой идеть / ис тѣе зем'лк... (101а/7–1016/6).

оґ (134) О бацина|х|: / Свѣт'ли црѣ шѡ комѡ / запише бацинѡ... (101б/6–12).

од (136) Ѡ книга|х| црѣви по зем'ли, / Црѣва книга вьсака / да се нигде не преслѡша/еть... (102а/1–102б/2).

ое (139) Ѡ поса|д|ници по царевой / зем'ли. Поса|д|нико|м| / ѡставь по црѣвой зем'ли... (102б/3–103б/7). Следи чл. 140 Законь цр|с|кы: Повѣле/нїе црѣви, нит'ко ничиега / члѡвкѡ да не прїими... (103б/8–104а/2).

оѡ (142) Законь цр|с|кы о вла|с|тѣле|х|: / Шо е комѡ даль свѣ/т'ли црѣ комѡ землю и / градове... (104а/3–104б/8). Под овај члан стављен је и чл. 143 Где се шѡре/щеть гвсарь през' дрь/жавѡ краиш'ника... (104б/8–105а/2).

оѣ (144) Ако се наѣть влас/тели|н| или инѡ члѡкѡ / побегалаць... (105а/3–105б/1).

ои (145) Законь и ѡставь црѣвь / за гвсаре, / Повелеваеть блгоча|с|тивнн црѣ по вьсѣхѡ / зем'лахѡ... (105б/2–106а). Припојени су чл. 146, 147 и 150 – (146) Тако|ж|де и кнезы и ста/реишине и кои се шѡре/тають владавѣци зе/м'ли... (106б/1–6), (147) ако сѡ казали вла|с|тел'ци го|с|подаремь... (106б/7–12), (150) И ако т'ко / поище сѡдомѡ таата / или гвсара... (106б/12–107а/10).

оѡ (148) Ѡ сѡдїахѡ: / Сѡдїе кое е постави|л| / свѣт'ли црѣ... (107а/11–107б/12). У наставку су чл. 151 и 152 – (151) Повелеваеть свѣ/т'ли црѣ своимь повеле/нїемь... (107б/12–108б/2), (152) Таковь ееть ѡставь / цр|с|кы... (108б/3–108б/10).

ої (162) О посланицѣ: Посла/ници црѣви, или сѡдїи/ни да не ходеть никамо... (108б/11–109а/8).

ої (159) Ѡ кѡпцѣхѡ: Кѡп'ци / кои ходеть ношїю... (109а/9–109б/8).

[пѡ] (160, први део) Ѡ дал'ни|х| пѡт'ници и / ш кѡп'ци: Ако се где / слѡучить комѡ или / пѡт'никѡ, или тьрь/говьцѡ... (109б/9–110а/12).

пѡ (160, други део) И вьсакѡ пѡт'никѡ / и трьговаць, да иде кѡ / поглаваромь... (110а/1–12). Надовезује се чл. 161 на сѡдови / На сѡдови кои се сѡдеть / и пар'ци кои се призива / сваки за свою потребѡ... (110б/кустода–111а/6).

пѡ (163) Вьсакѡ сѡдїа / кои / шо сѡдить... (111а/7–12).

пѡ (167) Сѡдїе да послаю/ть посланике вѣр'не, / и пар'ци кои исходеть / на сѡдѡ црѣвь... (111б/1–9).

[пѡ] (166) О пїаница|х|: Пїани/це кои се скитають / и напад'нѡ где на кога... (111б/10–112б/9).

пѡ (169) Ако се шѡрещеть / златарь ѡ градѡ... (112б/10–113а/7).

пї Законь цр|с|кы: Рече / прв|д|ный сѡдѡ, и сѡт'и / събори, иже блг|д| сѡт'ворить съ скотомь... (113а/8–113б/5).

пѣ Съ еретиги гадѣши|м| / и пїюши|м| покаганїе / давати такоже пише/ть
сѣга вѣсточ'наа / католичаскаа апо|с|то|л'ска црковь... (113б/6–114а/4).

чѣ Иже съ врѣжїемь / прїидеть на сѣло, и/ли на чїй домь мачемь /
сьм'реть да прїимить... (114а/5–115а/4).

чѣ Законь цр|с|кы: Аще / продадеть цо сѣдїа / за дл'гь кмѣн'скы и/ли чїй
годь... (115а/5–115б/5).

чѣ Възбраняеть за/конь, да не д|р|вз'неть члвкь / поети женѣ / плачев'нѣ,
скоро по сь/мьр'ти мѣжа ее... (115б/6–116а/8).

чѣ Законь / цр|с|кы. Да не напад'неть длѣжникь на женѣ / или на сироте
плач'не / аще и цр|с|кы длѣгь есть / или съборни... (116а/8–116б/8).

чѣ Иже четѣ събира / ей на црѣ мачемь да см'реть, иже вбрецеть / въ
хар'тїй запечат'лк'н'но бледословїе писан'но / на црѣ, и то не хотей / съжеци нь
прочитаей, / да по|д|лежить винѣ пи|савьшаго (116б/9–117а/5).

чѣ Аще воинь на цр|с|ко|мь записан'ни зака|с|нит'ь на войсци, сто лѣ/ть
жена да имат'ь че/кати его... (117а/6–118б/9).

чѣ Законь цр|с|кы о девицахъ: / Аще кто ра|с|т'ли/ть дѣцѣ, повелевает' /
законь / законь сѣые вѣсточ'нїе цркве, аще по сили / сѣтворит'ь сь нкю, или /
коимь вблащенїемь / да ѣрежѣть емѣ нось... (118б/10–120б/5).

чѣ Законь цр|с|кы: Аще / члвкь влѣд| сѣт'ворит'ь сь / женою кога имат'ь
мѣжа своего... (120б/6–121б/12).

122а–158б: *Правила васељенских сабора по избору*, као прво:
Прелюбодей, или мѣжеложникь, или ско|толожникь, или пти|целожникь,
аще по/кает' се ,ѣї: (= 15) лѣ/ть, / запрещенїе да прїй/меть. Одредбе, које
садрже исповедничко-епитимијска правила, имају нумерацију на прескок и
иду до броја рѣд (= 194).

159а/1–200б/10: *Летопис*, тече до 1640. године. Текст почиње: ѿ адама
до потопа, / лѣ/ть ,ѣ, тисѣце ,ѣ./ѣѣ: (= 2262) ... а завршава се: ...Въ лѣто , ѣ,
рѣи. (= 7148, тј. 1640) и по / немь врать его ибра|химь ,ѣ, лѣ/ть, и оуби/ень
быст'ь ѿ свои|х|. / А шцари моу се снѣ егѣ / ме|х|медь.

200б/испод завршне црте – 201а/1, испред писаревог записа: устаљена
белешка о вредности перпера **Ва то време пер|перь дрь/жалъ есть ,ѣї, (= 12)**
аспри.

Записи

На л. 1а оловком је написано велико слово **Р**, а испод долази број **62** и у
наставку ћирилицом писаним словима реч **Душан**.

На л. 172а/9–10 приликом читања подвучене су неке речи црвеном
оловком.

На л. 177б, доња маргина, попреко, налази се рачун исписан оловком: од године **6914** по старом календару која је наведена у тексту на тој страни одузет је број **5508** и тако добијена **1406**. година по новом календару.

На л. 201а испод завршне црте је запис писара (писмо полууставно, мастило црвено): **Конаць, и бѣоу слава. / Писа се ѿ стефана стої/ковича, месеца се/п'тем'врїа ,к̄, (= 20) дн̄ь св|р|ь/ши се, ОУ белигра|д|(оу), / лето г|с|дне. на 1726:**

На полеђини последњег празног листа у књизи новом руком, избледелим мрким мастилом, курзивом: **Сїе Часловаць / мнѣ ученика дия[ка] / [Именем] Іоань / Іоанновичъ Изъ []**.

Историјат књиге

Рукопис се налазио у библиотеци манастира Ковиља, по чему је и назван *Ковиљски*. У инвентар Библиотеке Матице српске заведен је 20. новембра 1953. са напоменом да је затечен.

ЛИТЕРАТУРА

1. Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898, LXXXVI–LXXXVII итд.
2. Александар В. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Скопље 1928, 35.
3. Димитрије Кириловић, *У Матици српској се чувају пет преписа Душановог законика*, *Летопис Матице српске*, год. 126, књ. 366, св. 2, Нови Сад 1950, 164.
4. Никола Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, САНУ, Београд 1960, 21.
5. Иванка Веселинов, *Значајније рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, *Библиотекар*, год. XV, бр. 5, Београд 1963, 389–390 (исто у: Иванка Веселинов, *Трагом српске прошлости*, Нови Сад 1991, 4–5).
6. Милан Бартош, *Зборник рукописа Законика цара Стефана Душана (1349. и 1354. године)*, *Законик цара Стефана Душана*, књ. I, Струшки и Атонски рукопис, САНУ, Београд 1975, 13.
7. Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске*, *Годишњак Библиотеке Матице српске*, I, Нови Сад 1977, 55.
8. Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, *Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977*, II, Нови Сад 1979, 42, 45 (бр. 4), 47 (бр. 13), 49.

9. Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 56–57 (бр. 13).

10. Александар В. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, САНУ, Београд 1980, 98–99.

11. Иванка Веселинов, *Српске ћирилске рукописне књиге XVIII века у Библиотеци Матице српске, I Датиране*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 62–63 (бр. 18).

12. Митар Пешикан, *О међусобним односима верзија Душанова законика*, Законик цара Стефана Душана, књ. III, Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис, САНУ, Београд 1997, XI, 16–24 итд.

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА КОЈЕ СУ КОРИШЋЕНЕ У ОПИСУ ВОДЕНИХ ЗНАКОВА

Београд, МСПЦ, Грујић	Музеј Српске православне цркве, Грујићева збирка рукописа
Београд, МСПЦ (С)	Р. Станковић, <i>Рукописне књиге Музеја Српске православне цркве у Београду, Водени знаци и датирање</i> , Београд 2003.
Београд, НБС	Народна библиотека Србије, рукописна збирка
Карл М. Клир	Karl M. Klier, <i>Schreibpapier – Wasserzeichen aus dem heutigen burgenländischen Raum von 1703–1710</i> , Eisenstadt 1965.
СА	Сентандреја, рукописна збирка
СА, Гр	Сентандреја, рукописна збирка манастира Грабовца
Савина (С)	Р. Станковић, <i>Рукописне књиге манастира Савине, Водени знаци и датирање</i> , Археографски прилози, бр. 20, Београд 1998.
Софија, НБКМ	Народна библиотека "Св. Кирил и Методиј"
Сремска Митровица, МС	Библиотека Музеја Срема, рукописна збирка
Тромонин	<i>Tromonin's Watermark album</i> , Hilversum, MCMLXV.

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..

... ..
... ..

... ..

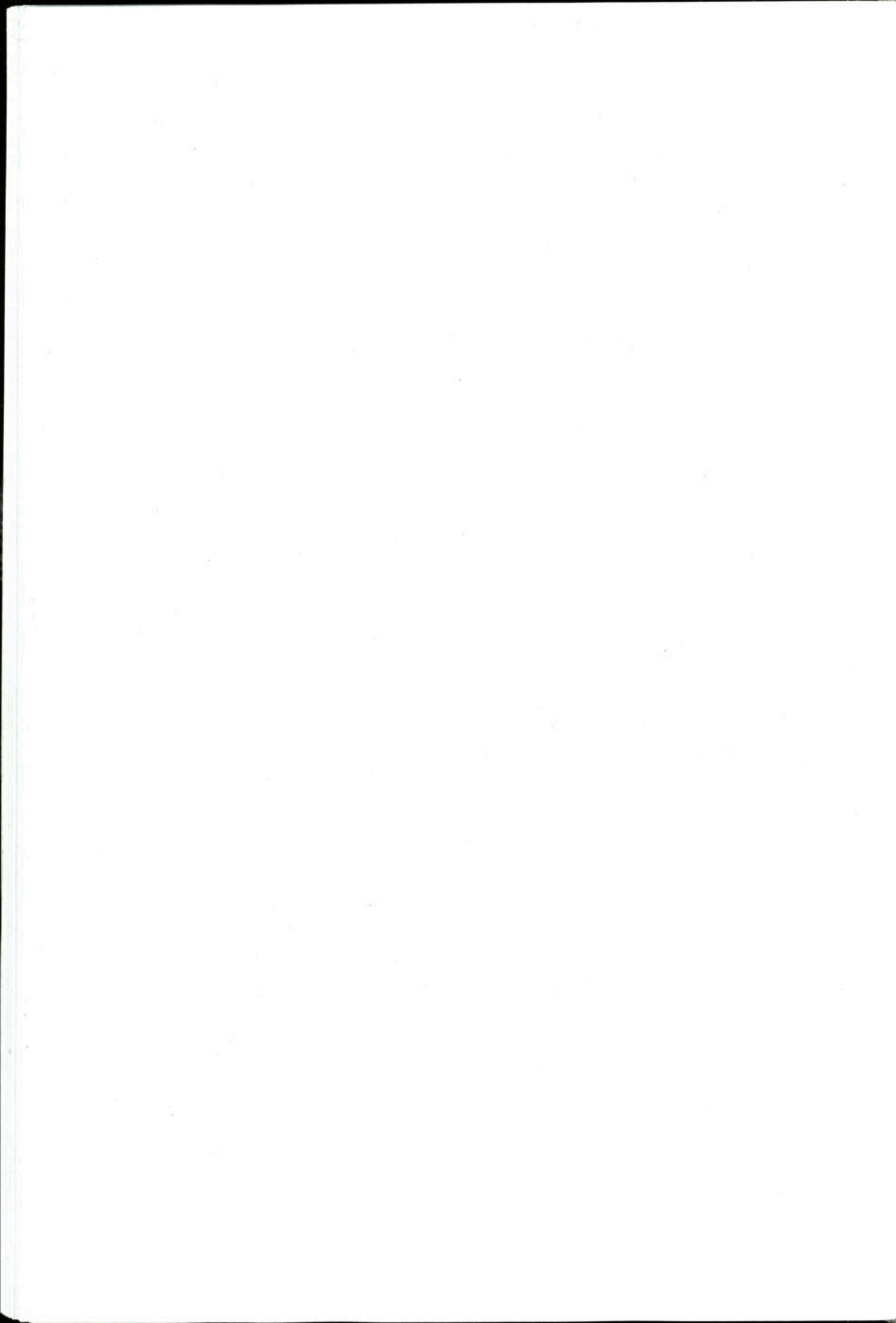
... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

НАУЧНИ ПРИЛОЗИ

Душица Грбић, Катица Шкорић

О ПРЕПИСИМА ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА МАТИЧИНЕ РУКОПИСЕ

Најзначајнији српски законски споменик *Законик цара Стефана Душана*, донет је на два законодавна сабора, 1349. и 1354. године.

На Спасовдан, 21. маја 1349. у Скопљу је проглашен први српски самостални законик који је садржао 135 чланова. Разне повеље и појединачне законске одредбе цар Душан је издавао и после тог датума, а до њихове кодификације дошло је 1354. на другом сабору, чије место одржавања није познато, а претпоставља се да је то било у Скопљу, Серу или негде другде. Законик је тако проширен са још око 50–60 чланова, почев од члана 136.¹

Доношење *Душановог законика* пада у време ширења српске државе, када је Стефан Душан од "краља Српских и Поморских земаља" постао "цар и самодржац Срба и Грка". Српска држава пре тога није имала самосталан законик у области световног права. За разне потребе превођени су византијски зборници, а издаване су и многобројне повеље.

Како се у литератури наводи, да су државна снага и ред у Србији мало дуже потрајали, за законцима 1349. и 1354. следили би и други, од сабора до сабора, чешће или спорије.

Оригинал *Законика цара Стефана Душана* није сачуван, постоје само преписи. До сада је пронађено двадесет пет преписа (рукописа), насталих у раздобљу од 14. до 19. века, а сваки од њих има своје посебне редакцијске и варијантске карактеристике. Настали су у одређеним историјским и временским околностима за практичне правне потребе неке средине. По својим садржајно-правним, језичким, правописним, уметничким и другим особеностима сваки рукопис представља својеврсну редакцијску верзију и има значај не само за историјско-правну науку, већ и за друге научне дисциплине, политику, културу, историју, филологију, историју уметности итд.

¹ Александар В. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, САНУ, Београд 1980, 3–17.

Рукописи се налазе у разним збиркама у Србији (Београд и Нови Сад), Бугарској (Софија), Грчкој (Хиландар), Русији (Москва), Чешкој (Праг), Хрватској (Загреб, Цавтат).²

На плану досадашњих истраживања рукописа *Душановог законика* постигнути су изванредни резултати, али су и даље многа питања без одговора или су о њима изнесене само хипотезе.

Чувени слависта из прве половине 19. века Павле Јосиф Шафарик покренуо је упоредно проучавање рукописа *Душановог законика* на основу поређења *Текелијиног*, *Раковачког* и *Ходошког рукописа* којима је дао и прве описе и анализе. Шафарик је унео методу интерполирања и комбиновања рукописа, одабирајући један као основни и додајући му из других рукописа оне одредбе којих није било у основном тексту. Тај метод прихватили су и други истраживачи, што је допринело разјашњавању неких основних поступака о изгледу и мењању самог оригинала. Шафарик је поставио и прву хронологију и редакцијску класификацију рукописа *Законика* који су му били познати.³

После Шафарика описивањем, класификацијом и објављивањем рукописа *Душановог законика* баве се и други словенски научници, као што су В. А. Маћејовски, А. Ф. Кухарски, Т. Т. Зигел, Т. Д. Флорински, С. Новаковић, А. Соловјев, Н. Радојчић, В. Мошин и други, а резултат досадашњих истраживања јесте веома богата и драгоцену литература.⁴

У реконструкцији непознатог почетног рукописа *Душановог законика* најдаље је отишао Стојан Новаковић и његов модел објављен 1898. и данас је у науци општеприхваћен и сматра се основним. Издање С. Новаковића послужило је као основа многим новим издањима и преводима на стране језике.

После неуспелог првог издања *Призренског рукописа* (Београд 1870),⁵ Стојан Новаковић је 1898. објавио друго успешно издање тог рукописа. Узевши *Призренски рукопис* као основни, он је тексту тог рукописа додао још неке чланове из других преписа и тако дошао до пуног садржаја *Законика*, за који је веровао да се може сматрати аутентичним. Уз сваки члан тако реконструисаног првобитног текста дао је и исцрпне пописе редакцијских варијаната других рукописа, што је омогућило увид у њихове сличности и разлике. Новаковић је донео и превод на савремени српски језик, написао је обимну уводну студију, и извршио значајне допуне и коректуре у хронологији редакција коју је поставио Тимотеј Флорински.⁶

² Милан Бартош, *Зборник рукописа Законика цара Стефана Душана (1349. и 1354. године)*, Законик цара Стефана Душана, књ. I, Струшки и Атонски рукопис, САНУ, Београд 1975, 10–15.

³ Исто, 3.

⁴ Исто, 3.

⁵ Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898.

⁶ А. Соловјев, исто, 27–30.

У хронологији Николе Радојчића,⁷ коју је углавном прихватио и Одбор за изворе српског права Српске академије наука и уметности, преглед познатих рукописа је следећи: 1. *Струшки*, 2. *Атонски*, 3. *Хиландарски*, 4. *Студенички*, 5. *Бистрички*, 6. *Барањски*, 7. *Призренски*, 8. *Ходошки*, 9. *Шишатовачки*, 10. *Раванички*, 11. *Софијски*, 12. *Раковачки*, 13. *Борђошког*, 14. *Текелијин*, 15. *Стратимировићев*, 16. *Ковиљски*, 17. *Загребачки*, 18. *Патријаршијски*, 19. *Карловачки*, 20. *Грбаљски*, 21. *Вршачки*, 22. *попа Василија Николајевића из Попинаца*, 23. *Јагићев*, 24. *Богишићев*, 25. *Руднички рукопис* (препис изгорелог Београдског рукописа).⁸

Према резултатима досадашњих истраживања преписи *Душановог законика* по генези текста могу се разврстати у две редакције, старију и млађу, а у оквиру њих јављају се и различите варијанте у погледу садржаја и распореда.

Призренски рукопис представља најаутентичније сведочанство о склопу прве верзије. Он садржи најпотпунији текст, без селекције и испуштања појединих чланова, само што му није сачуван крај. Редослед чланова *Призренског* је такође првобитни, а ту нумерацију преузео је и С. Новаковић у свом издању.

На прву верзију старије редакције оличену у *Призренском рукопису* наслањају се преко предложака *Струшки*, *Студенички* и *Раковачки*, а у погледу распореда чланова сваки од њих чини посебну варијанту.

Другу верзију старијих преписа најпотпуније представља *Бистрички рукопис*. Од њега се даље развијају две групе преписа: у једну спадају *Хиландарски*, *Ходошки* и *Шишатовачки*, а у другу *Атонски* и *Барањски*.

Млађа редакција *Душановог законика* одликује се даљом селекцијом текста, као и слободнијим формулацијама и прерадама, што се јавља већ у хипотетичком заједничком протографу, тзв. *Приморском рукопису*, који се наслања на *Атонску* и *Барањску* верзију старије редакције, а онда још изразитије долази у огранку на челу са *Софијским рукописом* како је до сада сматрано.

Протограф млађе или приморске редакције направљен је на основу *Атонске–Барањске* верзије старије редакције са једном садржајном новином, а то је да се на крају *Законика* додаје низ чланова преузетих из Скраћене синтагме Матије Властара и других извора.

За *Приморски рукопис* у литератури се истиче да је настао на приморју или у Зети, у 15. веку у доба Ивана Црнојевића. На основу тог хипотетичког протографа настали су такође на приморју *Богишићев*, *Јагићев*, *Грбаљски* и *Режевићки рукопис* и чине зетску грану приморске редакције.

⁷ Никола Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960, 14–24.

⁸ М. Бартош, *исто*, 10–15.

⁹ О старијој и млађој редакцији рукописа *Душановог законика* и о међусобним односима њихових верзија в.: Митар Пешикан, *О међусобним односима верзија Душанова законика*, *Законик цара Стефана Душана*, књ. III, Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски Рукопис, САНУ, Београд 1997, 11–24.

Један нешто редукован препис те верзије, који садржи 151 члан, пренесен је на север где је постао основа северносрпске гране. Владимир Мошин верује да је то могло бити везано за сељење Стевана Штиљановића у првој половини 16. века.¹⁰ Старији (архаичнији) северносрпски огранак представљају *Раванички* и *Николајевићев рукопис (Попиначки)*, а у подновљени спадају *Софијски*, *Борђошког*, *Ковиљски*, *Стратимировићев*, *Карловачки*, *Вршачки*, *Руднички рукопис*, а са извесним разликама и *Патријаршијски* и *Текелијин*.

Сачувани преписи потврђују да је од укупно 174 члана *Атонске-Барањске* верзије у *Приморски рукопис* ушло 149 чланова и да је задржан њихов изворни редослед. Овome су додати и неки чланови из *Скраћене синтагме* и из других извора, тако да је у *Приморском рукопису* било укупно 168 чланова. У постојећим преписима број чланова је мањи, јер је дошло до њиховог испуштања.

Према С. Новаковићу *Раванички рукопис* је први рукопис млађе редакције. Текст је више превођен и прерађиван, него што је преписиван. Чест је случај да је прерађивач, због неразумевања старог текста, уносио у *Душанов законик*, оно што у њему није могло бити. Шафарик је то назвао "парафразом". Александар В. Соловјев касније закључује да се после *Паштровског рукописа (Богшићевог) Раванички* не може сматрати најстаријим представником групе рукописа млађе редакције. То потврђује мишљење К. Јиречека који је још 1900. објавио да је прерада *Душановог законика* настала у Црној Гори у околини Котора.¹¹ Наслови појединих чланова упућују на исту "приморску" верзију. *Раванички* испушта поједине чланове који се налазе у *Паштровском*. Истовремено је сачувао и неколико чланова који су испуштени у *Паштровском*.

Вероватно је у 15. веку постојао неки заједнички, можда потпунији протограф са кога су преписани *Паштровски* и *Раванички*, а такође и *Грбаљски* и *Режевићки*.

Раванички и *Софијски рукопис* представници су једне нове верзије, тзв. приморске са инкорпорираним деловима *Скраћене синтагме*.

Софијски је настао преписивањем са предлошка у којем су били испретурани листови. Испретураност је вероватно разлог што се део додатих чланова млађе редакције пребацио с краја *Душановог законика* у први део текста који се исписивао испред *Душановог законика* под именом *Закон цара Јустинијана*; премештени текст не би по садржајној логици могао доћи на ово место, па и то сведочи о ненамерној верзији. Овом изменом распореда и изнетим изменама стилизације створена је у северносрпској групи *подновљена верзија* млађе редакције.¹²

¹⁰ Стеван Штиљановић, светитељ, вероватно је пореклом из Паштровића. У Срем је прешао 1498. Умро је 1540. и сахрањен је у манастиру Шишатовач /Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, књ. IV, С-Ш, Загреб 1929, 1063/.

¹¹ А. Соловјев, *исто*, 89.

¹² М. Пешикан, *исто*, 19-20.

Према резултатима досадашњих испитивања *Раванички* и *Софијски* представљају најстарије сачуване преписе млађе редакције, која сведочи о сачуваном интересу за *Законик* и после пада српске државе и о његовом уграђивању у обичајно право.

Сродни су по томе што имају на крају основног текста *Душановог законика* чланове из *Скраћене Властареве синтагме*. Тај додатак у њима тече паралелно, уз напомену да се четири последња додата члана налазе у *Софијском* на другим местима, а не на крају као у *Раваничком*. У *Софијском* та четири члана спадају у *Јустинијанов законик*.

Чланови *Раваничког* и *Софијског* не иду по истом реду, иако има и идентичности.

Оба преписа имају аплификације и парафразе, у чему *Софијски* иде даље, по томе је А. Соловјев закључио да је *Софијски* млађа верзија од *Раваничког* (аплификације указују на подмлађивање).¹³

*

Најзначајнији споменик средњовековног српског права *Душанов законик* први пут је штампан као додатак четвртој књизи *Историје славенских народа* Јована Рајића (Беч 1795).¹⁴ Издање је приређено према *Текелијином рукопису*, али на рускословенском језику којим је писана и цела *Историја* и са доста погрешака. Рукопис је објавио издавач књиге Стефан Новаковић, без ауторовог знања.¹⁵ Рајић је овим издањем био незадовољан, написао је: "Чужий подметакъ а не мое".¹⁶ Иако је издање *Текелијиног рукописа* оцењено као лоше и неупотребљиво за научне сврхе, оно је привукло пажњу многих славистичких истраживача и подстакло их да се са разних аспеката баве *Душановим закоником*. На основу тог штампаног текста начињен је и први превод на немачки језик, који је публикован у познатој *Историји Србије и Босне* Ф. Х. Енгела (Хале 1801).¹⁷ Са немачког језика *Законик* је потом преведен и на француски језик у делу Ами Буе-а *Европска Турска* (Париз 1840).¹⁸ *Текелијин рукопис Душановог законика* је, по други пут, са коректно приређеним текстом, објавио Јован Ђорђевић.¹⁹

¹³ А. Соловјев, *исто*, 89.

¹⁴ *Исторія разныхъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ*, ч. IV, 242–270.

¹⁵ Никола Радојчић, *Душанов законик*, Нови Сад 1950, 5–7, 13–14; Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске, I, 1977, 50.

¹⁶ Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, 6.

¹⁷ F. Ch. Engel, *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, Т. III, *Geschichte von Servien und Bosnien*, Halle 1801, 293–310.

¹⁸ А. Воије, *La Turquie d'Europe*, Т. IV, Paris 1840, 426–441.

¹⁹ I. Ђорђевић, *Законъ царева: Константина Великогъ, Юстинијана и Стефана Душана*, Сербскій лѣтопись, за годину 1859, св. I, год. XXXIII, књ. 99, Будим 1859, 1–51.

Године 1828. Ђорђе Магарашевић објавио је у *Летопису Матице српске* текст *Душановог законика* по *Раковачком (Новосадском) рукопису*,²⁰ а нижу се и друга издања, од којих ће се овде истаћи само нека.

Павле Јосиф Шафарик 1831. дошао је до *Ходошког рукописа*. Исте године он је у бечком "Књижевном годишњаку" објавио преглед писаних споменика старијег доба код Срба и других Југословена,²¹ а 1851. издао је текст *Душановог законика* по *Ходошком рукопису*.²²

Андрија Кухарски је 1838. у *Antiquissima monumenta juris slovinci* (Варшава) објавио велико издање *Законика* које чине: *Душанов законик* по *Новосадском (Раковачком) рукопису* из 1700. године (на левим странама дат је текст ћирилицом, а на десним латиницом), *Душанов Законик* по *Ходошком рукопису* из 1390 (на левим странама јављају се објашњења на руском, а на десним на пољском језику), превод *Новосадског (Раковачког) рукописа* на немачки језик текста и примедбе В. А. Мађејовског на пољском језику.

По *Текелијином рукопису* Јован Ђорђевић је 1859. у *Летопису Матице српске* објавио сасвим коректно *Законе Константина и Јустинијана и Душанов законик*.

У истраживању и објављивању *Душановог законика* заједно са *Скраћеном синтагмом Матије Властара и Јустинијановим законима* посебно место припада Тимотеју Флоринском. Текст *Душановог законика* издао је по *Струшком, Атонском, Раваничком и Софијском рукопису*; *Законик Константина и Јустинијана* објавио је по *Софијском, Ходошком и Раковачком препису*, а донео је и друге садржаје (*Скраћену синтагму Матије Властара по Ходошком рукопису, Седам грчких Душанових повеља из Меникејског кодекса и Скраћена правила Јована Постника уз Скраћену синтагму по Ходошком препису*).²³ Објављени резултати Тимотеја Флоринског умногоме су помогли Стојану Новаковићу да 1898. приреди друго, изузетно важно издање *Призренског рукописа*. У своје издање Новаковић је унео само *Душанов законик*, а не и *Скраћену синтагму* и *Јустинијанов закон* који са *Душановим законом* чине један кодекс византијско-српског права, по чему се разликовао од Флоринског и неких других научника.

Од истраживача 20. века нарочит допринос изучавању *Душановог законика* дали су Александар Соловјев, Владимир Мошин, Никола Радојчић и други.

²⁰ *Законикъ Стефана Душана отъ года 1349*, Сербске лѣтописи, за год. 1828, ч. 3, год. IV, ч. 14, Будим 1828, стр. 44–62 и ч. 4, год. IV, ч. 15, стр. 31–55.

²¹ P. J. Šafarik, *Uebersicht der vorzüglichsten Schriftlichen Denkmäler älterer Zeiten bei den Serben und anderen Südslawen*, Wiener Jahrbücher der Litteratur, B. 53, Januar–März, Wien 1831, 1–57.

²² P. J. Šafarik, *Pámatky dřevního písemnictví Jihoslovanův (Okázky občanského písemnictví)*, v Praze 1851.

²³ В.: Тимоѳеѣй Флоринскій, *Памятники законодательной дѣятельности Душана царя Сербовъ и Грековъ, одељак Приложенія*, Кіевъ 1888, 1–225.

А. Соловјев објавио је текст *Законика Константина и Јустинијана и Душановог законика* по Грбаљском рукопису из 18. века, који припада групи рукописа млађе редакције. Проналаском тог рукописа дошло се до нових доказа који иду у прилог тези да протограф млађе рецензије није настао под окриљем српске патријаршије у Пећи, него у световним круговима, и то на Приморју или у Зети у 15. веку, како је то већ раније претпостављао Константин Јиречек. За изучавање *Душановог законика* важан и незаобилазан извор представља и студија А. Соловјева *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године* у издању САНУ (Београд 1980).

Владимир Мошин је 1949. објавио *Скраћену синтагму Матије Властара и Душанов законик* по Студеничком рукопису, издао је затим и *Јустинијанов и Душанов законик* по Загребачком (Паштровском), а 1953. објавио је и *Далматински* рукопис из Богишићеве библиотеке у Цавтату.

Никола Радојчић је приредио за штампу фототипско издање *Призренског рукописа Душановог законика*, издао је и фотографије *Струшког рукописа*, а објавио је и ново издање *Душановог законика* према *Призренском рукопису*.

Седамдесетих година 20. века Одбор за изворе српског права САНУ начинио је нови значајан корак у изучавању и објављивању рукописа *Душановог законика* одређивши се да уз примену одређених методолошких принципа донесе у целини текстове свих постојећих рукописа *Душановог законика*. То подразумева објављивање свих познатих варијанти преписа (рукописа) овог споменика, као и издавање сваке варијанте према свом интегралном тексту, онако како је данас сачувана. Припреме за овај подухват теку још од 1938. када је Одбор разрадио и усвојио програм издавања правних извора и систематског проучавања српског средњовековног права.²⁴

У издању САНУ, Одељење друштвених наука, Извори српског права, IV, до сада су изишле три књиге под називом *Законик цара Стефана Душана*: књ. 1. *Струшки и Атонски рукопис* (Београд 1975), књ. 2. *Студенички, Хиландарски, Ходошки и Бистрички* (Београд 1981), књ. 3. *Барањски, Призренски, Ходошки, Шишатовачки, Раванички, Софијски и Раковачки рукопис* (Београд 1997).

У наставку ове едиције биће објављени и рукописи *Душановог законика* који се налазе у Библиотеци Матице српске, а има их пет. Према већ наведеној хронологији они се налазе на 13, 14, 15, 16. и 22. месту. То су: *Борђошког, Текелијин, Стратимировићев, Ковиљски и Николајевићев рукопис*. На основу резултата истраживања за овај Каталог установљене су неке новине у погледу времена њиховог настанка и настанка *Софијског рукописа*, па се у вези са тим досадашњи хронолошки редослед преписа донекле мења. *Софијски рукопис* је млађи од свих пет Матичиних рукописа.

²⁴ М. Бартош, *исто*, 1.

Матичини преписи *Душановог законика* су врло рано описивани, упоређивани су са осталим преписима, а *Текелијин рукопис* је двапут и издат. Текст *Борђошког рукописа* објављен је само делимично.²⁵

Описи садрже основне податке о рукописима, анализиран је и њихов садржај на основу којег су они и смештени у одговарајућу редакцијску групу. У овој серији Каталога Библиотеке Матице српске рукописима *Душановог законика* посвећена је посебна књига коју чине детаљни каталошки описи и научни прилози о њима.

Текелијин рукопис је прва рукописна књига коју је Библиотека Матице српске прибавила. Рукопис је доспео марта 1843. године са завештаном библиотеком Саве Текелије. *Ковиљски рукопис* је назван по манастиру Ковиљ где се раније налазио, а по ранијим власницима названи су и рукописи *Борђошког*, *Стратимировића* и *Николајевића*.

Међу Матичиним рукописима *Душановог законика* податак о писару, месту и времену настанка садржи само *Ковиљски рукопис*. Писар ове књиге, Стефан Стојковић, записао је да је књига завршена у Београду 20. септембра 1726. године. На основу поређења *Ковиљског* са *Софијским рукописом* установљено је да је Стефан Стојковић писар обе књиге. Три водена знака хартије у та два рукописа су идентична, одговарају 1726. години из записа у *Ковиљском рукопису* као и години 1728, која је утиснута на предњој корици *Софијског рукописа*. Дуго се сматрало да је *Софијски рукопис* настао у 17. веку, половином или крајем, а у најновијем опису САНУ (1997) он је према воденим знацима хартије смештен у прву четвртину 18. и крај 17. века. Година 1728. утиснута на предњим корицама узимана је за годину повезивања књиге у време када је она била у Београду (запис у књизи о паду Београда). Међутим, најновије чињенице о идентичности писара *Ковиљског* и *Софијског рукописа* и међусобним сличностима те две књиге упућују на то да је и *Софијски* настао у Београду 1728. године. Према овом датирању *Софијски рукопис* је, као што је већ истакнуто, млађи од свих преписа *Законика* у Библиотеци Матице српске. У хронолошком низу преписа *Душановог законика* млађе редакције његово место се мења и више се не може сматрати "за старијег представника једне нове верзије 'млађе рецензије'".²⁶

Остали рукописи Библиотеке Матице српске у литератури су различито датирани, 17. или 18. веком. Најновија анализа водених знакова показује да је *Николајевићев рукопис* написан око 1705. године, *Борђошког* око 1703/1710, *Текелијин* око 1710/1720, а *Стратимировићев* око 1724. године. Према овим резултатима ниједан рукопис није из 17. века како је истицано. *Николајевићев рукопис* досада је датиран према записима о власништву књиге 1784. или 1785. годином и сматран је најмлађим преписом *Душановог законика* у Библиотеци, а заправо је најстарији.

²⁵ Исто, 13.

²⁶ А. Соловјев, исто, 91.

Као представници млађе редакције Матичини рукописи имају два основна дела, *Закони цара Константина и Јустинијана* и *Законик цара Стефана Душана*. Од додатака у три рукописа постоји летопис који почиње од стварања света. У рукопису *Борђошког* он се завршава 1638. годином, а у *Николајевићевом* летопис није комплетан, недостаје му крај, прекида се код 1514. године. У летопису *Ковиљског рукописа* последња година је 1640. Треба истаћи да се годином 1640. завршава и летопис у *Софијском рукопису*, а у досадашњим описима од краја 19. века до данас погрешно се наводи да је последња година у том летопису 1649. Три рукописа садрже *Оглављеније – Борђошког, Стратимировићев* и *Ковиљски*, али ни у једном од њих није у целости сачувано јер недостају листови. *Ковиљски рукопис* има и *Правила васељенских сабора по избору*.

Чланови оба законика у четири Матичина рукописа су нумерисани ћириличким словима у бројној вредности. Нумерација чланова у *Николајевићевом рукопису* не постоји, а тако је, на пример, и у *Раваничком рукопису*.

Јустинијанов закон у *Борђошком, Стратимировићевом* и *Ковиљском* садрже по 87 чланова, а *Текелијин* има 83. Ови рукописи су по структури идентични. *Николајевићев* се од њих разликује по томе што се у њему четири члана из *Јустинијанових закона*, члан 7–10, налазе на крају *Душановог законика* и што чланови 83, 84 и 85 изостају. Распоред чланова у *Николајевићевом рукопису* одговара *Раваничком* и типичан је за старије рукописе млађе редакције. Због тога што је рукопис *Николајевићев* оштећен недостаје још 7 чланова *Закона цара Јустинијана*.

Душанов законик у *Борђошком, Стратимировићевом* и *Ковиљском рукопису* има 97 нумерисаних чланова, а у *Текелијином* је 101 члан. Последњих десет чланова у сва четири рукописа не припадају *Душановом законнику* већ су преузети из *Синтагме Матије Властара* и других извора, па се у попису чланова реконструисаног примерка који је дао Стојан Новаковић и не налазе. Под једним бројем негде су дата два или више чланова, па се по тим комбинацијама Матичини рукописи негде разликују (*Текелијин* у односу на остала три највише). Према Новаковићу у сва четири рукописа заступљени су исти чланови и њихов редослед се у *Стратимировићевом, Текелијином* и у *Ковиљском* подудара, а у рукопису *Борђошког* члан 27 долази испред члана 26:

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 33, 34, 31, 65, 40, 41, 42, 43, 45, 47, 44, 46, 48, 50, 55, 95, 53, 54, 49, 52, 56, 61, 62, 57, 58, 183, 104, 67, 68, 70, 69, 73, 74, 75 (само почетак), 76, 77, 79, 13, 14, 15, 16, 35, 36, 37, 17, 18, 19, 29, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 33, 80, 81, 83, 85, 87, 86, 94, 95, 96, 88, 89, 90, 92, 93, 97, 98, 99, 100, 101, 105, 138, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115 (има и додатак), 116, 118, 119, 120, 122, 125, 126, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 139,

140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 148, 151, 152, 162, 159, 160, 161, 163, 167, 166, 169.

У *Николајевићевом рукопису*, као што је речено, уз чланове броја нема, а према нумерацији Стојана Новаковића јављају се:

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 35, 36, 37, 17, 18, 19, 29, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 33, 34, 31, 65, 40, 41, 42, 43, 45, 47, 44, 46, 48, 50, 55, 95, 53, 54, 49, 52, 56, 61, 62, 57, 58, 183, 104, 67, 68, 70, 69, 73, 74, 75 (само почетак), 76, 77, 79, 81, 83, 85, 87, 86, 94, 95, 96, 89, 90, 92, 93, 97, 98, 99, 100, 101, 105, 138, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115 (има и додатак), 116, 118, 119, 120, 122, 125, 126, 132, 133, 134, 136, 145, 146, 147, 150, 159, 160, 161, 163, 167, 166, 169.

Николајевићев и *Раванички рукопис* имају исти редослед текста, али се разликују по присуству/одсуству појединих чланова. У *Николајевићевом рукопису* недостаје 13 чланова, а по Новаковићевој нумерацији то су: 80, 88, 130, 131, 139, 140, 142, 143, 144, 148, 151, 152 и 162. Са друге стране у *Николајевићевом рукопису* постоје чланови 113 и 161 који у *Раваничком* не долазе. Таква неслагања упућују на различите предлошке. У односу на *Николајевићев рукопис Раванички* услед оштећења књиге нема део члана 4 и чланове 5–8.

У оквиру описа Матичиних рукописа у овом *Каталогу* у одељку *Садржај* наводе се у целини први и последњи члан закона цара Константина и Јустинијана и сви чланови *Душановог законика*. Иза оригиналне нумерације члана у облој загради стоји нумерација по Стојану Новаковића. У *Николајевићевом рукопису* чланови су овде нумерисани како теку, а у загради је такође број по Новаковићу. Број у загради изостаје код чланова додатих из *Синтагме Матије Властара* и других извора, јер они не припадају *Душановом законнику* и зато нумерацију Стојана Новаковића и немају.

*

Рукописи *Душановог законика* који се налазе у Библиотеци Матице српске настали су у последњем раздобљу српскословенске писмености. Писани су стилизованим брзописом, полууставом или мешовитим писмом (брзопис и полуустав), а у погледу типова и варијаната слова нема одступања од тадашње праксе.

У свим књигама правопис је ресавски, ненормализован, с тим што је у *Николајевићевом рукопису* он упрошћен, посрбљен и са неким специфичним одликама ћириличких споменика југозападне провенијенције. По инвентару слова *Борђошког*, *Текелијин*, *Стратимировићев* и *Ковиљски рукопис* углавном се слажу. Знатније одступа *Николајевићев рукопис* у којем се не налазе сва традиционална слова црквене ћирилице. Нема *јери*, *јата*, слова **ѕ**, грчких слова у речима (осим једне лексеме са **з**), а изостаје и **ѡѣ** (постоји само **ѡ**). Сви имају графему **ѣ** (вредност **ћ** и **ђ**), а у *Ковиљском рукопису* на једном месту употребљено је и слово **ѡ** (вредност **ѡ**). У *Николајевићевом рукопису* у обеле-

жавању вокалног *p* више пута долази *ap*, што је одлика споменика западне и приморске провенијенције, а у *Стратимировећевом* и *Текелијином* за такав правопис постоје ретке потврде.

Језик преписа је српскословенски и српски. Заступљене су све особине српскословенског књижевног језика, и фонетске и морфолошке, али има доста и одлика српског језика, које у појединим категоријама и претежу. Већина народних црта има општештокавски карактер. Спорадично долазе и особине старог српског језика, које се јављају и у најстаријим преписима, а неке од њих усталиле су се као дијалектизми.

У четири Матичина рукописа, у *Борћошком*, *Текелијином*, *Стратимировићевом* и *Ковиљском рукопису*, чији текст спада у подновљену верзију млађе редакције, много је потврда за рефлекс *a* од некадашњих полугласа. Вредност *jata* је *e*. У облицима помоћног глагола (*нису*, *није*) и у одређеним морфолошким категоријама (јд. *Д жени*, *Л на реци*) потврђују се и икавизми који су се рано раширили на екавској територији. Јављају се и појединачни примери са *ије* (Н мн. *тије*, И јд. *тијем*), што је остатак предлошка.

Срећу се облици старог *Л* мн. именица м. рода с наставком *-их*, затим *Л* јд. придева и заменица м. и ср. рода на *-ому* што је стара појава, а карактеристика је и зетско-сјеничког дијалекта. У облицима заменица јавља се партикула *-зи* која је иначе присутна у старим споменицима, нарочито југозападним, а постала је и одлика зетско-сјеничког говорног типа, као и неких дубровачких говора. Све ове црте могу се објаснити као остатак предлошка пошто се јављају и у неким ранијим преписима *Душановог законика*. С обзиром на то да Матичини рукописи по структури текста припадају северносрпској грани млађе редакције, претпоставља се да су настали на просторима северно од Саве и Дунава и у прилог тој тези сведоче појединачни примери карактеристични за шумадијско-војвођански дијалекат – уместо *xv* среће се *ф* или *в* (нпр. *уватит*, *уфатит*), *ф > в* (Борћ. *филосови*), *с > ш* пред *њ* (*шњим*), *вљ > љ* (*Стр. постаљени*). Слово *χ* пуно пута изостаје или се неоправдано јавља, што је одлика и других народних говора.

Према текстолошким одликама *Николајевићев рукопис* заједно са *Раваничким* спада у архаичнију верзију северносрпске групе, а у односу на *Раванички* он је још архаичнија варијанта. У *Николајевићевом рукопису* писање *а* према изговору је доследно. Поред правописних одлика југозападног подручја у овом рукопису налазе се и језичке црте карактеристичне за то подручје. Осим икавизама који су се рано раширили на екавској територији, као што су, на пример, *није*, *нису*, присутне су и друге лексеме са икавском заменом *jata*, на пример, *дио*, *дивицу*, *трптити*, а понегде је *ѣ > ије* (*послије*, *прије*). Ново јекавско јотовање среће се у примеру *којугође*. И у овом рукопису на морфолошком плану потврђују се црте из старог језика, наставак *-ому* (зетско-сјенички дијалекат), партикула *-зи*, партикула *-и*. У придеву *мнозема* долази заменички наставак *-еми* (*e < ѣ*), црта косовско-ресавског, зетско-сјеничког и источнохерцеговачког дијалекта. За исте дијалекте карактеристичан је и

инфинитив с наставком *-т*, а један пример се налази и у овом рукопису, *заменит*. Примери с *отим*, прелаз *хв > ф* представљају обележја шумадијско-војвођанског дијалекта. На основу наведених дијалекатских црта тешко је закључити где је рукопис настао. Већина црта указује на југозападну територију, одакле потиче и хипотетички приморски предложак млађе (западне) редакције. Полазећи од резултата текстолошке анализе да овај рукопис спада у северносрпске преписе, посрбљен и упрошћен правопис у њему, са одликама као у споменицима са југозапада, као и неке фонетске и морфолошке југозападне карактеристике могу се објаснити брижљивим преписивањем са неког предлошка који је близак зетским преписима.

У свим рукописима у неким категоријама присутни су русизми који су последица утицаја рускословенског језика, али њихова фреквенција није свуда иста. У питању су примери са *е* и *о* од некадашњих полугласа, који нису исти у свим рукописима (нпр. *себер*, *тој*), затим рефлекси *ер* и *ре* уместо *р* вокалног (Борђ. *умерших*, Ков. *греческаго*), рефлекс *ол* од *л* вокалног (Ков. *долг*), промена *жд* у *ж* (Борђ. *не осуђајет*) и писање *ѡ* за групу *-ја* (Борђ. *православнаја*) и *ч* уместо *ѣ* у завршецима неколико презимена (Борђ. *Лазаревич*, Ков., Ник. *Бранковича*), затим наставак *-ого* у једном Г јд. придева ср. рода (Стр. *светого*) и архаични партиципи са придевским наставцима одређеног вида (*купиви*).

Резултати истраживања садржаја и језика пет Матичиних рукописа потврђују да припадају северносрпској грани млађе редакције. Један огранак према садржају и језику чине *Борђошког*, *Текелијин*, *Стратимировићев* и *Ковиљски рукопис*, а са друге стране се налази рукопис *Николајевићев* који се по структури текста слаже са *Раваничким рукописом* и са њим, као што је већ поменуто, представља старију верзију млађе редакције.

Сваки од ових рукописа представља и својеврсну текстолошку верзију и чува у себи и другу богату грађу занимљиву за разна културно-историјска истраживања, а подстрек за то верујемо да ће бити и овај каталог Библиотеке Матице српске.

Душица Грбић

СОФИЈСКИ И КОВИЉСКИ РУКОПИС ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА – ДВА ПРЕПИСА ИСТОГ ПИСАРА

Софијски и Ковиљски рукопис Душановог законика из низа од двадесет и пет данас познатих преписа тог најзначајнијег српског средњовековног законодавног споменика, чији оригинал није сачуван, по структури и стилизацији текста припадају групи подновљене верзије северносрпске гране млађе (приморске, западне) редације.¹

Први рукопис назван је по томе што се чува у Софији у Народној библиотеци "Св. Кирил и Методиј" (бр. 293), а други, из збирке Библиотеке Матице српске (сигнатура РР I 35, старе сигнатуре РР 135 и 352 А 21, инвентарни број 113460), добио је назив по манастиру Ковиљу где се некада налазио.

Ковиљски рукопис садржи запис писара Стефана Стојковића о томе да је завршен у Београду 20. септембра 1726. године,² за разлику од *Софијског*, у којем не постоје директна сведочанства о писару месту и времену настанка.³

У научној литератури *Софијски рукопис* јавио се пре *Ковиљског*. Дуго времена датиран је 17. веком. На основу белешке о паду Београда под турску власт 1739, сачуване на л. 202а (тј. 205а),⁴ испод које је другом руком написано да је запис оставио митрополит београдски, светопочивши Викентије Стефановић, као и по години 1728. утиснутој на предњој корици испод барокног орнамента двоглавог орла (аустријски грб), закључено је да се рукопис налазио у митрополитској библиотеци у Београду где је тада увезан.

На *Софијски рукопис* први су скренули пажњу Константин Јиречек и Тимотеј Флорински. Јиречек је забележио да је књигу видео у Софији 1882. и

¹ Митар Пешикан, *О међусобним односима верзија Душанова законика*, Законик цара Стефана Душана, књ. III, Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис, САНУ, Београд 1997, 16–24.

² В. опис те књиге у овом каталогу, бр. 107.

³ Димитрије Богдановић, Димитрије Е. Стефановић, *Опис Софијског рукописа*, Законик цара Стефана Душана, књ. III, 405–409.

⁴ Д. Богдановић, Д. Е. Стефановић, *Опис Софијског рукописа*, 405. У нумерацији има грешака, па је последњи лист означен бројем 202 уместо 205.

да је она ту доспела из Кратова, у Македонији, посредством професора Јеврема Каранова из Велбужда. По њему *Софијски рукопис* настао је у другој половини 17. века, а тај податак, као и нека друга своја запажања о овој књизи саопштио је Стојану Новаковићу,⁵ који се бавио изучавањем рукописа *Душановог законика* и на основу њиховог међусобног упоређивања реконструисао првобитни примерак.⁶

Исте 1882. године *Софијски рукопис* проучавао је и Тимотеј Флорински. Он је скоро цео рукопис преписао, да би 1888. објавио текст *Закон Константина и Јустинијана и Душанов законик* са подведеним различитијима, односно варијантама текста *Београдског*, *Текелијиног* и *Раваничког рукописа*. Флорински је први истакао да утиснута година 1728. на корицама није година настанка књиге, јер је писана вероватно половином 17. века.⁷

Лиречеково датирање (крај 17. века) *Софијског рукописа* пренео је најпре Стојан Новаковић,⁸ а касније и Александар Соловјев,⁹ а датирање Флоринског (половина 17. века) прихватио је Никола Радојчић.¹⁰ У хронологији познатих рукописа *Душановог рукописа* коју је успоставио Н. Радојчић *Софијски рукопис* налази се на једанаестом, а *Ковиљски* на шеснаестом месту. По описима С. Вуловића¹¹ и Б. Цонева¹² *Софијски рукопис* потиче из 17. века.

До измене у одређивању времена настанка *Софијског рукописа* долази у трећој књизи серије *Закон цара Стефана Душана*, објављеној 1997. у издању Одбора за изворе српског права Српске академије наука и уметности у Београду (в. у тој књизи текст Димитрија Богдановића и Димитрија Е. Стефановића *Опис Софијског рукописа*). Према воденим знацима хартије *Софијски рукопис* датиран је "првом четвртином 18, односно крајем 17. века", а година са корица 1728. узета је за годину његовог повезивања.

На *Ковиљски рукопис* први је скренуо пажњу С. Новаковић 1898. служећи се подацима добијеним од Тихомира Остојића, тадашњег професора у Новом Саду.¹³ У својим студијама и расправама основне податке о том

⁵ Д. Богдановић, Д. Е. Стефановић, *Опис Софијског рукописа*, 406; Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898, LXXXII.

⁶ С. Новаковић, *Законик Стефана Душана*, 1–267.

⁷ Тимоџеј Флорински *Памятники законодательной дѣятельности Душана царя Сербовъ и Грековъ*, Кіевъ 1888, 249–254, одељак *Приложенія*, 52–94.

⁸ С. Новаковић, *Законик Стефана Душана*, LXXXII.

⁹ А. В. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, САНУ, Београд 1980, 90.

¹⁰ Никола Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960, 20.

¹¹ С. Вуловић, *Опис рукописа Софијске библиотеке*, Споменик Српске краљевске академије, XXXVII, Београд 1900, 42.

¹² Б. Цонев, *Описъ на рѣкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Народната библиотека въ Софiя*, Софiя 1910, 200.

¹³ С. Новаковић, *Законик Стефана Душана*, LXXXVI–LXXXVII.

рукопису донели су и А. Соловјев,¹⁴ Н. Радојчић¹⁵ и други истраживачи, а каталошки опис те књиге објавили су Димитрије Кириловић¹⁶ и Иванка Веселинов.¹⁷

У досадашњим изворима наводи се велика сличност између *Софијског* и *Ковиљског рукописа* у погледу структуре и распореда текста, истиче се и да је *Софијски рукопис* био у Београду у време када је *Ковиљски* завршен, али о блискости дуктуса и неким другим подударностима те две књиге које указују на истог писара нема речи.

Радећи на опису *Ковиљског рукописа* за овај каталог и упоређујући га са снимцима *Душановог законика* из *Софијског рукописа*, објављеним у трећој књизи поменуте серије САНУ, већ на први поглед запазила сам њихову велику сличност по писму, дуктусу и илуминацији. Прибавивши снимке комплетног *Софијског рукописа* из Историјског института САНУ у Београду, детаљније сам га упоредила са *Ковиљским* по разним елементима и тако дошла до закључка да је те две књиге исписало исто лице, Стефан Стојковић. Узимајући у обзир и напред изнета сведочанства о томе да се *Софијски рукопис* налазио у Београду, наметнула ми се даље мисао да је он не само био већ је и настао у Београду, а у светлу ових чињеница произилази да се година 1728. на предњој корици књиге (испод грба) може узети за годину њеног завршетка и корицења. Занимљиво је истаћи и то да су на предњој корици изнад грба утиснути иницијали S. J. У литератури они до сада нису разрешени, а може се претпоставити да означавају књиговесца или власника књиге, односно лице по чијем налогу је књига преписана или увезана.¹⁸

Писар Стефан Стојковић је, дакле, за две године, 1726. и 1728, колико се за сада зна, у Београду, у време аустријске владе, када је митрополит београдско-карловачки био Мојсије Петровић, начинио два преписа *Душановог законика*. Ова два рукописа из пера истог преписивача у тако кратком временском интервалу не изненађују много, када се има у виду да је интересовање за *Душанов законик* у српској средини северно од Саве и Дунава у 18. веку било велико, што потврђују и остали сачувани северносрпски преписи.

У наставку рада истаћи ћу неке паралеле између *Софијског* и *Ковиљског рукописа*, које иду у прилог тези о истом писару и предлошку.

¹⁴ Александар В. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Скопље 1928, 35; А. Соловјев, *Законик*, 98–99.

¹⁵ Н. Радојчић, *Законик*, 21.

¹⁶ Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 56–57 (бр. 13).

¹⁷ Иванка Веселинов, *Српске ћирилске рукописне књиге XVIII века у Библиотеци Матице српске, I Датирани*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 62–63 (бр. 18).

¹⁸ Опис корица у овом раду доносим према снимцима до којих сам дошла посредством Љупке Васиљев.

1. Обе књиге су малог формата и приближног су обима. Имају по 27 свешчица, при чему *Софијски рукопис* садржи 205 л.¹⁹, а *Ковиљски* 203 л. (прва два недостају). Свешчице су у *Софијском* нумерисане арапским бројевима (нумерација је понегде обрзана), а у *Ковиљском* оне немају ознаке нити се виде трагови да су постојале.

2. У анализираним рукописима јављају се три идентична водена знака, од којих је један веома редак ("грб у облику срца са тролистом изнад знака и иницијалима ЋС,Т") и према расположивој филигранолошкој грађи нигде другде не постоји. Водени знаци хартије временски одговарају, како 1726. години из записа *Ковиљског рукописа*, тако и 1728, утиснутој на предњој корици *Софијског рукописа*.²⁰

3. Број редова на страни је исти, 12. Испод последњег реда, удесно, у обе књиге понегде је спуштен део речи (реч или речи), што у неким случајевима чини кустоду. Спуштени делови подвучени су слично стилизованом линијом (изломљеном или испресавијаном), која је у *Софијском рукопису* на неким местима китњастаја него у *Ковиљском* (више пута се различито ломи или савија, украшена је пунијим тачкама, израженије су разлике у њеној дебљини током дужине и сл.).

На горњој маргини готово сваке стране постоји "жива глава", писана киноваром. Са обе стране "живе главе" налази се по један, такође црвени четворолист. Тај украс на неким горњим маргинама при крају обе књиге појављује се и самостално, без речи, а среће се и на крају неких чланова или сегмената текста у комбинацији са таласастом линијом украшеном цртом (или без црте).

Највећи део текста исписан је црним мастилом, које је на листовима при крају обе књиге јаче пробило хартију, па је текст теже читљив или се понека реч не може рашчитати.

4. Књиге су скромно илуминиране. Од украса постоје једноставне слично стилизоване заставице, вињете и иницијали. У *Софијском рукопису* налазе се три заставице, а у *Ковиљском* две (једна заставица вероватно недостаје, јер нема првог листа са *Оглављењем*). Заставице долазе на истом месту, тј. испред истих наслова. На крају оба рукописа (иза летописа) изведена је крупнија вињета (завршни украс). У *Софијском* постоји још једна вињета на крају *Душановог законика*, док у *Ковиљском* на том месту нема украса. Вињете су сличне по стилу и начину обликовања, иако су им мотиви различити. Иницијали су једноставни, висине неколико редова словног низа, а украшени су флоралним елементима или украсним цртама. У обе књиге на исти начин се исписују и наслови, како главних целина, тако и појединих

¹⁹ Б. Цонев, *Описъ*, 200; Д. Богдановић, Д. Е. Стефановић, *Опис Софијског рукописа*, 405.

²⁰ Водене знаке је идентификовала и описала Љупка Васиљев, в. каталошки опис у овој књизи, бр. 107.

одељака (в. о томе у каталошком опису *Ковиљског рукописа*), а подударност постоји и у обликовању и употреби великих црвених слова.

5. Писмо анализираних књига је мешовито (брзопис и полуустав). Рукопис је исписан и леп. Слова су крупна, разликују се пуне и танке линије. Редови су међусобно јаче размакнути, па су међупростори већи. У њих залазе продужеци појединих слова, обично јаче наниже него навише. Стубови, репови и ножице јављају се претежно искошени, а ређе вертикални. Украсну црту и у једном и другом рукопису имају **ж**, **р**, **џ** у **оџ**, **џ**, надредно **ж** у виду гужвице и надредно **з**, а цртом често је пресечена и *титла*. У *Софијском рукопису* украсна црта је чешћа, а осим наведених имају је и нека друга слова (нпр. **а** и **х** у врсти, **м**, **р** над редом итд.), што чини рукопис декоративнијим. И полууставни и брзописни тип у врсти у обе књиге имају **а**, **б**, **в**, **д**, **е**, **ж**, **к** и **р**. У погледу варирања типова слова **т** постоји разлика. У *Ковиљском* оно је скоро увек троного. Једноного се јавља само на л. 87а/5–12. Дуктус тих неколико редова разликује се од дуктуса осталог дела књиге, слова су полууставна, као штампана. С обзиром на мали опсег грађе, тешко је закључити да ли је те редове исписао исти или други писар. У *Софијском рукопису*, поред знатно чешћег троногог **т**, није ретко ни једноного. По изгледу оно одступа од потврда у *Ковиљском* на л. 87а (у *Софијском* привесци су кратки и приближно исте дужине, а у *Ковиљском* леви је дужи од десног).

Од већих слова долазе: широко и издужено **е**, широко **о** са једном или са две украсне црте (при врху и при дну), високо **т** као седмица, као и слова са продужецима појединих елемената у међупросторе – **д**, **ж**, **ѕ**, **з**, **р**, **ѕ**, **џ** у **оџ**, **х** и **џ**. Осим наведених облика, у *Софијском рукопису* потврђује се и **а** са надоле продуженим таласастим стубом (већином на крају реда или у последњем реду на страни), а једанпут се среће и крупније **о** са птичицом. У доњем међупростору у обе књиге елементи два суседна слова често се међусобно додирују или пресецају.

Од надредних слова, која су углавном брзописна, више од једног типа има само **т** (троного и високо).

Лигатуре се, осим оних које улазе у инвентар слова, не употребљавају, са изузетком брзописног споја **т** + **р** који се по једанпут потврђује у оба рукописа.

У прилог тези о истом писару *Софијског* и *Ковиљског рукописа* истаћи ћу неке карактеристичније облике малих слова.

И брзописно и полууставно **а** писано је између ивица низа. Код оба типа стуб је улево искошен, при чему је код полууставног обично прав, а код брзописног улево угнут. Петља је шиљата код полууставног, а код брзописног елипсаста. Брзописно **в** је положено, а брзописно **в** је четвртасто. Код полууставног **в** пречка подједнако прелази стуб са леве и десне стране. Код полууставног **в** крајеви горње (троугласте) и доње (лучне) петље спајају се обично

на стубу (најчешће око његове средине). Слово **г** има пречку као и **в**, а стуб му је редовно мало савијен удесно. Полууоставно **д** скоро увек има десну ножицу дужу од леве. Брзописно **е** је грчког типа, а полууоставно је обло и плитко (језичац по дужини одговара ширини лука, или је мало дужи). Код брзописног **ж**, које увек има само једну, десну петљу, стуб залази у оба међупростора и на почетку је савијен улево, а на крају удесно. Понегде се јавља и полууоставно тропотезно **ж**, где се краци секу на врху стуба, или стуб полази од десног крака (мало испод места пресека кракова) и спушта се до линије реда. Код брзописног **к** бочна страна је редовно одвојена од стуба, а углавном и код полууоставног. Слово **з** има хоризонталну пречку с кратким привеском. Коси стуб му се најпре на крају јаче савија удесно, па затим кратко улево. Спојница и је искошена, полази нешто изнад доњег краја левог стуба и допире мало испод врха десног. Код **н** она је хоризонтална и обично спаја средине стубова. Хоризонталну спојницу има и лигатура **к**. Она је повучена од средине стуба до средине лучне линије **е**. Код **па** и **ю** спојница, смештена у горњој половини слова, обично је мало искошена удесно, а ређе хоризонтална. Слово **о** је издужено. Стубови **п** и троногог **т** су на крајевима већином савијени удесно. Њихове спојнице претежно прелазе само леви стуб. Стуб **р** чешће је искошен удесно, ређе вертикалан, а доњи крај му је негде савијен улево или тај савијутак изостаје. Стуб **ф** је сличан стубу брзописног **ж**, само што су му горњи и доњи крај обрнуто савијени (горњи удесно, доњи улево), а тело чине лучне линије повучене са обе стране стуба. Стуб **џ** и **џ** редовно прелазе горњу ивицу низа и на почетку су савијени улево. Стуб **џ**, који навише допире приближно до половине међупростора, а наниже се спушта близу наредног словног низа, потврђује се с почетним савијутком удесно. Код **з**, краци од којих је десни скоро увек дужи од левог, на почетку су мало савијени унутра. И код **х** крак сдесна редовно је дужи од левог. Чашица **ч** је надоле благо лучна и својим завршетком везује се за врх стуба. Ножица **ц** и реп **џ** срећу се вертикални или искошени (улево или удесно) и прави или таласасти. На крају у неким случајевима имају савијутак улево, а негде су без њега. Слово *омега*, када стоји самостално или у лигатури **Ѡ**, увек има плитак угиб (лева и десна страна се спајају мало изнад линије реда).

На основу изложених палеографских одлика види се да се потврђени облици слова у упоређиваним рукописима међусобно слажу, с тим што се у *Софијском рукопису* срећу и неки типови или варијанте слова које у *Ковиљском* нисам запазила (брзописно **а** са стубом између ивица низа и са продуженим наниже, присуство једног примера већег **о** са птичицом) или им је фреквенција већа (једноногог **т**). Утисак је и да се брзописно **б** и **в** у *Софијском* чешће користе од полууоставних облика, док је у *Ковиљском* стање обрнуто. Разлика у фреквенцији, како је већ истакнуто, јавља се и у стављању украсне црте, која је много чешћа у *Софијском* него у *Ковиљском*, а и илуминација

Софијског рукописа је нешто богатија. Према остацима сачуваних корица види се да је *Софијски рукопис* имао и врло леп и декоративан повез, украшен флоралним орнаментима (лозицом и цветовима) и са поменутим грбом и иницијалима на предњој корици. Какав је био повез *Ковиљског рукописа* не може се знати, јер је он доспео у Библиотеку Матице српске без корица, где су му начињене нове. Оне су картонске обложене драп кожом.

6. Инвентар употребљених графема је идентичан. Поред стандардних слова црквене ћирилице, укључујући и грчка слова, у оба рукописа више пута је употребљено и слово **ѣ** у вредности **ћ** и **ђ**, а једанпут је написано и **џ** (= **џ**) у истој лексеми *кујунџија*. Глас *ј* већином је обележен са **й**, а тај знак среће се више пута и у вредности *и*.

7. Правопис је ресавски, ненормализован. Све ортографске одлике наведене у каталошком опису *Ковиљског рукописа* (в. опис бр. 107) налазе се и у *Софијском*, с тим што су мање разлике присутне у погледу учесталости неких црта или неједнаког њиховог варирања у различитим деловима књиге. Од правописних карактеристика које повезују ова два рукописа посебно је упадљиво идентично обележавање вокалног *л* и *р*, тј. писање полугласничког знака веома често и испред и иза слова *р* и *л* (нпр. *Соф. пѣр'вее* 90б/9, *Ков. тѣр'говѣци* 1б/11; *Соф. џ дѣльгѣ* 4б/12, *Ков. џ дѣльгѣ* 2б/12). Ова црта типична је у развоју већине македонских говора,²¹ а одликује и рускословенску традицију до другог јужнословенског утицаја.²² Манир писара је да уместо *и* у вредности *ј* или *и* у поствокалској позицији, најчешће на крају речи, у оба рукописа доста пута ставља две надредне удесно искошене паралелне црте (") и тако заправо скраћује реч: *надејущѣ* (*надејущтеји*) *Соф.* 29а/7, *Ков.* 29а/5, *кѣ* (*који*) *Соф.* 31а/10, *Ков.* 32а/3, Д. јд. ж. род *вѣсакѣ* (*васакој*) *Соф.* 55б/2, *Ков.* 55б/12 итд. Интерпункцијски и акценатски знаци су исти. Угласта заграда употребљена је по једанпут, на истом месту, у оба рукописа. На крају реда, да би попунио простор, писар често ставља једну, две или три хоризонталне црте.

8. Сличност између срањиваних рукописа постоји и на фонетском и морфолошком плану. Језик им је српскословенски и српски. Српскословенску норму нарушавају многобројне општештокавске карактеристике, затим црте присутне у старом српском језику, од којих су се неке усталиле као дијалектизми, а присутни су и неки русизми.

Тако је, на пример, више пута у обе књиге употребљен стари Л мн. именица м. рода на *-их* (*градових*).²³ У Л јд. придева и заменица м. и ср. рода у

²¹ В.: Ирена Грицкат-Радуловић, *Језик Софијског преписа*, Законик цара Стефана Душана, књ. III, 414.

²² В.: Борис А. Успенский, *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*, Budapest 1988, 110–113.

²³ В.: Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са деklinацијом*, Београд 1965, 71.

неким случајевима долази *-ому* (у *тому*), што је стара појава аналогно према Д јд.²⁴, а карактеристика је и зетско-сјеничког дијалекта.²⁵ У И јд. заменичке промене среће се и *-ије* < *јата* (*тијем*), особина зетско-сјеничког и источно-херцеговачког говорног типа.²⁶ У облицима заменица доста пута налази се партикула *-зи* (нпр. Д мн. *тизим*). Она се јавља и у неким другим рукописима *Душановог законика*.²⁷ Присутна је, иначе, у старим споменицима²⁸, нарочито југозападним, а постала је и одлика зетско-сјеничког говорног типа²⁹, као и неких дубровачких говора.³⁰ Наведене црте последица су утицаја предлошка.

Од русизама у обе књиге потврђују се више пута рефлекс *е* и *о* од некадашњих полугласника (*себер*, *греческаго*, м. род *тој* итд.), једанпут долази рефлекс *ол* уместо вокалног *л* (*долг*), а употребљени су и архаични партиципи са придевским наставцима одређеног вида (*купиви*, *не хотеји* итд.). У прилог рускословенским одликама може да иде и писање *ле*, *не* за *ље*, *ње* (поред чешћег *лк* *нк*), иначе, црта старијег рашког правописа, поменуто означавање вокалног *л* и *р*, са полугласничким знаком испред слова *л* и *р* и писање *ч* уместо *ѣ* у наставцима презимена.³¹ Осим тих потврда, у *Софијском* долази и рускословенска и руска реч *часть* (*део*) 119б/12, затим лексама *мірянѡмъ* (*световњак*), Д мн., 79б/11, написана са словом *я* (у *Ковиљском* је *мероп'хомъ* (*зависни земљорадник*, *ратар*) 80а/8, као и у другим рукописима), руски наставак Г јд. придева *-ого* (*сѣйшого* 34а/10), као и случај *дрѡгова* 84а/9 (према *Ков. дрѡгога* 84б/3) са руским изговором *г* као *в*.

Русизми су последица рускословенског и руског утицаја, који је на разне начине продирао у српску писменост. У време настанка ове две књиге традиционалне руско-српске везе су нарочито интензивирани, јер је то време доласка руских учитеља у Сремске Карловце и јачег прилива руских књига код Срба на северу. Понеки русизам више у *Софијском* него у *Ковиљском*

²⁴ А. Белић, *Историја*, књ. II, св. I, 149.

²⁵ Александар Младеновић, *Језик владике Данила*, Нови Сад 1973, 146–147; Мато Пижурица, *Језик Андрије Змајевића*, Титоград 1989, 299–300; *Ђирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. 7, *Акатисти. Стихологије. Богородичници*, Нови Сад 1990, 68 (бр. 55) и 77 (бр. 56).

²⁶ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 135, 162; М. Пижурица, *Језик Андрије Змајевића*, 188; *Ђирилске рукописне књиге БМС*, књ. 7, 68 (бр. 55) и 77 (бр. 56).

²⁷ В., нпр.: Ирена Грицкат-Радуловић, *Језик Струшког преписа*, Законик цара Стефана Душана, књ. I, *Струшки и Атонски рукопис*, САНУ, Београд 149; И. Грицкат-Радуловић, *Језик Студеничког преписа*, Законик цара Стефана Душана, књ. II, *Студенички, Хиландарски, Ходошки и Бистрички рукопис*, САНУ, Београд 1981, 71; И. Грицкат-Радуловић, *Језик Ходошког рукописа*, Законик цара Стефана Душана, књ. II, 166 итд.

²⁸ А. Белић, *Историја*, књ. II, св. I, 130.

²⁹ П. Ивић, *Дијалектологија*, 163.

³⁰ Милан Решетар, *Дубровачки зборник од год. 1520*, СКА, Посебна издања, књ. С, *Философски и филолошки списи*, књ. 24, Београд 1933, 227.

³¹ В. каталошки опис у овој књизи, бр. 107.

рукопису можда је резултат убрзанијег ширења тог језика, с обзиром на то да је он преписан две године касније, како је напред закључено.

9. Анализирани књиге по садржају представљају зборнике. На почетку долази *Оглављеније*, односно садржај *Душановог законика*, с тим што у *Ковиљском* недостају два листа, па садржај не почиње од првог члана, већ тече од члана 45 до члана 97. У наставку су *Закони Константина и Јустинијана* са 87 чланова, затим *Душанов законик* са 97, следе *Правила васељенских сабора по избору* и на крају је *Летопис* од стварања света до 1640. године.

У опису *Софијског рукописа* Т. Флорински наводи да се *Летопис* завршава $\overline{\text{Зрнз}}$ (= 7157), тј. 1649. годином по новом календару, а ту годину после преузимају и други истраживачи. Упоредивши снимке овог рукописа са *Ковиљским рукописом*, установила сам да је у питању омашка, јер се јасно види да је и у *Софијском*, као и у *Ковиљском рукопису* завршна година $\overline{\text{Зрнн}}$ (= 7158), односно 1640.

Чланови *Јустинијановог* и *Душановог законика* у обе књиге означени су ћириличким словима у бројној вредности, а ознаке долазе већином на десној маргини стране, ређе на левој. Уз слова са *титлом* обично су са обе стране (ређе само са једне, десне) стављене две тачке. Одредбе *Јустинијановог закона* у *Софијском рукопису* теку на прескок, услед поремећеног редоследа свешчица ($\overline{\text{а}} - \overline{\text{з}}$, $\overline{\text{к}} - \overline{\text{мг}}$, $\overline{\text{н}} - \overline{\text{кз}}$, $\overline{\text{мд}} - \overline{\text{пз}}$).³²

10. Осим по саставу и редоследу текста, анализирани књиге подударују се у великој мери и текстолошки, што сам установила на основу њиховог међусобног поређења. Пратила сам оне разлике, које су релевантне за утврђивање редоследа и варијанте текста, а тичу се: *лексице* (употреба различитих речи), *интегритета текста* (присуство/одсуство једне или више речи), *синтаксе* (укључујући и различит редослед речи), *формирања речи* (по корену, основи, суфиксу, префиксу и сл.) и *морфологије* (различит падеж, наставак падежа, глаголски облик, род, број и сл.).

У наставку рада следи преглед утврђених разлика по врстама у оквиру анализираних садржајних целина.

Оглављеније

У *Оглављенију*, тј. у садржају *Душановог законика*, запажена је само једна неподударност, а тиче се одсуства предлога у *Софијском рукопису*, а његовог присуства у *Ковиљском*: *Соф. скотомъ* 4б/7 – *Ков. са скотомъ* 2б/7.

Закони цара Константина и Јустинијана

1) У области *лексице* различита реч потврђује се два пута: *Соф. цре на дворъ* 9б/10 – *Ков. аще на дворъ* 15б/11; *по повеленію го|с|по|скомъ* 10б/7 – *по повеленію ца|р|скомъ* 16б/7–8.

³² Д. Богдановић, Д. Е. Стефановић, *Опис Софијског рукописа*, 407.

2) У погледу интегритета текста нађене разлике тичу се присуства/одсуства речи.

а) У *Соф.* изостаје, а у *Ков.* постоји реч (речи) – шест потврда: *Соф.* или / въ дѣне 96/8–9 – *Ков.* или въ ноци или / въ / дѣне 156/9–10; того единого крадетъ 28а/11 – иже краде|т| / домъ вѣжїи, того единого крадетъ 266/2–4; съ стрехе ни пролитїемъ гнога / на прозорьце 296/6–8 – съ стрехе ни проли|тїемъ воде, ни поме|танїемъ гнога на прозорьце 28а/2–4; ниже: Ѡ нихъ кромѣ / завѣта 32а/5–6 – ниже наследѣдетъ сїихъ, / ниже Ѡ нихъ кромѣ / завѣта 326/9–12; законъ 49а/1 – а законъ 496/1; любо свободѣни, да мѣлетъ(!) 496/9–10 – любо раби вѣдѣтъ лю|во свободѣни, да моле|тъ 50а/10–12.

б) Случајева да у *Соф.* постоји, а у *Ков.* изостаје реч (речи) нисам нашла.

3. На плану формирања речи запажена су три примера: *Соф.* оу мана|с|тирѣ 16а/6 – *Ков.* оу мона|с|тирѣ 22а/2; ѡжденеть 24а/9 – *Ков.* Ѡжденеть 14а/11; да имѣтъ 53а/3–4 – да имають 536/4.

4) Разлике у облицима речи присутне су у пет случајева: *Соф.* прьстен 86/4 – *Ков.* п|р|ьстени 66/2; пре|ж|де времена 22а/8–9 – пре|ж|де време 12а/7; не възбранѣемъ се 326/1 – не възбранѣе се 33а/7; стѣйшого 34а/10 – стѣйшагѡ 35а/5; да вѣдетъ вїени 606/10 – да вѣдѣтъ вїени 61а/6.

Душанов законик

1) У области лексики различита реч потврђује се три пута: *Соф.* мїрянномъ 796/11 – *Ков.* мероп'хомъ 80а/8; аще е 80а/10 – *Ков.* аще се 806/7; пакъ 117а/4 – такъ 1176/5.

2) У погледу интегритета текста у пет случајева текст постоји у *Софијском* а изостаје у *Ковиљском*, а обрнутих примера је шест:

а) *Соф.* постоји текст, а у *Ков.* изостаје: *Соф.* и по ... ѡвласти 966/1 – *Ков.* и ... ѡвласти 956/7; приетанъ, нѣ да по|вратитъ се: аще ли 98а/12–986/1 – приетанъ, нѣ / аще ли 97а/12–976/1; сваде два и вїю|тъ се 1016/12–102а/1 – сваде и вїютъ се 1006/2; кою речъ вѣд|(|)тъ говорили 112а/1–2 – кою. речъ / говорили 1116/4–5; да се то сѣло попле|ни, и ра|с|пѣтъ, а злата|р| 113а/9–10 – да / се то сѣло поплени, а / злата|р| 113а/5–7.

б) У *Соф.* изостаје текст, а у *Ков.* постоји: *Соф.* оу томѣ сѣлѣ, / въсѣ тѣ 786/6–7 – *Ков.* оу томѣ / сѣлѣ пожегомъ или чи|мъ инимъ, ѡномѣ сѣлѣ / въсѣ тѣ 79а/2–4; ѣз'ме ихъ / поса|д|нике да ѣзметъ 88а/5–6 – ѣз'ме / зем'ла и ихъ поса|д|нике / да ѣзметъ 88а/7–8; ,тѣ. пе|р|перь 1006/11–12 – ,тѣ: пе|р|перь, / аще ли црїиникъ да плати|тъ ,тѣ, пе|р|перь 996/2–4; а г|с|подри да прїимѣтъ / ка|з|нь 108а/5–6 – а го|с|подри нисѣ хагали, тѣ / исты го|с|подри да прїимѣтъ каз'нь 1066/8–11; да га Ѡ огнѣ 108а/12 – да га ѣзи|мають Ѡ врата црко|в'ни Ѡ

ѡГНѢ 107а/6–8; оуставъ цр|с|кы. / велики|м| 109б/2–3 – 8ставъ / цр|с|кы да сѡ
великимъ 108б/3–4.

У случају *Соф.* дѣ д|р|жи 111б/7 – *Ков.* да и дръжи 111а/9 разлика дѣ – да
и, у значењу *да их*, може се окарактерисати као правописна, с обзиром на ма-
нир писара, како је већ напред истакнуто, да уместо и у поствокалској пози-
цији, најчешће на крају речи, у оба рукописа доста пута ставља две надредне
удесно искошене паралелне црте (").

3) У области *синтаксе* различит редослед речи јавља се у два примера:
Соф. т8|ж|дагѡ чловѣка 92б/5–6 – *Ков.* чло|вѣка т8|ж|дагѡ 92а/11–12; да се /
ѡко и|з|вади 112а/11–12 – *Ков.* ѡко да се извади 112а/4.

4) На плану *формирања речи* међусобна одступања чине шест примера:
Соф. слободанъ 97б/2 – *Ков.* свободанъ 96б/5; го|с|тникъ 101а/6 – го|с|тини|к|
99б/10; го|с|т'никъ 101а/9–10 – го|с|тиникъ 100а/1; где го|д| 103б/6 – где где
102а/4; т'ко 116а/4 – кто 116б/4; часть (*део*) 119б/12 – честь 120б/3; во до|м|
120б/10 – въ домъ 121б/5.

5) Различит *облик речи* долази двадесет и један пут: *Соф.* въ|з|вратитъ
65а/10 – *Ков.* въ|з|вратетъ 65б/10; вѡдетъ 72б/12 – вѡде 73а/12; тызе властеле
76б/11 – тизы властелк 77а/9; дрѡгова 84а/9 – дрѡгога 84б/3; въ там'ница 85а/4
– въ / там'ницѡ 85а/9–10; цр'ко|в'но 89а/5–6 – цр'ков'не 89а/8–9; не прѣимит' се
95а/9 – не прими|ти се 94б/5–6; ѣ̄. пѣ|р|пѣ|р| 95б/12 – ,ѣ̄. пѣ|р|пера 95а/7; ,г
пер'пѣ|р| 96а/1 – :ѣ̄. пѣ|р|пера 95а/8; ѣ̄ пѣ|р|пере 96а/2 – ѣ̄. пѣ|р|пера 95а/9; ѣ̄ пѣ|р|перъ
96а/3 – ѣ̄. пѣ|р|пера 95а/10; ѣ̄ пѣ|р|пѣ|р| 96а/4 – ѣ̄. пѣ|р|пера 95а/11; потворитъ
102б/1 – потвори 101а/1; воли 104а/2 – волга 102б/1; наре|ч|(е)нъ 109б/8 –
наречен'ны 108б/10; по|силаетъ 109б/12–кустода – посилають 109а/4; изгѡбе
111а/9 – из'гѡби 110б/8; вѣ̄: / д'ни 112б/11–12 – вѣ̄: дана 112б/7; аще прода|с|тъ
114б/10 – аще / продадетъ 115а/5–6; къ себѣ 117б/6 – къ себы 118а/6; да /
прѣимѣтъ 120а/12 – да прѣимитъ 121а/4–5.

Правила васељенских сабора по избору

1) На плану *лексики* различита реч среће се једанпут: *Соф.* насилѡема
дѣвица 134б/1 – *Ков.* или дѣвица 134а/2.

2) У погледу *интегритета текста* у једном случају реч постоји у
Софијском, а изостаје у *Ковиљском*, а обрнутих потврда је пет:

а) У *Соф.* реч постоји, а у *Ков.* изостаје: *Соф.* по велико|м|8 / правилѡ
великаго васи|лига, аще 153б/12–154а/2 – *Ков.* по ве|ликомѡ василію аще
155а/10–11.

б) У *Соф.* текст изостаје, а у *Ков.* постоји: *Соф.* по ѡѡ̄ (= 77-му) / правилѡѡ
124б/4–5 – *Ков.* по ѡѡ̄мѡ, (= 77-му) и ѡѡ̄мѡ, (= 79-му) / правилѡ 123б/6–7;
текѡтъ къ сѣ̄е|н'никъ небрежетъ 135б/7–8 – текѡтъ къ сѣ̄ен'ни|кѡ, а сѣ̄ен'никъ не

бре/жетъ 135a/10–12; неч'тетъ часа, / а̄. њ. љ. 139б/8–9 – не чте/тъ часа, а̄. њ. љ. љ, 139б/10; пови(!) / геен'нѣ 146a/12–146б/1 – по/винанъ естъ геен'нѣ 147a/9–11; дрѣгаа едино 147a/3 – дрѣгаа, ѡ ѡмьр'шѣмь / лѣта едино 148a/1–2.

3) На плану *формирања речи* разлика се потврђује у два примера: *Соф. твор'ша* 139б/1 – *Ков. съ/твор'ша* 139a/12–139б/1; *чет'вороженаць* 150б/10 – *чет'верोजनाць* 152a/3.

4. На *морфолошком плану* неподударност је присутна у случају: *Соф. съ ... сыно/в'ною* 124б/1–2 – *Ков. съ ... сы/нов'нею* 123б/2–3.

Пример *Соф. о монасѣ* 138a/6 – *Ков. ѡ монасѣхъ* 138a/3 може се узети као морфолошка разлика (Л јд. – Л мн.), али и као фонетска (одсуство/присуство х).

У *Летопису*, којим се обе књиге завршавају, нису запажене разлике у праћеним категоријама.

Резултати текстолошке анализе сведоче о малим одступањима између *Софијског* и *Ковиљског рукописа*, од којих се већина односи на интегритет текста и употребљене облике речи.

Разлике у интегритету текста долазе у двадесет и четири случаја. Од тога осамнаест пута текст постоји у *Ковиљском рукопису*, а изостаје у *Софијском*, док је у шест случајева стање обрнуто.

Потврђена морфолошка неслагања последица су писареве непажње у преписивању, можда и недовољног знања и разумевања текста, а такође и употребе облика како према српскословенском тако и према народном језику. Омашки има и у једном и у другом рукопису, а и језик је мешовит у обе књиге.

Различите речи су ретке, међу којима пада у очи већ поменута лексема *мирјаном* (Д мн., написана са руским я) у *Софијском рукопису* наспрам лексеми *меропхом* у *Ковиљском* и другим преписима, а малобројна су и неслагања на плану формирања речи.

У два случаја, и то у тексту *Душановог законика*, јавља се неподударност у редоследу речи.

Према изнесеним резултатима може се оправдано претпоставити да су оба преписа настала са истог предлошка, а разлике између њих вероватно су последица непажње или интервенције током преписивања.

По присуству/одсуству текста чини се логичним да је *Ковиљски рукопис* ближи предлошку, односно да је брижљивије преписан.

Није познато ко је био Стефан Стојковић и да ли је иза себе оставио још рукописа. Без одговора је и питање по чијем налогу и за које је тачно потребе сачинио ова два преписа *Душановог законика*. Без обзира на те и на неке друге непознанице, Стефан Стојковић биће трајно упамћен као мисионар српског законодавства у 18. веку и као преписивач који је својим вредним делима обогатио српску писменост и културу.

Катица Шкорић

ПОРЕЂЕЊЕ СТРАТИМИРОВИЋЕВОГ И СОФИЈСКОГ ПРЕПИСА ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА

Душанов законик је преписиван од 14. до прве половине 19. века и у односу на остале наше рукописе ових је преписа било у највећем броју. Данас је познато 25 преписа који су настали у разним местима, у разним временским периодима и под различитим околностима и условима. Због њиховог прилагођавања новим временима и друкчијим потребама постоје знатне или мање разлике међу њима. Литература о питањима везаним за *Душанов законик* је обимна и у њој су разјашњена нека битна питања о настанку овог споменика и његовим варијантама у сачуваним преписима.

У раритетној збирци Библиотеке Матице српске, како је већ више пута истицано, међу српским ћирилским рукописима по историјској вредности и значају пет преписа средњовековног српског правног споменика, *Душановог законика*, налазе се на првом месту. Због изузетног значаја за српску средњовековну историју и културу и данас су предмет научног истраживања са разних аспеката.

Рукопис *Стратимировићев*, према анализи водених знакова хартије, настао је око 1724. године. Из сачуване забелешке у самом рукопису нешто подробније сазнајемо о његовом кретању – рукопис је мењао власника, а и пребивалиште. Припадао је породици Стратимировић, а професор Новосадске гимназије Александар Сандић рукопис је добио 1868. године од митрополитовог унука Тоше Стратимировића Кулпинског, што показује запис.¹ У Библиотеку је доспео 1909. године откупом Сандићеве библиотеке (сигнатура

¹ Запис је штампан неколико пута, в.: Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898, LXXXIV; Димитрије Кириловић, *Матица српска је дошла у посед и четвртог примерка преписа Душанова Законика*, *Летопис Матице српске*, год. 125, књ. 364, св. 5, Нови Сад 1949, 321; Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, *Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977*, II, Нови Сад 1979, 56; Иванка Веселинов, *Значајније рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, *Библиотекар*, год. XV, број 5, Београд 1963, 387 (исто у: Иванка Веселинов, *Трагом српске прошлости*, Нови Сад 1991, 5).

је РР I 34).² Рукопис сем неколико пута објављеног записа ранијег власника није досада издаван.

У оквиру редакцијске групе којој припада *Стратимировићев рукопис* није компаративно проучен. Постоје ипак подаци и закључци претходних истраживача о његовом односу према неким другим рукописима.

Александар Стојачковић је 1845. објавио опис старог законског зборника који се тачно поклапа са *Стратимировићевим* и напомиње да је *Законик Душанов* "едногъ и истогъ садржая са онымъ Арадско-Раићевымъ (у ч. IV Слав. Истор.), и разликуе се одъ њѣга само у раздѣленію §-фа, езыку, правопису, и гдигдии и у стилістѣки".³

Флорински је пролазећи кроз Нови Сад чуо од А. Сандића, проф. Новосадске гимназије, да поседује препис *Душановог законика* сличан са *Текелијиним* преписом, али га није видео.⁴

Стојан Новаковић га је назвао Стратимировићевим. Описао га је и на крају описа додаје: "Иначе се овај препис слаже са Софијским свуда и баш у ономе у чем се од њѣга Текелијин одваја. Тиме је означено и све што треба за карактеристику овога рукописа".⁵

У кратком опису Соловјев наводи да се *Стратимировићев рукопис* слаже "у свему са Софијским преписом и нема нарочитог значаја".⁶

И Н. Радојчић напомиње да је у *Стратимировићевом рукопису Душанов законик* "с текстом, сличним Софијском".⁷

Питањима редакцијске класификације *Душановог законика* су се бавили многи научници. Утврђено је да *Стратимировићев* и *Софијски рукопис* припадају групи млађе редакције. Састављени су од два законска зборника, и у њима *Законик цара Стефана Душана* се наставља на претходни правни састав, на *Законе цара Константина и Јустинијана*. Оба рукописа настала су готово у исто време. Наиме, утврђено је најновијом анализом водених знакова хартије да је *Софијски рукопис* написан 1728. године.⁸

² Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске, I, Нови Сад 1977, 53.

³ Александеръ Стојачковић, *Србске древности*, I, Србскій народный листъ, год. X, 23 ч., Пешта 24. јунія 1845, 178–179.

⁴ Тимофей Флоринскій, *Памятники законодательной дѣятельности Душана царя Сербовъ и Грековъ*, Кіевъ 1888, 263 (нап. 1), 268 (бр. 17).

⁵ Наводи да је писан на малом формату, да је цео, у старијем повезу и да су листови обележени словенским бројевима, осим празних с обе стране књиге, затим да је рукопис дело једног писара, а потиче с краја 17. или почетка 18. века. Осим Сандићевог записа даје и наслове оба закона, црквеном ћирилицом /С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, LXXXIV–LXXXV (бр. 18)/.

⁶ Александар В. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Скопље 1928, 35 (бр. 18).

⁷ Никола Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, САНУ, Београд 1960, 21 (бр. XV).

⁸ В. у овој књизи: Душица Грбић, Катица Шкорић, *О преписима Душановог законика са посебним освртом на Матичине рукописе*.

Према већ устаљеним начелима у описивању рукописа да би се одредило место и време настанка и основне језичке особине и својства споменика, *Стратимировићев рукопис* је каталошки описан.⁹

Подстакнута поменутиим саопштењем С. Новаковића у овом раду сам текст *Душановог законика* у *Стратимировићевом рукопису* упоредила са *Софијским* с намером да се по текстолошким особеностима утврде сличности, односно њихова неслагања.¹⁰ Осврнула сам се и на нека друга неслагања претежно из области морфологије.

Установљено је поново да су по општем садржају рукописи исти. Број и редослед чланова *Душановог законика* је идентичан, а такође и нумерација чланова. Рукописи имају испремештане поједине чланове, што је вероватно последица преписивања стања протографа. Поређењем су обухваћени и параграфи Властареве синтагме прикључени уз *Законик*.

Испитивање је затим оријентисано на детаљну анализу разлика које се односе на постојање, односно непостојање речи или делова реченице, на употребу речи, на њихов редослед и различит морфолошки облик.¹¹

Систематизација разлика је следећа:

1) Неслагања у погледу присуства/одсуства лексема су ретка:

Стр. съ ... ки|р| иѡаникїемъ 42a/2 – *Соф. съ ... / іѡаникїемъ* 62б/2, 5;¹²

и по неговой 49a/10 – *по неговой* 73a/1;¹³

тѣк'мо 52б/15 – \emptyset 78a;¹⁴

пожегомъ или чи|м| инимъ / ѡномъ селъ 53a/15–53б/1 – \emptyset 78б;¹⁵

игъмени 56б/9 – *и игъмени* 83a/4;¹⁶

да платитъ 62б/1 – *да платитъ / вла|с|тели|н|* 90б/1–2;¹⁷

да то село платитъ 64б/7 – *да платитъ* 93б/4;¹⁸

по|д|обае|т' / ѡ земле 66a/11–12 – *подобае|т' / емъ ѡ земле* 95б/11–12;¹⁹

⁹ Дело је једног, нама непознатог писара. Истражени филолошки елементи су правопис, фонетика и морфологија. Правопис је ресавки, ненормализован, а језик српскословенски и српски. У рукопису српскословенска норма није испоштована до краја, јер је у знатној мери нарушавају општештокавске језичке особине и у фонетским и у морфолошким категоријама, па и форме из старијег српског језика (в. опис 106).

¹⁰ Упоредна анализа је рађена према издању *Софијског рукописа* у књизи *Законик цара Стефана Душана*, САНУ, књ. III, Београд 1997.

¹¹ Низ различитости се даје према врстама. У неким случајевима успоставиће се однос према стању у ранијим преписима, а према нумерацији чланова Стојана Новаковића у књизи *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354* (Београд 1898).

¹² Изнад *і* је знак који личи на ленис са акутом ("). У примерима се графема *ї* преноси као *і*.

¹³ Нов. чл. 31 нема ових речи.

¹⁴ Нов. чл. 62 нема реч.

¹⁵ Нов. чл. 57, нема проширења одредбе.

¹⁶ Нов. чл. 14, у *Призренском* нема везника.

¹⁷ Нов. чл. 94, *Призренски* нема именицу.

¹⁸ Нов. чл. 99, у *Раваничком*: *да то село плати*.

¹⁹ Нов. чл. 108, у *Раваничком*: *подобае|т' ѡ зем'лк*.

ащ(ε) |л|и / ц̄рини|к| да платитъ ·т̄ / перперъ 69б/6–8 – Ø 100б;²⁰

що ц̄рѣ / 8чинилъ 72а/10–11 – що ε ц̄рѣ оучинилъ 104а/10;

да га 8зима/ютъ Ѡ врата ц̄рков/ни Ѡ огна 75б/7–9 – да га Ѡ огна 108а/12;²¹

да сѣ великимъ влас/теломъ 76б/12–13 – велики|м| властѣло|м| 109б/3;²²

и що има носити 78а/12 – и що има и носи|т| 111а/6;²³

Ø 86а – да дасть двѣци 120а/1.

2) На плану лексике на паралелним местима је употребљена различита реч: *Стр.* камо м8 / ε|с|тѣ хотеніе 48б/5–6 – *Соф.* како м8 естѣ хотѣніе 72а/5; меропухомъ 54а/14 – мѣрянномъ 79б/11; ка/но 55а/3–4 – како 80б/7;²⁴ за н8 55б/1 – за себѣ 81а/7; Л мн. въ монасти|р|и 58а/2 – по монастири 84б/7; се / изне|с|8 двое ц̄рѣве кни/ке(!) 61б/4–6 – се изнес8 двое / ц̄рѣве книге 89а/9–10;²⁵ к8дѣ 77а/9 – кѣдѣ 109б/12; ком8 срамот8 / 8чинитѣ 79б/9–10 – кою срамот8 / оучини|т| 112б/5–6.²⁶

Неслагања нису упадљива. Наспрам именице *меропухом* у *Стратимировићевом рукопису* у *Софијском* је именица *мирјаном* и представља сигурни русизам. Употребљени А јд. заменице 3. л. јд. ж. рода за њу у *Стратимировићевом рукопису* приближава га старијим преписима, док у *Софијском* долази А повратне заменице – *за себе*.²⁷ И облик прилога *куд* употребљен у *Стратимировићевом* присутан је у старијим преписима.²⁸

Разлике у префиксу постоје у две речи: *Стр.* сѣпро/тивъ 73б/2–3 – *Соф.* сѣпротивъ 105б/11; не крѣвави 79б/11 – не шкрѣвави 112б/7.

Неколико лексема се разликује по суфиксу: *Стр.* са ... вла|с|ти/тели 42а/8–9 – *Соф.* сѣ ... вла/стели 62б/12–доња маргина;²⁹ властникъ 50а/5 – вла|с|телинь 74а/9;³⁰ воинъ 52б/9 – войникъ 77б/10;³¹ Д мн. вла/стело|м| 61б/2–3 – властелино|м| 89а/7;³² када се 8сп|р|8 кой Ѡ вла/стелъ 63а/1–2 – када се /

²⁰ Нов. чл. 122, завршетак у *Софијском* изостаје.

²¹ Нов. чл. 150, *Призренски* са различитим наставцима као у *Стратимировићевом*.

²² Нов. чл. 152, у *Призренском*: да сѣ велимъ властѣломъ, *Софијски* без везника и помоћног глагола.

²³ Нов. чл. 160, у *Призренском*: и носи.

²⁴ Нов. чл. 70.

²⁵ Нов. чл. 83, "цареве књиге".

²⁶ Нов. чл. 166, у *Раваничком*: комоу кою.

²⁷ Нов. чл. 73.

²⁸ Нов. чл. 162, у *Струшком*: коуде, а Новаковић напомиње: "Струшки има коуде м. камо".

²⁹ Нов. стр. 6 (наслов), у *Призренском*: вѣсѣмѣи властели.

³⁰ Нов. чл. 47, у *Призренском*: властѣлинь.

³¹ Нов. 61, у *Призренском*: войникъ.

³² Нов. 81, у *Призренском*: властѣломъ.

8спр8 кои Ѡ вла|с|телинъ 91а/6-7;³³ г|с|по|дар'скаго 66а/5-6 – го|с|под'скаго 95б/4;³⁴ ка ... го|с|по|д|(а)р8 71а/9 – къ ... / го|с|по|диноу 102б/11-12;³⁵ ѡнихъ 72а/2 – ѡнизы|х| 104а/2; го|с|по|д|инъ 72а/8 – го|с|пода|р| 104а/8.³⁶

3) Синтаксичке разлике у редоследу речи постоје на неколико места: *Стр.* иг8мени |да се| по манасти|р|е|х| / изъбирають 56б/12-13 – *Соф.* и иг8мени по мона|с|тир'ѣ|х| да се избирають 83а/4-6; аще кто ба / л8битъ 58б/1-2 – аще бѣа / кто любитъ 85а/10-11; чѣка т8ждаго 64а/2 – т8|ж|дагв чловѣка 92б/5-6; кою б8д8 рѣ|ч| говорили 79а/7 – кою рѣ|чь б8д(8)тъ / говорили 112а/1-2.

4) Морфолошке разлике нису ретке. Неке се тичу употребе различитог падежа: *Стр.* А јд. не и|матъ снѣ 50б/8-9 – *Соф.* Г не имать снѣ 75а/8; Д јд. да ѡбла|даютъ ... и въсе|м8 что е|с|тъ имъ при|лично 57а/9-13 – И јд. да ѡбла|даютъ ... и въсеми что есть / имъ прилич'но 83б/7-11;³⁷ Н мн. кои с8 разагнали 60б/12 – А мн. кое с8 ра|з|(а)гнали 88а/8;³⁸ А мн. по|д|обае' ... / Ѡ гра|д|а конъ и х|а|ли|н|е 66а/11-66б/2 – Н јд. подобае' ... / Ѡ / гра|д|(а) конъ и халина 95б/11-96а/5;³⁹ А јд. за тата 76а/2 – А мн. за / таати 108б/6-7;⁴⁰ Д јд. къ сел8 81а/5 – А на село 114а/3; Л јд. ѡ м8жи своемъ ничесо|мъ еше раз8мела е|с|тъ 83б/14-15 – Г ѡ моужи своемъ ниче|сого еше раз8мѣла есть 117а/9-10; пї|тание таковое дело / требзетъ 85б/14-86а/1 – питанїа таковое / дѣло требзетъ 119б/9-10.⁴¹

Постоје морфолошке разлике и у употреби облика глагола: *Стр.* 3. л. јд. през. да Ѡл8чи|т' се Ѡ цр'кве 43б/5-6 – *Соф.* 3. л. мн. през. да Ѡл8чет' се Ѡ цр'квѣ 64б/12;⁴² 3. л. јд. през. каждо / да се с8дить 47а/2-3 – 3 л. мн. през. ка|ж|до да се с8де|тъ 69б/10-11;⁴³ 2. л. мн. през. да верзете 49а/6 – 3. л. јд. през. да вѣ|рзет се 72б/8-9;⁴⁴ кадъ е пре|с|тавиѡ кой / двр'(!) властелинъ 50б/2-3 –

³³ Нов. чл. 88, у *Призренском*: къди се пр8 власт'ѣле.

³⁴ Нов. чл. 107, у *Раваничком* нема придева.

³⁵ Нов. чл. 133, у *Раваничком*: къ ... гос'подар8.

³⁶ Нов. чл. 139, у *Раваничком*: г|с|подинъ.

³⁷ Нов. чл. 35, у *Раваничком*: въсемъ.

³⁸ Нов. чл. 32, у *Раваничком*: кои с8 раз'гнали.

³⁹ Нов. чл. 108.

⁴⁰ Нов. чл. 148, облик објекта у једнини и у *Призренском*: за ... тата.

⁴¹ "Да би некако осмислио тај остатак текста, редактор подновљене верзије проширује га у *питанија таковоје требујет*, што налазимо у *Соф* и свим рукописима који за њим иду." /*Законик цара Стефана Душана*, књ. III, стр. 20/.

⁴² Нов. чл. 5, у *Призренском*: да Ѡлоучит се.

⁴³ Нов. чл. 33. У преводу: свако да се суди /*Законик цара Стефана Душана*, књ. III, стр. 365/.

⁴⁴ Нов. чл. 40.

кад' се пре|с|та|ви ко|и| добаръ власте/линь 74б/12–75а/2;⁴⁵ 3. л. мн. през. да плаќають 55а/6 – 3. л. јд. през. да плаќать 80б/9;⁴⁶ 3. л. јд. през. чинитъ 67а/8 – чинити 97а/5;⁴⁷ и що има носити 78а/12 – 3. л. јд. през. и що има и носи|т| 111а/6.⁴⁸

5) Што се тиче грађења речи најбројније су разлике различитог порекла у основи речи: *Стр.* законъ и ѡставъ по|с|та|лені 41б/5–6 – *Соф.* законъ и оуставъ по|с|та|влен'ны|и| 62а/5–6; съ епи|с|кѡпи 42а/6 – съ еп|с|копи 62б/9; съ епискѡпи 43б/11 – съ епи|с|/копи 65а/5–6; ѡ еп'і/скѡпи 46б/8–9 – ѡ еп|с|копе 69а/12; епи|с|/кѡпа 46б/14–15 – еп|с|копа 69б/5; да дають 49б/1 – да дадѡтъ 73а/10; прежде 52а/3 – прејде 77а/1; пожежетъ 53а/7 – по|ж|жетъ 78а/10; има / едно село 53а/11–12 – има е|д|но сѣло 78б/3;⁴⁹ 3. л. мн. през. да се ... / не по|с|талаю 56б/1–2 – да се ... не / по|с|та|в'лаю 82б/5–6; безъ велие кривице 56б/10–11 – без велике кривице 83а/3; по манасти|р|е|х| 56б/12 – по мона|с|/тир'ѣ|х| 83а/4–5; логоветъ 59б/12 – логофетъ 87а/4; помрачен'на 65б/12 – помръчена 95а/7; свобо|д|анъ 67б/1 – слободанъ 97б/2; про|д|(а)ти 69а/13 – прода|вати 100а/9–10; го|с|тин|н|и/кѡ 69б/11–12 – го|с|тникоу 101а/4; го|с|тиникъ 69б/13 – го|с|тникъ 101а/6; го|с|т'никъ 70а/2 – го|с|т'никъ 101а/9–10; на сово|р|ихъ 73б/7 – на събори|х| 106а/4; А мн. речи ... / потвор'не 78б/9–10 – речи ... / потворене 111б/4–5;⁵⁰ комѡн'скі 82а/1 – кѡмѡн'скы 114б/11;⁵¹ Н јд. м. род. той 84а/5 – тай 117б/3; че|с|тъ 86а/4 – часть 119б/12.

6) Разлика у наставку истог падежа има прилично: *Стр.* Н мн. лѡдие 42б/3 – *Соф.* люд'и 63а/11; Г јд. м. род 8 своѡга 42б/5 – 8 своѡго 63б/1; Л јд. ѡ / въсакомѡ делѡ 46б/5–6 – ѡ въсакомѡ дѣлѡ 69а/10; Ѱ своѡга 48а/11 – Ѱ своѡго 71б/6; Н мн. властели 52а/1 – властеле 76б/11; Л мн. ѡ посад'нице 54а/5 – о поса|д|ници 79б/2; 8 единомѡ сѣлѡ 54а/8–9 – оу единомѡ сѣлѡ 79б/5; въ ... / доме 54б/10–11 – въ ... домѡ 80а/11; самодрѡгаго 57б/7 – самодрѡгова 84а/9; ѡ / калѡкер'хъ 57б/12–13 – ѡ калѡгери|х| 84б/3; на поли 63б/8 – на по|лю 92а/6–7; Ѱ говѡда 66б/5 – Ѱ гове|д|(е)та 96а/9; Ѱ своѡга 68а/3 – Ѱ своѡго 98а/10; А мн. рѡке 70б/5 – рѡкы 102а/4; Д мн. го|с|подаромъ 75а/12 – г|с|по|д|(а)ремъ 108а/4;

⁴⁵ Нов. чл. 48.

⁴⁶ Нов. чл. 70.

⁴⁷ Нов. чл. 111.

⁴⁸ Нов. чл. 160 (други део).

⁴⁹ Нов. чл. 58, у *Призренском*: едно.

⁵⁰ Нов. чл. 161, у *Призренском*: потвор'нѣ.

⁵¹ Рав. чл. 136, као *Стратимировићев*; "Вокализам у Соф је народски; често се јавља у нашим западним крајевима" /Ирена Грицкат-Радуловић, *Језик Софијског преписа*, у: *Законик цара Стефана Душана*, књ. III, 419/.

Л мн. ѡ ... пѣтнѣ|цѣ 776/11 – о ... / пѣтѣ|ници 1106/3–4; въ таково|й жени 826/5–6 – въ таково|ей же|ни 1156/4–5; къ се|би 84а/7–8 – къ себѣ 1176/6.

Поређење открива да су традиционални падежни облици у *Софијском рукопису* готово доследни, а у *Стратимировићевом претежу* облици с наставцима народног језика.

Заменице се обликом разликују на неколико места: *Стр.* Г јд. те црѣквѣ| 496/16 – *Соф.* те| црѣкве 74а/3; что 576/10 – що 846/1; показна заменица ср. род то 746/9, 75а/2, 816/3 – то|и 1076/1, 8, 1146/1; аще лѣ кѣто 83а/2 – а|ще ли тѣко 116а/3–4; А јд. ср. род си 83а/2 – сѣ 116а/4; А јд. ср. род той 83а/11 – то 1166/2.

И у присуству наставка -тъ у 3. л. јд. и мн. презента су неподударања: *Стр.* да имѣ дадѣ 446/15 – *Соф.* да имѣ / дадѣтъ 666/10–11; да е проклетѣ 466/16 – да е|тъ / проклетѣ 696/6–7; не ималѣ бѣде 49а/9 – не има|л / бѣдетѣ 726/11–12; да не има|тъ| 52а/11 – да не и|ма 77а/9–10; 8чини 53а/5 – оучини|тъ 78а/8–9; да се / ѡсмѣдитѣ 55а/11–12 – да се ѡсмѣди 81а/3; бѣдѣ ... говорили 79а/7 – бѣдѣ|(8)тъ| говорили 112а/2; при|дѣ 81а/4 – прѣи|детѣ 114а/2–3.

У *Стратимировићевом рукопису* облици 3. л. јд. и мн. презента према *Софијском* на паралелним местима чешће су без наставка -т по народном језику.

Морфолошку разлику чини и неколико прилога који се у рукописима завршавају другачије: *Стр.* ѡкѣдѣ 516/13 – *Соф.* ѡкѣде 766/8; не|къ 54а/12 – не|ка 796/10; па|ки 836/10 – па|къ 117а/4; па|коже 866/11 – па|ко 1206/8.

Облик једног предлога није идентичан: въ / домѣ 866/13–14 – во до|м| 1206/10.

7) На паралелним местима у неким синтагмама се и у *Стратимировићевом* и у *Софијском рукопису* налазе исте грешке, што можда упућује на сличну верзију старијег предлошка: попови ... / кои |с|е 8 црѣковной баци|нахѣ 48а/1, 3–4 – попови ... ко|и сѣ 8 црѣковной / баци|на|х|(!) – 71а/9–10 (именица *бацина* треба да је у Л јд.); властели велики да се / не позиваю тѣкмо / сѣ книгомѣ сѣдино|м| 526/14–53а/1 – властелѣ|й ве|ликий да се не позиваю / с книгомѣ сѣдѣино|мѣ 78а/2–4 (м. без *книге*); людие кои |с|е вла|д|аю 676/9 – людѣ|е кои се вла|даю 976/12 (м. *враћају*); повелеваетѣ / сѣти црѣ 726/1–2 – повелеваетѣ светы|и| / црѣ 1046/3–4 (м. *светли цар*); сѣдетѣ ѡправе|тъ| 766/9 – сѣдетѣ ѡ|праве|тъ| 109а/12–доња маргина (недостаје *везник и*); ине речи гово|рити 786/9–10 – ине речи говори|ти 1116/4 (испуштена је забрана *нѣсть вольнѣ и сл.*); папѣ|че скине или скине ко|мѣ капѣ 796/5–7 – папѣ|че скине / или скине ко|мѣ капѣ 1126/2–3 (*папуче* и *капу* изведено од старијег *капуч*).⁵²

⁵² Законик цара Стефана Душана, књ. III, в нап. на стр. 395.

У *Стратимировићевом* рукопису поједине омашке су очигледне, али има и таквих које мењају смисао одредбе, на пример: ако не при|д|е 63а/8 (м. ако приде); кои |с|е сѡжанъ 8 дворѡ 67б/4 (м. који се сужањ држит у двору); за поминане 76б/2 (м. за помање); кою вѡдѡ рѣ|ч| говорили / најпре тезїмъ речъма / да се не верѡетъ 79а/7–9 (м. коју буду реч говорили најпре тим речима да се верује). На неколико места смисао одредбе због писарске грешке није јасан, на пример: въ рѡкахъ 59а/5 (м. ва рудах); загра|д|ити 69а/2 (м. заграбити).

*

Стратимировићев и *Софијски* рукопис према текстолошким одликама спадају у подновљену верзију северносрпске гране млађе редакције. Преписи су настали у приближно истом времену, први око 1724, а други 1728. године. *Душанов законик* у њима је по броју и редоследу чланова идентичан, подудара се и припајање, односно изостављање различитих чланова. У садржају одредаба нема разлика. Ипак, у неколико чланова одсуство/присуство речи чини да се *Стратимировићев* и *Софијски* рукопис не подударају и при томе је *Стратимировићев* рукопис ближи старијим преписима.⁵³ И по лексичким разликама, које и нису знатније, *Стратимировићев* рукопис се примиче старијим преписима.

Морфолошке разлике на паралелним местима показују колебања, слично као и у многим другим оновременим текстовима. У *Стратимировићевом* рукопису понародњен језички лик је више присутан.

Изложени резултати поређења показали су да *Стратимировићев* и *Софијски* рукопис нису преписани са истог предлошка већ са сличних старијих верзија, од којих је ипак предлошак *Стратимировићевог* рукописа био старији.

⁵³ У Нов. чл. 14, 57, 94, 99, 108, 122, 150, 152.

Љупка Васиљев

ИЛУМИНАЦИЈА, ПОВЕЗ И ДАТИРАЊЕ РУКОПИСА ЗАКОНИКА ЦАРА ДУШАНА БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Из круга рачанске преписивачке школе врло значајни и познати писари Кирјак, Кипријан, Христофор и Јеротеј Рачанин у записима својих рукописних књига оставили су драгоцене податке о себи, али и о месту и времену писања. Ништа мање значајнији нису ни анонимни преписивачи ове школе који су такође допринели да се писарска традиција Рачана негује дуго и сачува у трајању од два века, XVII и XVIII, на ширем географском простору, и то од манастира Раче код Бајине Баште до Сентандреје на северу.

Поменутој рачанској школи припада и даскал Максим, веома плодан писар који ствара своја дела, према до сада идентификованим рукописним кодексима, у периоду од последње деценије XVII до прве четвртине XVIII века. Овом значајном и плодном преписивачу, препознатљивом по карактеристичном дуктусу ситног, лепог или средњег полууставног писма, атрибуирано је до сада тринаест рукописних књига. Његови рукописи нису идентификовани само на основу палеографске анализе писма, односно писаревог дуктуса, већ и на основу филигранолошких испитивања хартије. Проучавањем хартије и датирањем водених знакова, уз помоћ идентичних и врло сличних водених знакова из других, већ датираних рукописа, долазимо до врло прецизних датирања (размак од три до пет година). Тако су и рукописне књиге које је преписао даскал Максим датиране између последње деценије XVII и прве четвртине XVIII века.

Поменутом броју од тринаест рукописа даскала Максима додајем још један рукописни кодекс – *Борђошког рукопис Законика цара Душана* из збирке Библиотеке Матице српске (PP III 2). До овог резултата сам дошла упоређујући *Борђошког рукопис* са рукописом даскала Максима Pc 640 из 1705. године, који се налази у Народној библиотеци Србије.

Према воденим знацима хартије установила сам да је *Борђошког рукопис* преписан око 1703/1710. године. Водени знаци ове књиге су веома ретки, јављају се само још у три рукописне књиге из истог времена које се чувају у три различите збирке.

Борђошког рукопис, купљен је од Лазара Борђошког из Загреба па је добио име по власнику. Према досадашњим изворима настао је у XVII веку.

Рукопис је писан на хартији, има 51 лист чије су димензије 243x160 мм. На почетку му недостаје један лист, а првих шест листова је откинуто, као и предња корица, али у целини рукопис је добро очуван. Садржи *Летопис*, *Јустинијанов закон* и *Законик цара Душана*. Текст на л. 1–3 исписала је непозната, невешта рука, блеђим мастилом. Писар осталог дела књиге (л. 4–50') је, према мојим испитивањима, даскал Максим.

Летопис (л. 4–12) даскал Максим исписао је врло лепим ситним, полууставним писмом, тањим пером и црним мастилом, а текст закона од л. 13 до краја рукописа пише крупним, калиграфским полууставним писмом, дебљим пером и црним мастилом са врло мало наглашеним тањим и дебљим потезима. Наслови, важнија места у тексту, као и сва иницијална слова писана су црвеним мастилом. У рукопису се налазе само два већа иницијала. На л. 13 у тексту *Закона цара Јустинијана* иницијал **З** је изведен једноставно, без флоралних украса, а на л. 32 у делу текста *Законика цара Душана*, исти иницијал је геометријског облика и украшен је стилизованом цветном граном са листовима и пупољцима. Укомпонован је у блоковну површину текста и заузима простор величине седам редова, а изведен је тањим пером и црним мастилом.

На почетку л. 13 нацртана је геометријскобиљна заставица правоугаоног облика. Њен простор је украшен стилизованом таласасто повијеном граном са листовима и пупољцима. Грана је небојена а међупростори су обојени црвеном бојом. На угловима су разлистане гране, а по средини горње ивице је велики стилизовани цвет. Сигурном и прецизном руком даскала Максима цртеж заставице изведен је дебљим пером и црним мастилом. Заставица има уметничку вредност. Испод ње је стилизовани црвени наслов исписан геометријским иницијалним словима.

На л. 32, између текста изнад наслова где почиње *Законик цара Душана* нацртана је заставица геометријскобиљног стила правоугаоног облика. Правоугаони простор украшавају једанаест стилизованих цветова угластог облика поређани наизменично у супротном смеру. Углови и спољни средишњи део заставице украшавају стилизоване гране. Даскал Максим извео је цртеж прецизно и значачки тањим пером и црним мастилом. Понегде је ову заставицу освежио црвеном бојом. Испод заставице је и црвени стилизовани наслов.

Повез рукописа чине картонске корице пресвучене зеленом орнаментираним кожом. Доста је оштећен, кожа је на појединим местима подерана, а предња корица је одвојена од хрпта. У њеном централном правоугаоном простору је барокни медаљон уоквирен розетама, звездицама и ромбоидима. Углови су украшени бадемастим, цветним мотивима.

Задња корица украшена је вертикалним линијама које формирају траке цветних мотива. Рукопис је крпљен, а од тада је вероватно и повез.

Николајевићев (Попиначки) рукопис Законика цара Душана (PP I 33) писан је на хартији, има 73 листа, датиран је, према воденим знацима, почетком XVIII в. (око 1705. год.). Малог је формата, многи листови су откинути, запрљани од влаге и крпљени. Нема маргина јер је рукопис опсечен.

Писмо је брзописно, али читљиво, са доста декоративних завршетака, повијених стабала, са наглашеним издуженим крајевима код појединих слова. Текст рукописа писан је дебљим пером и блеђим мастилом. Важнија места у тексту као и сва иницијална слова писар је исписао цинобером. Нема украсних елемената и мотива, као ни заставица и декоративних иницијала. Општи изглед писма и обликовање странице текста говоре да је писар припадао значајнијој писарској школи која је неговала традиције књишког лепог писања.

Повез чине дрвене корице пресвучене тамномрком кожом. Од украсних елемената присутне су само вишеструке линије које обликују ромбоиде. Капитална врпца није сачувана. Корице су одвојене од хрпта на коме су видљиви трагови ребара. Повез је каснији, из времена крпљења рукописа.

Према сачуваним записима из 1784. и 1785. рукопис је у досадашњој литератури погрешно датиран, а погрешно је и протумачено да је писар те књиге Василије Николајевић из Попинаца. Свестранијом анализом писма и водених знакова као и дуктуса писара записа показује се да је *Николајевићев (Попиначки)* рукопис настао почетком XVIII в. и да га је писао за сада анонимни писар, а не Василије Николајевић.

Текелијин рукопис Законика цара Душана (PP III 85) према најновијим филигранолошким истраживањима настао је око 1710/1720, а у литератури датиран је средином XVII века. Новим датирањем време настанка рукописа померено је скоро за шездесетак година унапред.

Писан је на хартији и има 25 листа. Поједини листови су запрљани, а 6. и 7. су истргнути. Писар кодекса пише брзописом и полууставом (у насловима). Поједина слова имају наглашена издужена и повијена стабла на крајевима. Посебно је карактеристично слово *е* са продуженим савијуцима (горњим и доњим или само горњим) и продуженим језичцем, као и надредно *г* + *о* које је у облику стилизоване машнице. И овај писар припада рачанској школи. Текст је писан дебљим пером и тамном густом сепијом. Наслови, важнија месту у тексту, као и сва иницијална слова исписана су тамним црвеним мастилом. Први редови наслова на л. 1 и 13 имају стилизована иницијална слова са декоративним украсним геометријскобиљним детаљима.

Заставица на л. 1, као и минијатура на л. 12' посебно су цртани и налепљени на поменуте листове.

Заставица је правоугаоног облика, геометријскобиљног стила, обликована од двочланог преплета који формира три концентрична круга међусобно повезана преплетима, елипастим и решеткастим површинама. Углови заставице украшени су стилизованим гранама са листовима и пупољцима. По средини је велики стилизовани орнамент симбол крста. Цртеж је изведен

веома прецизно, сигурном руком, дебљим пером и сепијом. Заставица је небојена.

На л. 12' тањим пером и сепијом нацртана је стојећа фигура цара Стефана на постаменту. Обучен је у плишану одору дубоких набора опточену бордурама. На глави има круну уоквирену ореолом. У десној руци држи отворени свитак са исписаним текстом, а у левој скиптар. Његово лице и брада су врло прецизно нацртани, као и цела фигура. Минијатуру је свакако нацртала личност већих уметничких квалитета. У цртежу лика фигуре, као и у одећи присутан је руски утицај који је као барокни утицај сасвим логично присутан у овом периоду. Текст изнад фигуре и око ње, као и на свитку исписао је писар *Законика* овога рукописа. Са десне стране, на маргини, нацртана је стилизована лозица од цветних мотива.

Према мом мишљењу иза кога стоји вишегодишњи рад и искуство на старим средњовековним рукописним књигама, запис на маргини испод текста на л. 13 припада писару ове књиге. У том запису казује се да је 362 године протекло од царства Душановог (тј. од проглашења *Законика* 1349) до сада. Додавањем 362 године години 1349, када је *Законик* проглашен, добије се година 1711, која се поклапа са воденим знацима хартије и може се узети за годину писања рукописа (в. одељак *Записи* у каталошком опису рукописа, бр. 105).

Од оригиналног повеза сачуване су знатно оштећене обе корице – тамно-мрке орнаментиране коже, а које су налепљене на новију кожу рестаурираног повеза. Повез који је сачуван је барокни украшен биљним стилизованим орнаментима. У центру правоугаоног простора је медаљон са представом коња уоквирен гранама. Четири различите орнаментирана оквира затварају овај правоугаони простор, по средини највећег спољашњег оквира са спољне стране је утиснути текст тешко читљив. Две почетне речи назире се: Книга глаголема... Обе корице су скоро идентичне, али због оштећења где на више места недостају делови коже тешко је орнаменат детаљно описати.

Рукопис је преповезан и конзервиран највероватније у XIX веку.

Стратимировићев рукопис Законика цара Душана (PP I 34) настао је у првој четвртини XVIII века (око 1724. године), а не као што се до сада у литератури водио као рукопис из XVII или из почетка XVIII века.

Према најновијим археографским истраживањима дошло се до нових сазнања и резултата, а посебно на основу водених знакова и њиховог прецизног датирања, те сам установила да је ова књига настала у првој четвртини XVIII века.

Овај рукопис је малога формата, садржи 92 листа, хартија је жућкасте боје и има укупно дванаест свешчица. Неисписани су листови од 87' до 89'.

Исписан је уредним брзописом уз присуство и неких полууставних слова, наглашеним потезима танких и дебљих линија. Стабла су издужена и повијена, што рукопису даје извесну визуелну разиграност. Писарев потез има карактеристичан манир да исписује угласто поједина слова, тањим пером и црним мастилом. Редове завршава са по четири или са по две црне или црвене

тачке уз које ставља благо повијене или равне црне или црвене линије. Наслови, важнија места у тексту и на маргинама, као и сва иницијална слова исписана су цинобером.

Иницијална слова су једноставна, геометријска, укомпонована у блоковну површину текста, украшена геометријскобиљним детаљима: бобицама, запетама, листовима. Заузимају по један, два или четири реда, а цртани су тањим пером и циноберним мастилом.

На почетку првог листа нацртана је правоугаона заставица геометријскобиљног стила. Оквир заставице чини уска таласасто изломљена трака. По средини правоугаоног простора двочлани преплет укршта се и повезује оквир на местима удубљења, обликујући ромбоиде, а на местима где се траке укрштају налазе се црвени цветни украси. На угловима заставице су листови, а по средини са горње стране је црвени крст уоквирен са по једним цветом. Њен цртеж изведен је невешто тањим пером и црним мастилом. Нема неку нарочиту уметничку вредност.

Повез чине картонске корице пресвучене мраморираном хартијом браонкастосиве боје у полукожи на угловима и хрпту. Хартија и кожа местимично су оштећени. Повез (160x115 мм) није из времена настанка рукописа.

Ковиљски препис Законика цара Душана (РР I 35) преписао је Стефан Стојковић у Београду 1726. године. Ове податке пружа његов запис на л. 201. Поменути годину настанка рукописа потврђују и веома ретки водени знаци хартије. Идентичне водене знаке, који су веома ретки, нашла сам још у једној рукописној књизи исте садржине, односно у *Софијском рукопису Законика цара Душана*. После детаљне анализе прикупљене грађе из овог рукописа које пружају ретки водени знаци и повез, утврдила сам да је *Софијски рукопис* (бр. 293) настао 1728. године. Година 1728. у литератури је узимана као година у којој је рукопис преповезан, што нови подаци које доносим одбацују.

Душица Грбић је за оба ова рукописа утврдила на основу дуктуса писара и садржаја да је обе ове књиге преписао Стефан Стојковић.

У обимној литератури *Софијски рукопис* датиран је крајем XVII и првом четвртином XVIII века.

Писан је на хартији, има 203 листа, од којих су два празна листа уз задњу корицу. Приликом рестаурације књиге додата су по три празна листа уз предњу и задњу корицу. Малог је формата, на почетку му недостају 3 листа, а поједини листови су запрљани и потамнели од влаге. У целини рукопис је добро очуван.

Писар ове рукописне књиге, Стефан Стојковић, има веома леп, карактеристичан дуктус. Писмо му је средње полууставно и брзописно. Књига је писана црним густим мастилом и дебљим пером. Стабла појединих слова су издужена и наглашена као код **д**, **ж**, **з**, **ц**, а на специфичан начин исписује слова **па**, **ю** и **в**. За једно исто слово често даје више различитих облика од калиграфскогеометријских до брзописних. Манир овог писара је да на крају реда или текста нацрта четворолисни цвет црним или црвеним мастилом.

Иницијална слова имају једноставна геометријска стабла са закошеним полулучним завршетком или цветним мотивом. Иницијали су делимично укомпоновани у блоковну површину текста заузимајући два реда. Важнија места, као и иницијална слова исписује црвеним или љубичастим мастилом, а понегде се појављује и зелена боја.

Са обе стране "живе главе" стављен је црвени четворолисни цвет. На л. 62. где почиње *Законик цара Душана* прва четири реда исписана су цинобер-црвеним мастилом.

На л. 3 испод текста невешта рука нацртала је правоугаону заставицу. Цртеж је изведен црним мастилом и тамноцрвеном бојом.

На почетку л. 3' нацртана је правоугаона заставица геометријскобиљног стила. По средини правоугаоног простора је стилизована грана са цветовима и листовима. Цртеж је изведен дебљим пером, црним и загаситоцрвеним мастилом. Испод заставице је наслов у црвеној, љубичастој и црној боји.

Испод записа на доњој маргини листа 201 нацртан је геометријски украсни мотив – угласти четворокраки чвор цртан дебљим пером и црним мастилом, а обојен окерцрвенкастом бојом. Са три стране уоквирен је цветним четворолисним орнаментима. Део орнамента (десно доле) недостаје због оштећења хартије у том делу листа.

Само на л. 87 задњих осам редова текст исписује највероватније нова рука чије је писмо статичније, а поједина слова као што су **т**, **ф** и друга се знатно разликују од дуктуса главног писара, Стефана Стојковића.

Оригинални повез није сачуван Рукопис је рестауриран и конзервиран. Данашњи повез чине картонске корице у светлосивој кожи. Капитална врпца је плавосива, а на хрпту су ребра. Димензије повеза су 160x105 мм.

2
 8
 О славлѣніе вѣще ѿсхвѣ Црѣ Стефана
 О христіанствѣ
 О вѣнствѣ
 О познаваніи сущности
 О вѣн латинской
 О поста вѣннѣ прѣлопола
 О поповѣхъ латинскихъ
 О вѣннѣхъ
 О вѣннѣхъ и сущности
 О вѣннѣхъ швѣцъ
 О мнѣхъ латинскихъ іереехъ
 О поповѣхъ латинскихъ
 О латинскихъ латинскихъ
 О властѣхъ
 О властѣхъ црѣи
 О властѣхъ папѣхъ
 О властѣхъ сущности
 О вѣннѣхъ папѣхъ поповѣхъ
 О вѣннѣхъ
 О вѣннѣхъ
 О властѣхъ латинскихъ

1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30

Боршошког рукопис XVIII век, око 1703/1710. године, л. 2а (PP III 2)

СКАЗАНІЕ КРАТЦЕ СУЩІННІКЪ ВОДНУ

ВОИИШНІАГО КРАКІЕНЕ: : : : :

Даль родн сѣв.л. сѣв.л. Емова. канпапа. канпапа
малеенла. маленль наред. наредь Еноха: Енохъ
нафсала. нафсаль млеха. млеъ нога. ное снла:

Схъ оубо ѿдана допотапа лѣтъ въ тысящыиъ:

Попотопеже снль снль носвьрларфлава. арфлава
канпапа. канпапа снла. снль Евер. Еверъ флеса.

флеса раслава: въднн флековн. раслава бн
снла: ипрее снлапчворене снчворене: Пофле

цѣ раслава родн серха. серхъ нахора. нахоръ флра.

флра родн лврама: въкхне лѣтъ: лврама ро
ислава. ислава іакова. іаковъ левіа. левіа калфа.

калва лврама. лврама носсея Пррока: : : : :
Сн изведѣ люди ѿсѣгпа. ѿлврама допотапа іаковъ

лѣтъ афѣ: въкхне ѿдана допотапа лѣтъ: :
дѣдъ родн ефронна. дръжавъ Црѣво сн лѣтъ: соло

номъроволн Црѣвовъ лѣтъ: роволлаъ Црѣвовлаъ
лѣтъ: лвіа лѣтъ: лѣтъ лѣтъ: ивлафлаъ лѣтъ: При

снль Прротѣвова Мхен ннла нснлсеи: нолрама лѣтъ:

ѿхасіа

Борѣошког рукопис XVIII век, око 1703/1710. године, л. 4а (PP III 2)

САКНЪ ГАМА СЪЩЬ КЮТНЪ

и хриголюкнѣго Самодрѣжѣнаго Црѣ
коншанчнѣмъ Поученнѣна грѣшнѣго
сѣвѣшнѣмъ Научнѣго на вѣдѣннѣмъ

Црѣна сѣвѣшнѣмъ Вѣдѣннѣмъ
Даконѣ Поучѣтѣмъ Постабленнѣ Црѣвѣ
сѣво како Пѣдолоѣ стронѣ Црѣвѣ:
Аще люво како сѣднѣсе Црѣ непосѣ
жлѣтъ: Ащѣли Црѣвѣмъ ѡсѣднѣсе то
бѣсѣрѣ сѣднѣ Прѣбнѣаетъ: Ащѣли сѣднѣ
Мнѣ Прѣемлѣ; или вѣднѣсе сѣнепрѣдѣ
сѣднѣ; Таи сѣднѣмъ дѣлнѣсе Крѣтѣмъ. И
дѣвѣсѣднѣсе вѣтамннѣхъ грѣмѣтѣ: и
Почомѣмъ Тнѣмъ своѣмъ дѣпрѣмѣтѣ: Злѣжн
вѣта нѣднѣнѣмъ Глѣ; бѣ вѣ сѣ Правѣднѣ:

К жін ѡ

Боршошог рукопис XVIII век, око 1703/1710. године, л. 13а (РР III 2)

разлипаа расхженіа и законъ поучеа
въ бл҃гочиниѣ цркви грекоѣ въисон
станчино полїи : сїи мѣ всемь дожде

и : ѿ : конць : ѿ : ѿ

ВІСОУТІВІО ИХІОУКІВІО МКЕ

Црѣ Стефана, хервѣса, вѣдїса
старѣса, далматѣса, арбанѣса, оустро
итїи мѣ. Мѣстїи прѣделомь

аконъ поучеа въ поставленїи въ
лѣто . ѿ . ѿ . ѿ . и на икѣтїонѣ іѣ
въ празникѣ възнесенїа г҃а на
шего іу лѣ : ѿ

мѣца маїа
днь іѣ

сїи мѣ

Боршошког рукопис XVIII век, око 1703/1710. године, л. 32а (РР III 2)

Текелијин рукопис XVIII век, око 1710/1720. године, л. 126 (РР III 85)

Замѣтъ въ сѣмъ мѣсѣцѣ
 мѣсяцъ мѣсяцъ 15 9 25. :-
 Сѣмъ законъ поспѣлъ
 въ прѣдѣлахъ сего рока
 прѣдѣлахъ и прѣдѣлахъ
 и въ мѣсѣцѣхъ и въ мѣсѣцѣхъ
 въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ и въ сѣмъ
 и мѣсѣцѣхъ о лѣтѣхъ и въ
 сѣмъ мѣсѣцѣхъ и въ сѣмъ
 мѣсѣцѣхъ и въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ
 законъ поспѣлъ въ сѣмъ
 сѣмъ мѣсѣцѣхъ и въ сѣмъ
 въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ и въ сѣмъ
 въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ и въ сѣмъ
 въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ и въ сѣмъ

оишѣтъ и въ сѣмъ мѣсѣцѣ
 хотѣтъ въ сѣмъ мѣсѣцѣ
 и въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ и въ сѣмъ
 и въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ и въ сѣмъ
 хотѣтъ въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ
 и въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ и въ сѣмъ
 хотѣтъ въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ
 и въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ и въ сѣмъ
 хотѣтъ въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ
 и въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ и въ сѣмъ
 хотѣтъ въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ
 и въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ и въ сѣмъ
 хотѣтъ въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ
 и въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ и въ сѣмъ
 хотѣтъ въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ
 и въ сѣмъ мѣсѣцѣхъ и въ сѣмъ

Николајевићев рукопис XVIII век, око 1705. године, л. 266 и 27а (PP I 33)

СІЯ КНИГА МЕНЯ

Будучь, Блгоуспѣваго
 и Христолюбиваго
 и Крѣпкого и Великаго
 и Храброго и Костатнаго, и Оу-
 стѣана прѣдаскаго,
 Свѣтѣйшій и Тѣломъ ѿ-
 цемъ патріархъ и

Проторѣмъ, свѣдѣнъ
 и сапѣнофи и сополари
 олгогастипизато царь
 стша етѣ вѣностан
 тино помъ. Заишнѣ
 и оуставъ посташи
 ни и црѣстипи и ои
 пороаеатъ стронти
 црѣстпи. Це та
 и о сдѣнѣсе, по црѣ
 не посдѣаеатъ аще и
 тино сѣсдѣнѣсе

⌘ Прѣкло, ⌘
прѣтъ, асе съдѣтъ ѿ ѿ
богѣ цркви, и слацо
съ цркви, и людіе цо
съ цркви, и днѣ рождѣтъ
хрѣте цркви, и въ своѣи
цркви а слѣ жетѣ, а рѣ
тъмъ же цркви, а не
рождѣтъ, и не се но нма
ѿранѣ, и не вно траде,
и не днѣ работѣ,
и не малѣ, и не великѣ,
ѿвѣстѣ бо работѣ сво
богѣ

71
⌘ Прѣкло, ⌘
богѣ и хѣ цркви моѣ, тѣ
къмо а работѣ, тѣ цѣ
кънѣ, тѣ колѣсе на нѣде
кънѣ, а полоніе къ цркви
кънѣ, а работѣ, и
прогдѣ ѿ томѣ цркви
моѣ, томѣ бо, а рѣнѣ
а се въ хѣ, въ метѣ а
поганіе, а не ко, и не тѣ,
и а се на кѣ, тѣ, а не
же цркви, и цркви, и прѣ
слѣшнѣ: ⌘ ⌘

САДРЖАЈ

КАТАЛОГ

103. БОРЂОШКОГ РУКОПИС XVIII век, око 1703/1710. године	7
104. НИКОЛАЈЕВИЋЕВ РУКОПИС XVIII век, око 1705. године.....	27
105. ТЕКЕЛИЈИН РУКОПИС XVIII век, око 1710/1720. године	45
106. СТРАТИМИРОВИЋЕВ РУКОПИС XVIII век, око 1724. године.....	63
107. КОВИЉСКИ РУКОПИС 1726. година	82
СПИСАК СКРАЋЕНИЦА КОЈЕ СУ КОРИШЋЕНЕ У ОПИСУ ВОДЕНИХ ЗНАКОВА	99

НАУЧНИ ПРИЛОЗИ

<i>Душица Грбић, Катица Шкорић</i> О ПРЕПИСИМА ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА МАТИЧИНЕ РУКОПИСЕ.....	103
<i>Душица Грбић</i> СОФИЈСКИ И КОВИЉСКИ РУКОПИС ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА – ДВА ПРЕПИСА ИСТОГ ПИСАРА.....	115
<i>Катица Шкорић</i> ПОРЕЂЕЊЕ СТРАТИМИРОВИЋЕВОГ И СОФИЈСКОГ ПРЕПИСА ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА	127
<i>Љупка Васиљев</i> ИЛУМИНАЦИЈА, ПОВЕЗ И ДАТИРАЊЕ РУКОПИСА ЗАКОНИКА ЦАРА ДУШАНА БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ	135

ЋИРИЛСКЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига XIII

ДУШАНОВ ЗАКОНИК

Борђошког, Николајевићев, Текелијин, Стратимировићев и Ковиљски рукопис

Издавач

Библиотека Матице српске
Нови Сад, Матице српске 1

За издавача

Миро Вуксановић

Припрема за штампу и коректура

мр Душица Грбић
мр Катица Шкорић

Фотографије

Бранислав Вареника

Тираж

350 примерака

Штампа

AD Будућност
Нови Сад, Шумадијска 12

Штампање ове књиге омогућило је
Министарство за културу Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

091:027.54(497.113 Novi Sad)
017.:091(497.113 Novi Sad)
34(497.11)(091)

ГРБИЋ, Душица

Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске. Књ. 13, Душанов законик : Борђошког, Николајевићев, Текелијин, Стратимировићев и Ковиљски рукопис / аутори каталога Душица Грбић, Катица Шкорић, Љупка Васиљев (опис водених знакова) ; аутори прилога Душица Грбић, Катица Шкорић, Љупка Васиљев ; редактор Вера Јерковић. – Нови Сад : Библиотека Матице српске, 2008 (Нови Сад : Будућност). – 140 стр., [16] стр. с таблама (фотогр.) ; 25 см. – (Рукописне књиге Библиотеке Матице српске ; књ. 13)

Тираж 350. – Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-80061-06-1

а) Библиотека Матице српске (Нови Сад) – Ћирилске рукописне књиге – Каталогизација
б) Душанов законик – Библиотека Матице српске – Нови Сад в) Јустинијанов законик – Библиотека Матице српске – Нови Сад

COBISS.SR-ID 236546567

